

FORSVARSTUDIER 5/1995

DET TYSKE PROBLEM

**Norsk sikkerhetspolitisk
samarbeid med Vest-Tyskland
1955-1965**

Anders Jølstad

Innhold

Introduksjon	5
Bakgrunn	7
Vest-Tyskland i Nordkommandoen	9
Politisk avvisning	9
Norsk samarbeidspolitik	17
Restriktiv politikk i offisers-spørsmålet	22
Tyske forsyninger i Sør-Norge	34
Rammene legges	34
Samarbeidet utvides	44
Utfordring og norsk grensesetting	51
Tyske soldater på norsk jord?	59
Øvelsespolitikken: Invitasjoner og selvpålagte restriksjoner	59
En forsiktig begynnelse	61
Mot normalisering og nye oppgaver	64
Kringvern om base- og atompolitikken	70
Nordflanken og fleksibel respons	75
Militær-industrielt samarbeid	80
Norske våpen til Vest-Tyskland?	80
Norge orienterer seg mot Vest-Tyskland	89
Konklusjon	105
English summary	115
Noter	117
Litteraturliste	130

Introduksjon

Denne studien vil vise at Norge og Vest-Tyskland etablerte et omfattende og tett sikkerhetspolitisk samarbeid innenfor rammen av NATO i perioden fra 1955 til 1965. Det er et paradoks at Forbundsrepublikken kom til å bli en nær støttespiller i den norske streben etter nasjonal og alliert sikkerhet under den kalde krigen. Overfallet 9. april 1940 og den påfølgende tyske okkupasjonen hadde på en avgjørende måte preget norske forestillinger om sikkerhet og forsvar i etterkrigstiden. Det var derfor langt fra uproblematisk å samarbeide militært og sikkerhetspolitisk med den tidligere okkupasjonsmakten kort tid etter annen verdenskrig.

Den 9. mai 1955 ble Vest-Tyskland medlem av NATO og dermed en av Norges allierte. På den ene siden markerte medlemskapet slutten på vestmaktens lange vei mot å finne en akseptabel ramme for en remilitarisering av Forbundsrepublikken. På den annen side var NATO-medlemskapet startskuddet i en prosess der vesttyske militære styrker praktisk skulle reises og integreres i det allierte forsvaret. Den første prosessen involverte ikke Norge i særlig grad. I årene etter 1955 derimot, ble norske myndigheter konfrontert med en mer direkte og konkret utfordring om et sikkerhetspolitisk og militært samarbeid med Vest-Tyskland.

Studien vil belyse hvordan norske myndigheter møtte denne kald krigsutfordringen, og hvordan den norske politikken utviklet seg i tiåret som fulgte. Hva var de indre og ytre rammebetingelsene for regjeringen og forsvars- og utenriksledelsen når det gjaldt samarbeid med Vest-Tyskland? På hvilke måter ble et militært og sikkerhetspolitisk samarbeid mellom de to landene motvirket, og hvordan kan vi forklare samarbeidet, på tross av motstanden?

Med grunnlag i offentlig tilgjengelig kildemateriale har historikerne fram til nå i liten grad hatt muligheten til å belyse hvordan det sikkerhetspolitiske samarbeidet med Vest-Tyskland utviklet seg. De tidligere framstillingene fanger i første rekke den offentlige indrepolitiske debatten, og bare i liten grad forholdet mellom de to landene. Videre er de tidligere

framstillingene ofte konsentrert om saker som er preget av indrepolitisk konflikt. Det som presenteres er negative holdninger til Vest-Tyskland som kom til syne i norsk utenriksdebatt i form av protester mot vesttysk medlemskap i NATO, motstand mot tyske offiserer på Kolsås og «Påskeopprøret» mot vesttysk atomopprustning. Dette får også nedslag i de få oversiktsverkene om norsk sikkerhets- og utenrikspolitikk. De indrepolitiske debattene om Vest-Tyskland blir brukt til å belyse og underbygge påstanden om Norge som *en litt brysom alliert*.¹

Fokuseringen på den offentlige indrepolitiske strid er problematisk på flere måter. For det første fanger den i liten grad beslutninger som fattes bak lukkede dører. For det andre fører den sterke vektleggingen av offentlige stridsspørsmål lett til at gjennomføring av saker som i større grad var preget av politisk enighet, blir oversett. Dette betyr ikke at den indrepolitiske debatten ikke hadde innvirkning på eller fikk konsekvenser for norsk politikk utad. Samlet sett gis det imidlertid et skjevt bilde av Norges forhold til Vest-Tyskland og av norsk sikkerhetspolitikk generelt.

Hovedtyngden av kildematerialet i denne studien er interne dokumenter fra regjering og departementer. Slutten på den kalde krigen og liberalisering i arkivpraksis har bedret kildesituasjonen radikalt. Det store prosjektet «Norsk utenrikspolitikk historie» har også bidratt til den positive utviklingen når det gjelder kildetilgang for studenter innenfor emnet.

Bakgrunn

Den kalde krigen utgjorde rammen om alliansefelleskapet mellom Norge og Vest-Tyskland. Norge ble gradvis sterkere vevet inn i et nært vestlig økonomisk, politisk og sikkerhetspolitisk samarbeid. Under nye betingelser for norsk sikkerhetspolitikk og med bakgrunn i erfaringen fra 9. april 1940, søkte norske myndigheter mer eksplisitte stormaktsgarantier da spenningen tiltok fra 1948. Tilslutningen til Atlanterhavspakten i 1949 representerte en utdypning og formalisering av den grunnleggende atlantiske orienteringen i norsk sikkerhetspolitikk. Oppslutningen om NATO-medlemskapet var imidlertid noe nølende, og de tradisjonelle nøytralistiske og isolasjonistiske holdningene levde videre i forsøkene på å skjerme Norge mot for nær alliert inntrenging. Viljen til samarbeid på den ene siden og behovet for avstand på den andre siden, skapte en dobbelthet i norsk alliansepolitikk som er betegnet som *integrasjon og avskjerming*.

Utbruddet av Koreakrigen i 1950 endret trusselvurderingen i de vestlige landene, og førte til kraftig opprustning og omorganisering av alliansen i et integrert forsvar. Den tette integrasjonen som vokste fram utover 1950-tallet, var en viktig forutsetning for et nært sikkerhetspolitisk samarbeid mellom Norge og Vest-Tyskland etter 1955.

Koreakrigen førte også til gjennombruddet for en remilitarisering av Vest-Tyskland. Vedtaket var en utpreget stormaktsbeslutning, og Norge hadde ikke noen avgjørende innflytelse i den sammenhengen. I Norge som i andre land var skepsisen mot en remilitarisering av Vest-Tyskland meget stor. I 1947 gikk regjeringen av sikkerhetspolitiske grunner inn for et demilitarisert Tyskland, og selv etter utbruddet av krigen i Korea fastholdt regjeringen til å begynne med en restriktiv linje. Argumentene mot var for det første at et slikt tiltak kunne provosere Sovjetunionen og bidra til å fasttømre delingen mellom øst og vest. For det andre var frykten for tysk militarisme og manglende demokratisk sinnelag sterkt fremtredende. For det tredje ville et slikt tiltak i norske politikeres øyne være politisk-psykologisk uklokt overfor befolkningene i de tidligere okkuperte land, noe som kunne svekke oppslutningen om NATO.

Den rotfestede politiske skepsisen tatt i betraktning, er det bemerkelsesverdige at Norge innad i NATO snart framsto som en forkjemper for tysk remilitarisering, ja til og med refsende overfor nølende franskmenn. Det lå en sterkt sikkerhetspolitisk begrunnelse bak det norske standpunktet. Det var på dette tidspunktet klart at hverken NATO eller USA så noen mulighet til å forsvare Vest-Europa og Skandinavia mot et sovjetisk angrep. Den eneste reelle muligheten for å forsvare Norge mot et angrep fra sørøst, var å dekke Danmark og Østersjøutløpene gjennom et framskutt forsvar i Sentral-Europa. Dette kunne bare realiseres ved hjelp av tyske ressurser og tysk deltakelse. Dersom garantien og alliansen skulle være fundert i noen militær realitet, ble en remilitarisering av Vest-Tyskland vurdert som nødvendig.

Norge foretrakk hele tiden en atlantisk løsning i form av vesttysk medlemskap i NATO framfor Europahæren. Skepsisen mot det franske forslaget fra 1950 bunnet i en sterk motvilje mot overnasjonale samarbeidsløsninger uten deltakelse av USA og Storbritannia, samt bekymring for at NATO-samarbeidet skulle svekkes gjennom et integrert Europa. Medlemskap i NATO var fra et norsk synspunkt den beste løsningen.

De vestlige stormaktenes påtrykk og den sterke sikkerhetspolitiske egeninteressen var avgjørende for den norske holdningen til vesttysk remilitarisering. Tilslutningen var imidlertid preget av ambivalens. Opprustningen av Vest-Tyskland ble møtt med noe av den samme dobbeltheten som var framtreddende i norsk alliansepolitikk, og som også preget det sikkerhetspolitiske samarbeidet med Vest-Tyskland som utviklet seg etter 1955. Følgen av remilitariseringen var at norsk forsvarsplanlegging ble basert på at tyske styrker skulle ha viktige oppgaver i forsvaret av Sør-Norge. Noe praktisk militært samarbeid med Forbundsrepublikken var det få som kunne tenke seg. Etter 1955 ble Norge imidlertid snart mer direkte konfrontert med muligheten for et sikkerhetspolitisk og militært samarbeid med Forbundsrepublikken.

Vest-Tyskland i Nordkommandoen

Da Vest-Tyskland kom med i NATO i 1955, var det ikke avklart hvordan vesttyske styrker skulle innordnes i alliansens kommandostruktur. For Norge var forholdene omkring Østersjøutløpene og den nordlige delstaten Slesvig-Holstein av særlig interesse. Det var ikke noen selvfølge at vesttyske styrker i disse områdene skulle inngå i kommandofelleskap med Norge og Danmark. Slesvig-Holstein hadde tilhørt Nordkommandoen siden etableringen i 1951, men den formelle avgjørelsen om å inkludere Vest-Tyskland med i Nordkommandoen ble tatt først med opprettelsen av den dansk-tyske NATO-kommandoen Baltic Approaches (BALTAP) i 1962. Dette kapitlet behandler norske myndigheters politikk i spørsmålet om vesttysk deltakelse i Nordkommandoen, både med hensyn til innordningen av tyske styrker og i det vanskelige spørsmålet om tilsetting av tyske offiserer til tjeneste ved den allierte staben på Kolsås.

Politisk avvisning

På norsk side knyttet det seg stor spenning til hvordan innpassingen av det tyske forsvarsbidraget ville berøre Norge. Fra et militært og sikkerhetspolitisk synspunkt var det ønskelig med et samarbeid med Vest-Tyskland om et fremskutt forsvar av Sør-Norge. NATOs nordregion besto fra slutten av 1940-tallet strategisk sett av to særlig viktige områder, Nord-Norge og Østersjøområdet. Fra et rent nasjonalt synspunkt var Sør-Norge den viktigste del av Norge. Her var den overveiende del av befolkningen, de konstitusjonelle myndighetene og det sentrale administrasjonsapparatet. Det var derfor av avgjørende betydning å opprettholde den nasjonale suvereniteten over Sør-Norge.²

Norske forsvarsplaner bygde på en forutsetning om at Sør-Norge ikke var utsatt for noen øyeblikkelig invasjonstrussel i tilfelle krig. Den overveiende del av beredskapsstyrkene var disponert til Nord-Norge i fred, og

forsvaret av Sør-Norge var basert på et mobiliseringsforsvar. Disponeringen av norske styrker forutsatte at allierte styrker kontrollerte utløpene fra Østersjøen og dermed forhindrede at Sovjetunionen utnyttet dette området i et angrep mot Sør-Norge. Den militære situasjon i Østersjøområdet hadde således stor betydning for norske prioriteringer, og Norge var sterkt interessert i at ordningen av forsvaret i dette området ble den best mulige. Norske militære myndigheter mente videre at det ikke var mulig å oppnå en effektiv ordning av forsvaret av dette området uten deltakelse av tyske styrker.³ Den militærstrategiske vurderingen av forholdene i Østersjøregionen endret seg lite fram mot midten av 1960-tallet.

Fra et militært synspunkt var det også tidlig klart at det kunne vise seg ønskelig og nødvendig med et visst direkte militært samarbeid med Vest-Tyskland. Spørsmålet ble imidlertid først vurdert opp mot de politiske (særlig indrepolitiske) ulempene det kunne medføre. På grunn av sterke protester i pressen og på Stortinget, ble særlig spørsmålet om tysk representasjon i Nordkommandoen raskt et problem som fikk stor symbolsk betydning i det militær-politisk forholdet mellom Norge og Vest-Tyskland. Norske myndigheter signaliserte innad i NATO at Norge av politiske grunner ikke ønsket noe militært samarbeid med Vest-Tyskland, og at tyske offiserer ikke var ønsket velkommen til Kolsås. Hovedmålsettingen i den første fasen ble å oppnå «størst mulig utnyttelse av og minst mulig samkvem med de tyske styrker».⁴

Den politiske motstanden i Norge møtte forståelse i Forbundsrepublikken og NATO i den første perioden etter 1955. Etter samråd med sjefen for Nordkommandoen kunne utenriksminister Halvard Lange offentlig holde fast ved at det ikke eksisterte planer for stasjonering av tyske offiserer på Kolsås. Allierte sjefer innså at det var nødvendig å ta tiden til hjelp overfor Norges befolkning. Det ville dessuten ta en stund før tyske styrker var en realitet, og før det ville bli nødvendig med tysk representasjon i Nordkommandoens stab. Det var videre en utbredt oppfatning at oppslutningen om det norske NATO-medlemskapet var nølende, og at press i vanskelige saker kunne få konsekvenser for Norges tilslutning til alliansen. Fra flere hold ble det også lagt vekt på at Norge hadde en nøkkelrolle i Skandinavia

med hensyn til Danmarks og Islands NATO-medlemskap. De amerikanske ambassadørene i Nord-Europa var i 1955 enige om at «Any actions tending to weaken Norwegian support for NATO, such as pressure for Spanish membership or premature stationing German officers at Afne [Nordkommandoen], would have adverse repercussions going beyond Norway.»⁵ Den amerikanske ambassaden i Oslo mente at tyske offiserer ikke måtte plasseres på Kolsås før det var tvingende nødvendig.⁶

Det var samtidig klart for den politiske og militære ledelsen i Norge at dersom de militære sjefene i NATO og stormaktene ble enige om at tyske styrker skulle underlegges Nordkommandoen, ville det på lengre sikt bli vanskelig for Norge å motsette seg at tyske offiserer kom med i staben. Den energiske norske avvisning hadde således til hensikt å utsette dette så lenge som mulig. I første omgang avventet norske myndigheter utviklingen av kommandospørsmålet i Østersjøen.

De langvarige drøftingene om kommando-ordningen i Østersjøområdet foregikk uten direkte norsk deltakelse. Norske myndigheter foretrakk at spørsmålene ble løst gjennom de etablerte fellesorganger i NATO framfor i direkte meningsutveksling med de tyske og allierte myndigheter. Hovedaktørene var Danmark og Vest-Tyskland.

Vest-Tyskland gikk inn for et samarbeid med de skandinaviske landene. Allerede på begynnelsen av 1950-tallet formulerte tidligere ledende offiserer i den tyske *Kriegsmarine* sterke ønsker om et samarbeid med blant annet Danmark og Norge.⁷ Fra et tysk militært synspunkt var Østersjøområdet og Danmark både landstrategisk og sjøstrategisk av stor betydning for totalforsvaret i Vest-Europa.⁸ Den tyske vektleggingen av Østersjøområdets strategiske betydning og Danmarks nøkkelposisjon hadde viktige implikasjoner. For det første mente tyske militære at både den fiendtlige trusselen og forsvarsmulighetene ved Østersjøens utløp betinget en samlet ledelse av samtlige stridskrefter i området. Det vil si at danske og tyske hær-, marine- og flystridskrefter burde samles under felles ledelse i en *enhetskommando*. For det andre medførte trusselen om atomvåpenangrep et behov for spredning av styrkene, noe som ble forsterket av de geografiske forholdene i Østersjøregionen. Den tyske forsvarsle-

delsen understreket således Sør-Norges betydning for å oppnå tilstrekkelig dybde i forsvaret, først og fremst på forsyningsiden for den tyske marinen. Det tyske primære mål var derfor i utgangspunktet å samle tyske, danske og eventuelt norske styrker i Sør-Norge i en felles kommando for alle tre stridsgrener. Etableringen av den dansk-tyske Enhetskommandoen i 1962 representerte på flere måter en oppfylld av disse tidlig formulerte tyske militære målsettinger.⁹

I forhandlingene med allierte og danske myndigheter fra 1955 gikk den tyske forsvarsledelsen i første omgang inn for at en felleskommando skulle tilhøre Nordkommandoen. Siden Danmark tilhørte Nordkommandoen, kunne et samarbeid mellom danske og tyske styrker, som var det primære ønske, best realiseres med den etablerte kommandogrensen langs Elben.¹⁰

På grunn av sterk politisk motstand i Danmark ga den tyske forsvarsledelsen også i første omgang avkall på kravet om en enhetskommando for alle styrker i Østersjøområdet. Siktemålet ble således å opprette en felles *marine*kommando. Samtalene med danskene gikk likevel trått, men etter omkring to års forhandlinger uten konkrete resultater, ble det høsten 1957 opprettet en planleggingsgruppe i Holtenu ved Kiel som et foreløpig første skritt på veien. I 1958 la gruppen fram et forslag om en dansk-tysk sjømilitær felleskommando for SHAPE, og det så ut som om en løsning av kommandospørsmålet var innen rekkevidde.¹¹

I løpet av sommeren 1958 gjorde imidlertid tyske militære myndigheter kuvending. I tråd med sine opprinnelige målsettinger tok de nå opp igjen kravet om en enhetskommando for alle styrker i Østersjøområdet, ikke bare de sjømilitære. Tyske forsvarsmyndigheter la dessuten fram krav om at kommandoen måtte tilhøre Sentralkommandoen, og forlot dermed sitt tidligere synspunkt om at den kunne tilhøre Nordkommandoen. Den tyske forsvarsledelsen ønsket å flytte kommandogrensen til Skagerrak, slik at også Danmark ble underlagt Sentralkommandoen. På lengre sikt mente tyskerne at Nordkommandoen burde nedlegges og at Norge kommandomessig burde deles i to, slik at Sør-Norge (t.o.m. Trøndelag) ble underlagt Sentralkommandoen, mens Nord-Norge ble overført til Atlanterhavskommandoen.

De tyske planene ville innebære en dramatisk omstrukturering av kommandoforholdene i Nord-Europa. Kravene skapte virkelig uro og bekymringer på alliert og dansk hold høsten 1958 da marinesjefen, vise-admiral Friederich Ruge, la fram sine synspunkter for pressen, og deretter fikk politisk støtte av forsvarsminister Franz Josef Strauß. Den frittalende Strauß fulgte opp sine betraktninger i forskjellige avisartikler, og uttalelsene vakte stor oppsikt i de allierte landene og hos allierte militære myndigheter.¹²

Den nye tyske linjen i 1958 hadde utgangspunkt i militærstrategiske betraktninger. Argumentene mot den eksisterende Elben-grensen var for det første at kommandogrensen utgjorde et svakt punkt i den allierte forsvarslinjen som en angriper ville vite å utnytte. For det andre var de geografiske forholdene slik at de allierte operasjonene i området ville kreve omfattende flystøtte, noe som bare kunne fås fra Sentralkommandoen. Det er imidlertid vanskelig å vite hva som var grunnen til at Ruge nå hadde fått større gjennomslag i den tyske forsvarsledelsen for sine synspunkter. Det begynte å haste, da tyske styrker etter hvert ble en realitet. Konkrete tyske styrker ga også større tyngde bak tyske krav. Den norske forsvarsattasjeen i Bonn mente at endringen i synet på kommandogrensen også var næret av utålmodighet med dansk og norsk tilbakeholdenhet overfor et militært samarbeid med Vest-Tyskland, og problemene med å oppnå tysk representasjon i Nordkommandoen.¹³

Etter protester fra Danmark og klar beskjed fra SACEUR om at det ikke var aktuelt å flytte kommandogrensen nordover, ble dette kravet frafalt fra tysk side.¹⁴ Tyske myndigheter arbeidet imidlertid videre for å få etablert en enhetskommando for danske og tyske styrker. Overfor NATOs faste råd krevde forsvarsminister Strauß høsten 1959:

Vi regner det videre for nødvendig, også uten endring av grensen mellom Sentral-Europa og Nord-Europa, at forsvaret av Østersjøtilgangene blir underlagt en spesiell og enhetlig kommando som råder over land-, luft- og sjøstridskrefter. ... Dette spørsmålet er i hovedsak avklart mellom de militære ekspertene. Det bør nå løses av de politiske representantene i den felles ånd å løse NATO-oppgavene.¹⁵

Vest-Tyskland opprettholdt kravet om et nært og omfattende militært samarbeid med Danmark. Det skulle imidlertid gå ennå to år før de tyske ønskene ble oppfylt. Det viktigste hinderet var å få politisk gjennomslag i Danmark for et militært samarbeid med Forbundsrepublikken.

I den fundamentalt nye situasjonen etter andre verdenskrig, med tiltagende spenning mellom øst og vest, erkjente danske myndigheter snart at et vesttysk bidrag til alliansen var avgjørende for forsvaret av Danmark. Den danske forsvarsledelsen mente at et samarbeid med Vest-Tyskland var ønskelig, og håpet at oppbyggingen av en tysk marine skulle føre til at stormaktene skulle vise større forståelse for Østersjøutløpene og Danmarks posisjon som brohode i det allierte forsvaret.¹⁶

Tyske bestrebelser på å etablere et nært samarbeid møtte imidlertid sterk politisk motstand i Danmark. Selv om regjeringen var innforstått med at et samarbeid var av vital betydning for forsvaret av landet, fikk politikken de neste årene preg av at danske myndigheter ønsket å utsette saken; «selv om det måske ikke var sagligt forsvarligt at søge at 'vinde tid', burde denne sags afgørelse og udførelse i praksis ikke ske, før det var 'absolut nødvendigt'.»¹⁷

De danske politiske motforestillinger mot et forsvarssamarbeid med Vest-Tyskland stakk dypt. Indrepolitisk var uthalingspolitikken fundert i sterke antityske stemninger, med bakgrunn i den tyske okkupasjonen under annen verdenskrig. Under motstanden lå en grunnleggende frykt for at Vest-Tyskland ville bli den dominerende parten i et samarbeid. Av frykt for reaksjoner i befolkningen, utsatte de danske regjeringene spørsmålet en rekke ganger.¹⁸

Det var videre et grunnleggende problem at den parlamentariske situasjonen i Danmark førte til koalisjonsregjeringer med en ustabil utenrikspolitisk basis. Særlig vanskelig var sosialdemokratenes regjerings-samarbeid med Radikale Venstre, som tradisjonelt var nøytralistisk og pasifistisk orientert. Radikale regjeringsmedlemmer blokkerte lenge for et samarbeid med Vest-Tyskland.¹⁹ De sosialdemokratiske regjerings-medlemmene var heller ikke begeistret. Stats- og utenriksminister H. C.

Hansen mente at den sovjetiske frykten for tysk militarisme var reell, og at forsvarsledelsen hadde for store tanker om nødvendigheten og behovet for en Østersjøkommando. Det var ikke noe behov for en «invasjon» av tyske offiserer i Danmark. Skeptiske sosialdemokratiske regjeringsmedlemmer kunne dekke seg bak de radikales motstand.²⁰

De danske regjeringene avviste samtidig tyske og allierte forsøk på å flytte kommandogrensen nordover. Av politiske grunner ønsket Danmark fremfor alt å tilhøre Nordkommandoen. For danske militære var Danmark, Slesvig-Holstein og Jylland, samt Østersjøutløpene en forsvarsmessig uadskillelig enhet. Danskene fryktet en frikopling av Nordkommandoen og at tyske styrker skulle trekke seg tilbake mot vest og ikke nordover inn i Danmark i en krigssituasjon.²¹

De danske regjeringenes politikk innebar en gradvis *de facto* realisering av samarbeidet med Vest-Tyskland, preget av hemmelighold og trenering. De indrepolitiske problemene synes å ha vært viktigst for dansk uthalingspolitikk. Overgangen fra tradisjonell isolert nøytralitetspolitikk til alliansepolitikk skapte mentale omstillingsproblemer, hos beslutningstakerne, men i enda sterkere grad i opinionen. Det var en stor spenning mellom det som ble fortalt velgerne og den faktiske utenrikspolitiske kurs som ble ført.²²

Å finne en løsning på den kommandomessige innordningen av tyske styrker ble ytterligere komplisert av at NATOs militære myndigheter også hadde tunge interesser i spørsmålet. På den ene siden fungerte allierte organer som forvaltere av alliansens felles militære sikkerhet, på den andre siden varierte synspunktene mellom de ulike NATO-kommandoene på grunn av ulike politiske, geografiske og militærstrategiske forhold innenfor den enkelte regionene. Sjefen for de allierte styrkene i Europa (SACEUR) var mekler og formidler i forholdet mellom Danmark og Vest-Tyskland, og hadde samtidig ansvaret for å finne en ordning som var militært funksjonell innenfor alliansens strategi, og som kunne aksepteres politisk av landene i NATOs råd.

Sjefene for Europakommandoen, først general Alfred B. Gruenther, og fra november 1956 general Lauris Norstad, støttet tyske militære i at et

nært militært samarbeid mellom Danmark og Forbundsrepublikken var nødvendig. Dette synspunktet ble også delt av sjefen for Nordkommandoen og amerikanske myndigheter. Sjefene ved Nordkommandoen, general Robert Mansergh, og fra 1956 general Cecil Sugden, gikk aktivt inn for å få tyske styrker underlagt Nordkommandoen. Forsvaret av Danmark og utløpene fra Østersjøen var i henhold til allierte planer en del av Nordkommandoens oppgaver i krig, og tyske styrker ville utgjøre et avgjørende bidrag.²³

Da general Norstad satte ned foten overfor tyske krav om at kommandogrensen mellom Nordkommandoen og Sentralkommandoen skulle flyttes i 1958, var militærstrategiske hensyn tungtveiende. Han fortalte forsvarsminister Nils Handal at Norge og Danmark etter hans syn ville utgjøre et sterkere forsvar sammen. Det meget interessante avgjørende argumentet for NATO-sjefen var imidlertid Sveriges stilling. Selv om det militært sterkeste landet i Skandinavia sto utenfor NATO, måtte svenske styrker kunne passes inn i kommandosystemet i en krig. Dette argumentet kunne Norstad ikke bruke offentlig, men det var avgjørende for hans syn på kommandoordningen.²⁴ Disse holdningene reflekterte og bekreftet at Sverige ble betraktet som en funksjonell alliert i den vestlige alliansen. Mot slutten av 1950-tallet ble det også etablert en viss kontakt mellom det tyske og det svenske sjøforsvaret, blant annet ved at den svenske marineledelsen i 1958 besøkte den vesttyske for å utveksle tanker om landenes felles forsvarsproblemer i Østersjøområdet.²⁵

Etter at den sjømilitære felleskommandoen ble avvist av Vest-Tyskland i 1958, ble den *de facto* realisert ved Holtenau-gruppen i det stille ble satt under felles ledelse i 1959. Det skjedde ved at den britiske sjefen for de nordlige sjøstridskreftene i Sentral-Europa (tyske) også overtok som sjef for sjøstridskreftene i Nord-Europa (danske). Fra 1959-60 støttet sjefen for Europakommandoen aktivt de tyske bestrebelsene på å danne en enhetskommando for Østersjøregionen.²⁶

Sommeren og høsten 1961 kom tilspissingen av Berlinkrisen inn som en katalysator i kommandospørsmålet. I den spente internasjonale situasjonen økte det allierte presset på Danmark, som fortsatt trenerte kommando-

spørsmålet. Trusselen om å flytte kommandogrensen sto som et ris bak speilet overfor danskene, og i 1961 ble det trukket fram igjen. Avgjørelsen om enhetskommandoen kunne ikke utsettes lengre.²⁷

Som ofte i internasjonalt samarbeid representerte den endelige løsningen et kompromiss mellom forskjellige lands militære og politiske målsettinger og interesser. At tyske styrker kom med i Nordkommandoen, og dermed i kommandofelleskap med Norge, var hverken norske myndigheters fortjeneste eller mot Norges vilje. Norske myndigheter hadde, til dels i motsetning til Danmark, forsiktig lagt om til en mer åpen og samarbeidsorientert kurs fra 1957.

Norsk samarbeidspolitik

Omleggingen til en mer imøtekommende norsk politikk overfor Vest-Tyskland var særlig fundert i militærstrategiske og økonomiske betraktninger. Fundamentet for samarbeidslinjen var det tyske forsvarsbidragets betydning for Norges sikkerhetspolitiske stilling. Militærstrategisk var det nødvendig å binde tyskerne, og særlig den tyske marinen, til forsvaret av Skandinavia og spesielt Sør-Norge.

Forsvarsledelsen var på mange måter mer pragmatisk innstilt til et militært samarbeid med Vest-Tyskland enn mange politikere og nordmenn flest. Allerede flere år før Vest-Tyskland ble medlem av NATO, og i hvert fall fra 1953, hadde etterretningstjenesten en mann med spesielle oppgaver tilknyttet den norske legasjonen i Bonn.²⁸ Han hadde antakelig kontakt med Gehlen-organisasjonen, en overlevning fra Hitler-Tyskland som ble fundamentet for den tyske etterretningstjenesten som ble offisielt etablert etter 1955. Den norske etterretningstjenesten ønsket formodentlig å dra nytte av og tilegne seg kunnskaper tyskerne hadde om sovjetiske forhold og strategisk tenkning. Samarbeidet med den tyske etterretningstjenesten ble opprettholdt og utviklet i de neste tiårene, selv om etterretningssamarbeidet med Vest-Tyskland ikke fikk samme omfang og betydning som etterretningskontakten til USA. Slik realitetene i den kalde krigen ble

oppfattet i den norske forsvarsledelsen, måtte de vonde følelsene fra andre verdenskrig legges til side til fordel for et nødvendig samarbeid med vesttyskerne.

Norske politiske myndigheter erfarte nokså raskt at den reserverte linjen medførte at de ikke var løpende oppdatert i utviklingen når det gjaldt innordningen av de tyske styrkene i NATOs kommandosystem. Det var knyttet sterkt hemmelighold til det ømfintlige spørsmålet, men også til sikkerhetspolitikken generelt i denne perioden. Dette vanskeliggjorde regjeringens forhold til den norske offentligheten, siden det flere ganger viste seg at uttalelser fra norske statsråder ikke sto i samsvar med meldinger fra utenlandske kilder. Behovet for mer informasjon ble erkjent på politisk hold. Fra 1. september 1956 ble derfor oberstløytnant Svein Ove Førde tilknyttet ambassaden som den første offisielle norske forsvarsattasje i Bonn.

Forsvarsattasje Førde var en av dem som tidligst arbeidet aktivt for en normalisering av Norges forhold til Vest-Tyskland på det militære og sikkerhetspolitiske området. I sine rapporter tok han til orde for at norske myndigheter burde vie spørsmålet om kommandoforholdene i Østersjøområdet økt oppmerksomhet. Norges svake representasjon innen Nordkommandoen og i de høyere NATO-organer kunne medføre risiko for at avgjørelsene ble tatt av stormaktsoffiserer som ikke alltid hadde den ønskede bakgrunn i norsk forsvarspolitisk tenkning, og uten tilstrekkelig forståelse for særlige norske interesser. En videre normalisering av forholdet til Forbundsrepublikken i den militære sektor burde etter Førdes syn skje før den vesttyske forsvarsoppbyggingen var fullført og Vest-Tyskland fikk større tyngde i alliansen.²⁹

Når det gjaldt vesttysk militært nærvær i Norge, var den norske politikken restriktiv. I 1955 var holdningen både i Forbundsrepublikken og Norge at det på grunn av sterke protester fra befolkningen og i norsk presse ikke ville være hensiktsmessig å forsøke å få en tysk militærattasje i Oslo i overskuelig framtid. Etter påtrykk fra utenriksminister Halvard Lange sommeren 1956, ble den nye sjefen for Nordkommandoen, general Cecil Sugden, enig med tyske myndigheter om at det ville være tilstrekkelig med

en tysk attasje stasjonert i København. Denne kunne kontakte Nordkommandoen i Oslo når det var nødvendig.³⁰

Det må derfor oppfattes som et første åpent tegn til oppmykning at Lange i mars 1957 etter spørsmål i Stortinget opplyste at Norge ville akseptere en tysk forsvarsattasje i Oslo. Lange framholdt at siden Norge hadde en attasje i Bonn, var det naturlig at Vest-Tyskland hadde en i Oslo. Det norske ja til en tysk forsvarsattasje i Oslo må ses som uttrykk for et ønske om tilnærming til Vest-Tyskland. Det kunne bidra til å venne befolkningen til alliansefelleskapet med Vest-Tyskland. En tysk forsvarsattasje kunne dessuten berede grunnen for tyske offiserer i staben ved Nordkommandoen. På grunn av hensynet til Danmark og budsjettmessige forhold i Forbundsrepublikken kom imidlertid den første tyske militærattasjeen, oberst Bernt von Mitzlaff, til Oslo først i april 1959.³¹

Avskjermingen mot militært samarbeid med Forbundsrepublikken var på vei til å svekkes i 1957. Vest-Tyskland gikk over fra å være en politisk alliert til å bli en faktisk bidragsyter til det militære fellesforsvaret. Forsvars- og utenriksledelsen, med forsvarsminister Nils Handal, embetsmennene i forsvarsdepartementet og forsvarsledelsen i spissen, begynte å arbeide for tilnærming og normalisering, og gikk nå aktivt inn for å få etablert en tilfredsstillende kommandoordning for tyske styrker. Det ble en betingelse fra norsk side at den tyske marinen og hærstyrkene i Slesvig-Holstein skulle tilhøre Nordkommandoen.

Norske myndigheter støttet etableringen av en planleggingsgruppe i Kiel i NATOs faste råd i september 1957.³² Internt gikk forsvarsminister Handal inn for å godta tyske styrker i Nordkommandoen, og åpnet samtidig implisitt døren for tyske offiserer på Kolsås:

I spørsmål som angår innpassingen av de tyske sjøstridskrefter i NATO's kommandostruktur og som kan få innflytelse på Nordkommandoens organisasjon og sammensetning, må det være riktig at man gradvis tar konsekvensene av Vest-Tysklands medlemskap i NATO.³³

Norske myndigheter valgte imidlertid likevel forsiktigvis å ikke delta i planleggingen av en sjømilitær Østersjøkommando i første omgang.³⁴

Utover våren 1958 begynte den norske forsvarsledelsen å bli utålmodig med de langvarige dansk-tyske forhandlingene. Overfor SHAPE gikk forsvarsstaben inn for at en sjømilitær felleskommando for danske og tyske styrker måtte etableres så snart det var praktisk mulig. Etter at de tyske styrkene var kommet til, var det oppstått et akutt behov for koordinering av danske og tyske marinestridskrefter for å kunne holde utløpet av Østersjøen. Norske myndigheter hadde derfor ingen innvendinger mot SACEURs forslag om en sjømilitær felleskommando for danske og tyske stridskrefter, og ga sin formelle tilslutning i august 1958.³⁵

Forsvarsminister Handal og hans rådgivere i forsvarsdepartementet begynte å arbeide aktivt utad og innad i Norge for å forbedre det forsvarspolitiske forholdet til Forbundsrepublikken. Under en tale i Bergen Handelsforening 11. mars 1958 nevnte forsvarsminister Handal for første gang offentlig at det kunne bli aktuelt med et par lavere tyske offiserer i Nordkommandoens stab. I et internt notat ga ekspedisjonssjef Fredrik Ramm uttrykk for at norsk og dansk motvillighet mot å samarbeide med Vest-Tyskland nå var en militær belastning for fellesforsvaret i NATO. Motstanden hadde til nå vanskeliggjort innpassingen av de tyske sjøstridskreftene i Østersjøområdet og de tyske landmilitære styrkene i Slesvig-Holstein i den allierte kommandostrukturen. Forholdet til Forbundsrepublikken måtte normaliseres og tyske offiserer måtte innpasses i staben på Kolsås for å unngå at den tyske innsatsen i Nordkommandoens interessefelt ble forskjøvet sørover til Sentralkommandoen.³⁶

Besøket av statssekretæren i det tyske forsvarsdepartementet, dr. Josef Rust, i oktober 1958 var et ledd i bestrebelsene for å normalisere forholdet mellom Norge og Forbundsrepublikken som angikk samarbeidet i NATO. I forbindelse med besøket godkjente regjeringen at Handal kunne meddele statssekretær Rust at regjeringen ikke ville gjøre innvendinger mot to tyske offiserer på Kolsås dersom planen om en Østersjøkommando ble realisert. Regjeringens sikkerhetsutvalg og Stortingets utenrikskomite hadde ingen motforestillinger bortsett fra at Trond Hegna (A) i utenrikskomitéen

forbeholdt seg å diskutere saken med stortingsgruppen. Det var imidlertid enighet i komitéen om at gruppene foreløpig ikke skulle orienteres.³⁷ En så ømtålig sak måtte forberedes grundig på forhånd.

Forsvarsledelsen var nå også interessert i å delta i planleggingsarbeidet som pågikk i Kiel. I forståelse med norske myndigheter foreslo sjefen for Nordkommandoen for øverstkommanderende i Europa at en norsk kommandørkaptein eller orlogskaptein ble knyttet til planleggingsgruppen i Holtenau. Ønsket om å ha en norsk offiser i Kiel hadde både militærpolitiske og taktisk indrepolitiske motiver. Gjennom en representant kunne Norge holde seg orientert og øve innflytelse ved å gjøre sine synspunkter kjent. Samtidig regnet forsvarsdepartementet det som en fordel om stortingsbehandlingen kunne omfatte et større sakskompleks, og ikke bare et isolert forslag om to tyske offiserer på Kolsås. I tråd med dette synet ble forslagene lagt fram for Stortinget som del av en proposisjon om personellorganisasjonen i forsvaret.

Når det gjaldt organiseringen av kommandostrukturen i området, var den norske regjeringen allerede i januar 1959 innstilt på å gå inn for det tyske forslaget om en enhetskommando for alle forsvarsgrenene i Slesvig-Holstein, Danmark og Østersjøområdet. Det var militære argumenter for dette. En enhetskommando for Østersjøområdet i likhet med den i Nord-Norge, ville styrke forsvaret av området og muliggjøre en forutsatt konsentrasjon av norske beredskapsstyrker i Nord-Norge til forsvar av NATOs nordflanke.³⁸ Dersom forutsetningen om en lav invasjonstrussel i Sør-Norge skulle svikte på grunn av en uønsket kommandoordning, måtte den relativt sterke prioriteringen av forsvaret av Nord-Norge vurderes. Såvel fellesforsvarets som nasjonale interesser tilsa imidlertid heller at forsvaret i nord burde styrkes.

Etter norsk syn var dette imidlertid fortsatt i første rekke et problem som måtte løses mellom Danmark, Vest-Tyskland og allierte myndigheter. Dersom danske myndigheter kunne akseptere en slik felles kommando, antok Handal at alle de interesserte land, også Tyskland, kunne godta at en slik felles kommando ble underlagt Nordkommandoen og ikke Sentralkommandoen.³⁹ De norske standpunktene bidro indirekte til å legge hoveddelen av presset på Danmark.

Restriktiv politikk i offisers-spørsmålet

Til tross for omleggingen til en mer samarbeidsorientert politikk, fastholdt norske myndigheter en restriktiv holdning i spørsmålet om representasjon på Kolsås. Spørsmålet ble på nytt akutelt i forbindelse med enhetskommandoen i 1961. General Norstad mente at det var nødvendig med et tillegg av tyske stabsoffiserer som følge av at den nye felleskommandoen ble etablert i Danmark. Nordkommandoen ville etter en kommende reduksjon omfatte i alt 213 offiserer, hvorav Danmark hadde 37, Norge 37, Storbritannia 70, USA 67. Det vil si en fordeling på omtrent 1/3 dansk/norsk, 1/3 engelsk og 1/3 amerikansk. Vest-Tyskland hadde med sine to offiserer under 1 prosent av stillingene i staben. SACEUR foreslo en økning på 8 tyske offiserer på bekostning av amerikanske og britiske offiserer.

Forsvarsministeren anbefalte at henstillingen ble etterkommet idet han ikke kunne «se at vi vil ha grunnlag for å bestride general Norstads vurdering av hva som er ønskelig for en effektiv kommandoordning».⁴⁰ Regjeringen ønsket ikke å overprøve SHAPEs vurderinger. Forslaget ble oppfattet å representere et rimelig militært behov, og det var lite som kunne gjøres for å unngå en økning. Regjeringen forsøkte likevel etter beste evne å begrense antallet. Tyskerne ønsket 10-15 offiserer og en general eller admiral på Kolsås. Norske myndigheter satte et tak på 10 offiserer, og en general eller admiral kunne ikke godtas. Det var ennå for tidlig å la tyske offiserer innta ledende stillinger i Nordkommandoen.⁴¹

Det tyske og allierte påtrykket for normalisering fortsatte. Under et halvt år etter økningen fra to til ti tyske offiserer, tok den vesttyske forsvarsministeren, Kai-Uwe von Hassel, saken opp med forsvarsminister Harlem under NATOs ministerrådsmøte i Ottawa i 1963. Harlem svarte at det for tiden ville være vanskelig å gjøre noen endring.⁴² Ut på høsten samme år henvendte general Lyman L. Lemnitzer, som hadde overtatt som sjef for de allierte stridskreftene i Europa i januar 1963, seg til forsvarsdepartementet i samme ærend. Forsvarsdepartementet framholdt til svar at «det nå ville være vanskelig å legge saken fram på ny uten at det var

inntrådt noe som [var] egnet til å stille dette spørsmål i en annen stilling.»⁴³ Spørsmålet kunne tas opp igjen senere med sikte på endring i august 1965.⁴⁴

I tråd med dette kom en formell henstilling fra general Lemnitzer i februar 1965. Overfor regjeringen uttrykte statsråd Harlem at han

*for sitt vedkommende [var] mest innstilt på at henstillingen fra Lemnitzer [ble] imøtekommet, idet han ikke fant det rimelig at spørsmålet om den tyske representasjon ved Nordkommandoen [skulle] være gjenstand for noen særbehandling i og med at Tyskland er med i NATO.*⁴⁵

Forsvarsministeren var på glid. Harlem var imidlertid i tvil om hvordan man skulle forholde seg til Stortinget. Enten kunne det fremmes et konkret forslag, eller regjeringen kunne be om fullmakt til å godkjenne endringer i Nordkommandoens struktur rent generelt, også om det angikk tyske offiserer. Det var ikke stemning i regjeringen for å fremme forslag til Stortinget om saken ennå.⁴⁶ Det synes rimelig å anta at utsettelsen hadde sammenheng med det forestående stortingsvalget. Ved valget i 1961 hadde DNA mistet det rene flertallet på Stortinget, og det nydannede Sosialistisk Folkeparti fikk valgt inn to representanter og var i vippeposisjon. Nå søkte regjeringen å unngå å svekke sin posisjon ytterligere.

I november 1965 aksepterte den nye borgerlige koalisjonsregjeringen tilsetting av en tysk admiral på Kolsås. Da sjefen ved Nordkommandoen like etter ønsket å få ytterligere et antall tyske offiserer knyttet til sin stab, mente imidlertid utenriksminister John Lyng at det for tiden ikke ville komme på tale å utvide antallet tyske offiserer på Kolsås.⁴⁷

På grunn av den vedvarende restriktive norske holdningen var Vest-Tyskland sterkt underrepresentert i Nordkommandoen. I 1966 var bare 5 % av stillingene besatt av tyske offiserer, mens tilsvarende andel i SHAPE og BALTAP i 1961 var 11 % og 33 %.⁴⁸ Til tross for at norske myndigheter gikk inn for en normalisering av det militære og sikkerhetspolitiske forholdet, var regjeringen ikke villig til å la Vest-Tyskland få en representasjon i Nordkommandoen som svarte til omfanget av tyske styrker.

Bak den restriktive linjen i offisersspørsmålet lå et komplisert sett av motiver og årsaker. I bunnen var grunnlaget at den almennelige motstanden i Norge var svært utbredt. Den avvisende holdningen fra 1955 reflekterte en bred politisk enighet om at det så langt som mulig var ønskelig å unngå et direkte militært samarbeid med Vest-Tyskland. Bitre erfaringer og manglende tillit til Tyskland og tyskere preget holdningene i befolkningen såvel som i de fleste organiserte politiske miljøer. Det var ingen selvfølge at alliansefelleskapet ville lede til tosidig militært samarbeid, og det var ikke politisk aksept for stasjonering av tyske offiserer på Kolsås. Det ble gjort klart at det var viktig å ta tiden til hjelp for å vinne forståelse ikke bare på Stortinget og i de politiske partiene, men også i befolkningen. Først måtte folk få tid til å opparbeide tillit til et demokratisk alliert Tyskland.

Avvisningen og de til dels tyskfiendtlige holdningene kom sterkest til uttrykk i norsk presse i den første fasen. Dagbladet, under redaktør og stortingsmann Helge Seips (V) ledelse, og kommunistorganet Friheten sto for de kraftigste og mest uvennlige utfallene, oftest med henvisninger til nazitiden og okkupasjonen av Norge under annen verdenskrig. Dagbladet oppfordret befolkningen til å protestere mot at tyske styrker og offiserer ble beordret til Nordkommandoen.⁴⁹ Andre aviser uttrykte motstand mot et samarbeid med den tidligere okkupasjonsmakten i mer moderat og mindre polemisk form, og med større vektlegging av at dette ikke var et aktuelt spørsmål i øyeblikket. Presseoppslagene i 1954 og 1955 ble fulgt opp av protestaksjoner og underskriftskampanjer. Privatpersoner og fagorganisasjoner sendte inn opprop til regjeringen og Stortinget med protester mot remilitariseringen av Vest-Tyskland og mot at Norge skulle samarbeide med den tidligere okkupasjonsmakten i NATO. Meningsmålinger viste videre at motstanden mot militært samarbeid med Vest-Tyskland hadde stor utbredelse i befolkningen. I en spørreundersøkelse fra januar 1955 var 74 % av dem som hadde en mening om saken motstandere av tysk opprustning. 33 % av de spurte svarte at de ikke visste om de var for eller mot. En undersøkelse offentliggjort i Aftenposten 22. august 1959 viste at 70 % av dem som ville uttale seg var imot tyske offiserer i staben på Kolsås.⁵⁰

Ved siden av den brede motstanden i befolkningen, var reaksjonene innad i Arbeiderpartiet og særlig i stortingsgruppa lite oppløftende for regjeringen. Da forsvars- og utenriksledelsen gikk inn for å forbedre forholdet til Vest-Tyskland, møtte den innvendinger fra en betydelig utenrikspolitisk opposisjon. Mot utviklingen av NATO-samarbeidet vokste det i første halvdel av femtiårene fram en utenomparlamentarisk utenrikspolitisk opposisjon med kjerne rundt de intellektuelle i Arbeiderpartiet, den såkalte Orienteringskretsen. Opposisjonen arbeidet for en kursendring i norsk utenrikspolitikk, men det var bare et fåtall i DNA og NKP som faktisk gikk inn for utmelding av NATO. En fellesnevner for den utenrikspolitiske opposisjonens engasjement var å begrense konsekvensene av NATO-samarbeidet.⁵¹

Opposisjonen gikk mot et forsvarssamarbeid med Vest-Tyskland. Motstanderne appellerte til antityske følelser og uttrykte uro for at den vest-tyske remilitariseringen kunne påvirke den internasjonale situasjonen i negativ retning. Dette ble sammenkopleet med voksende frykt for atomvåpen og kritikk mot NATOs styrkepolitikk. Gjennom oppsiktsvekkende demonstrasjoner med bred oppslutning klarte opposisjonen å utfordre forholdet mellom Norge og Vest-Tyskland. Demonstrasjonene mot den tyske general Hans Speidel på Fornebu oktober 1957 var et eksempel på at protestene bidro til å vanskeliggjøre en normalisering av forholdet mellom de to landene.⁵² Forsvarsattasjé Førde i Bonn mente å vite at episoden hadde gjort et «forstemmende og utvilsomt varigere inntrykk» i det tyske forsvaret. Den alvorligste siden av saken var, ifølge forsvarsattasjéen, at tilliten til at Norge ønsket et saklig samarbeid med Vest-Tyskland innen den forsvarspolitiske sektor på like fot med forholdet til de øvrige NATO-land var blitt svekket.⁵³ Tyskerne reagerte først og fremst mot at den norske regjeringen ikke tok offentlig til motmæle og dermed viste utad at den ønsket et saklig samarbeid med Vest-Tyskland. Oslo-Venstre med Dagbladet i spissen gjorde seg til talsmann for studentkretser og motstandsgrupperinger som hilste demonstrasjonen velkommen. Mens den konservative pressen og venstreaviser i distriktene fordømte demonstrasjonen som kommunistinspirert og uverdigg, avholdt regjeringsspressen seg fra å kommentere saken ytterligere, antakelig for å dysse den ned så fort som mulig.⁵⁴

Det var tydelig at kontakten og tilliten mellom Norge og Vest-Tyskland i 1957 var så liten at det var grunnlag for misforståelser. Da den offisielle delen av statssekretær Rusts besøk til Norge måtte avlyses på grunn av kong Haakons dødsfall, avlyste statssekretæren hele besøket. Rust hadde lagt stor vekt på at besøket måtte ha en offisiell bakgrunn. Senere kom det fram at han hadde tolket den norske avlysningen dithen at norske myndigheter ikke ønsket et offisielt besøk fra Forbundsrepublikken. Rust hadde også koplet avlysningen til demonstrasjonene mot general Speidel. Sett fra tysk side, ga dette klare signaler om at Norge fortsatt var uvillig til et samarbeid med Vest-Tyskland.⁵⁵

Da forsvarsminister Handal i mars 1958 nevnte i en tale at det kunne bli aktuelt med tyske offiserer på Kolsås, utløste det igjen spontane reaksjoner i den norske offentligheten. Som vanlig var Dagbladet «tenor» blant de avisene som protesterte mot tyske offiserer på Kolsås, men store deler av hovedstadspressen gikk nå imot den ensidig følelsesmessige fordømmingen som Dagbladet representerte. Den tyske ambassadøren bemerket at avisen sjelden tidligere var blitt så sterkt imøtegått for sin prinsipielle tyskfiendtlighet. Han mente at Handals tale i Bergen hadde virket positivt for regjeringen og norsk-tysk samarbeid. Forståelsen for et samarbeid med Vest-Tyskland var tiltagende.⁵⁶

Tendensene til sikkerhetspolitisk splittelse i regjeringspartiet ble imidlertid forsterket utover i 1958. Det såkalte «Påskeopprøret» i april viste at det fantes større grupper som var uenige i, usikre på eller uvitende om den sikkerhetspolitikken som ble ført.⁵⁷ Den omfattende oppslutningen om aksjonen var en vekker for regjeringen og partiledelsen.

I regjeringen ble det pekt på «de vansker man ennå har å regne med når det gjelder forholdet til Tyskland og tyskere, og at det her var behov for en viss opplysningsvirksomhet».⁵⁸ Regjeringen og DNA-ledelsen iverksatte derfor en omfattende offensiv for å oppdra offentligheten i Norge og for å skape større forståelse for nødvendigheten av et norsk-tysk samarbeid. Nils Handal holdt et langt innlegg i Stortinget til fordel for normalisering av norsk-tysk samarbeid. DNAs stortingsgruppe fikk spesiell orientering som var mer omfattende enn den som ble gitt til Stortinget. Spørsmålet ble viet

stor oppmerksomhet i pressen og i taler holdt av de fremste lederne i parti og regjering som Lange, Gerhardsen, Nordahl og Handal.

Forsvars- og utenriksledelsen gikk også til mer spesielle foranstaltninger. I mars 1959 tok Handal kontakt med den tyske ambassaden i Oslo og sørget for at det tyske forsvarsministeriet inviterte 10 journalister fra norsk presse som hadde befatning med forsvarsspørsmål til et flere dager langt besøk i Forbundsrepublikken. Noen av journalistene ble bevisst hentet fra «tyskfiendtlige» kretser. For å sikre seg mot et negativt utfall orienterte statssekretæren i utenriksdepartementet journalistene inngående om grunnene til at den norske regjeringen mente at militært samarbeid med Vest-Tyskland var nødvendig. Dessuten forfattet pressesjefen ved Nordkommandoen, som var nordmann, et lengre skriv til den tyske ambassaden med råd om hvilke spørsmål tyske myndigheter kunne regne med å få fra presserepresentantene, hvilke svar som kunne anbefales fra et norsk synspunkt og hvilke mulige tyske svar som kunne utløse tyskfiendtlige reaksjoner.⁵⁹

Med samme formål, å utdype forståelsen for de tyske allierte, foreslo sjefen for politisk avdeling i utenriksdepartementet overfor den tyske ambassaden at tjenestemenn fra utenriksdepartementene i medlemsstatene i NATOs faste råd skulle inviteres til et besøk i Berlin. Det tyske forsvarsdepartementet grep forslaget, og aksjonen ble regnet som svært vellykket på tysk side. Norge markerte seg sterkest av de allierte landene ved å sende syv tjenestemenn som arbeidet med sentrale oppgaver i utenriksdepartementet.⁶⁰ Den norske opplysningsvirksomheten ble lagt merke til i Forbundsrepublikken, og den tyske ambassadøren omtalte «forvandlingen» i norsk politikk på dette feltet i rosende ordelag. Norge ble betraktet som «Schrittmacher» i Skandinavia når det gjaldt militært og sikkerhetspolitisk samarbeid med Vest-Tyskland.⁶¹

De interne drøftingene om det sikkerhetspolitiske samarbeidet med Vest-Tyskland og regjeringens forslag om å akseptere tyske offiserer på Kolsås, tok til i partiets landsstyre og stortingsgruppe i mars 1959, og pågikk fram til mai. Det eksisterte ulike syn i ledelsen av Arbeiderpartiet på hvordan saken skulle takles innad i partiet. Partisekretær Haakon Lie

ønsket en hurtigst mulig behandling, åpenbart av frykt for at en trenering av saken ville styrke motstandernes posisjon. Einar Gerhardsen ønsket på sin side en bred debatt, blant annet for å sikre enheten i partiet. Referat fra partimøtene kan tyde på et tilsvarende meningsskille mellom henholdsvis sentralstyre og stortingsgruppe. Det var Gerhardsens linje som ble fulgt.⁶²

Alt i februar var mobiliseringen mot regjeringens forslag iverksatt i form av resolusjoner og underskriftskampanjer. Bak sto folk tilknyttet Orientering, ulike fredsorganisasjoner, og i særlig grad fagorganisasjoner.⁶³ Også AUF stilte seg kritisk. Opposisjonsorganene Friheten, Orientering og Dagbladet tok meningsmålingene til inntekt for sine synspunkter; regjeringen handlet imot flertallets vilje. Landsstyret støttet imidlertid regjeringens forslag, og en uke senere vedtok Oslo-partiet med overveldende flertall å gi sin støtte ved å vedta en erklæring som gikk inn for sikkerhetspolitisk samarbeid med Forbundsrepublikken. Ledelsen i DNA brukte Landsstyret og Oslo-partiet til å rettlede og forsøke å styre resten av partiet.

Kjernen i opposisjonen lå imidlertid i stortingsgruppa. Ifølge Trygve Bull sto hovedoppgjøret i Arbeiderpartiets stortingsgruppe om tyske offiserer på Kolsås under et møte 15. april 1959. En prøvevotering viste at gruppa var delt. Av 78 representanter stemte 35 for og 25 mot tyske offiserer på Kolsås, 18 var ikke til stede. Det var ikke engang rent flertall for regjeringens og landsstyrets forslag. Gruppestyret vedtok å binde gruppa for å unngå splittelse i partiet og å ikke belaste forholdet til Vest-Tyskland. At proposisjonen ble lagt fram og vedtatt i Stortinget den 24. april 1959, en uke før DNA's landsmøte, var neppe en tilfeldighet. Det var om å gjøre å unngå en opprivende debatt på landsmøtet som kunne forsterke splittelsen i partiet. Til tross for gruppestyrets binding var 9 av de 12 stemmene mot proposisjonen fra Arbeiderpartiet. De øvrige motstanderne var Løvlien fra NKP samt Seip og Ramndal, Venstre.⁶⁴

At dissensen skapte uro og ble sett på med alvor i partiledelsen, framgår av den påfølgende interne diskusjonen. Både Gerhardsen, Finn Moe og Lange framholdt i sine innlegg på landsmøtet at det hadde vært uro i rekkene. Men de som hadde håpet at landsmøtet skulle styrke opposisjonen, må ha blitt skuffet. Selv om et flertall av de tyvetalls innleggene nok

kunne sies å gå i Meisdalshagens og Hegnas favør, ble utfallet en oppslutning om partiledelsens linje. Etter landsmøtet ble det kalt sammen til et eget møte med regjering, sentralstyre og stortingsgruppe for å diskutere samarbeidsvanskene i partiet.⁶⁵

Hva var så motivasjonen for opposisjonen mot forsvarssamarbeidet? Opposisjonen målbar for det første frykt for at tyngdepunktet i det allierte samarbeidet skulle forskyves i tysk eller kontinental retning. For dem som hadde stemt mot vesttysk medlemskap i NATO, som Løberg og Ramndal, var ytterligere begrunnelse for så vidt unødvendig, særlig fordi tilhengerne så sterkt framhevet den militære integreringen som en naturlig oppfølging av vedtaket om vesttysk medlemskap i NATO. Annerledes var det med de øvrige som hadde godtatt medlemskapet. Kjernen i Hegnas begrunnelse var tyske «ekspansjonsplaner» - det han så som ønsker om å utvide landets militære operasjonsrom i regionen. Vest-Tyskland kunne ikke, i motsetning til «stabile og kjente faktorer i verdenspolitikken» som USA og Storbritannia, regnes som en normal alliert. Underforstått var en skepsis til tyskernes demokratiske sinnelag og frykt for tysk militarisme. De samme mer eller mindre uttrykte antityske følelser finner vi i opinionen. I det politiske ledersjikt ble en slik argumentasjon imidlertid stort sett regnet som vanskelig å uttale offentlig.⁶⁶

Det andre momentet gjaldt hensynet til Sovjetunionen og faren for å spolere avspenningstendensene. Hva Moskva mente om militær vesttysk integrering, var klart for offentligheten gjennom notevekslinger og pressekommentarer. De som ikke tolket sovjetisk politikk som en ren proagandamanøver, satte den gjerne i forbindelse med russisk frykt for tysk revansjisme. Som Hetland viser er det belegg for begge synspunkter, og dessuten en sovjetisk frykt for utglidning av norsk base- og atompolitikk. Særlig Finn Moe og Hegna framhevet faren for å ødelegge muligheten for forhandlingsløsninger. Hvis Norge mente alvor med å støtte de kreftene i NATO som ønsket en forhandlings- og avspenningslinje, hevdet de at det burde komme til uttrykk også i praksis. Som forklaring på hvordan opposisjonen kunne vinne støtte i den bredere opinionen må nok imidlertid antityske følelser gis en viktigere rolle.⁶⁷

Det er helt klart at regjeringen tok hensyn både til motstanden i befolkningen og i Stortinget utover 1960-tallet. Motstanden kom til uttrykk ved enkelte anledninger ved demonstrasjoner mot tyske offiserer på besøk til Nordkommandoen og i 1961 under Strauß' besøk til Norge. I 1962 stemte 21 stortingsrepresentanter mot utvidelse av antall tyske offiserer på Kolsås. Med dannelsen av Sosialistisk Folkeparti (SF) forsvant riktignok en del av opposisjonen fra regjeringspartiets rekker, men situasjonen ble ikke mye lettere da SF kom i vippeposisjon i Stortinget i 1961. Regjeringen ga ikke slipp på sin forsiktighet.

Avskjermingen mot et militært samarbeid med Vest-Tyskland kan imidlertid ikke kun forstås som hensyntagen og taktisk-politiske tiltak overfor den indrepolitiske opposisjonen. Det fantes også en betydelig uvilje og følelsesmessig avvisning på toppnivå i norsk politikk. Mange i regjeringen og byråkratiet hadde bitre erfaringer fra tysk fangenskap under krigen. Blant dem var Einar Gerhardsen og Halvard Lange som begge hadde sittet flere år i konsentrasjonsleiren Sachsenhausen. Mens Lange relativt raskt viste vilje til forsoning utad ved å besøke Bonn i 1953, ga Gerhardsen noe mer tvetydige signaler. Lange var en utpreget realpolitiker, men også han satte personlig liten pris på remilitariseringen av Vest-Tyskland. Det er klart begge hadde personlige kvaler ved sine besøk i Forbundsrepublikken.⁶⁸ Gerhardsen var den siste av de vestlige statslederne som var på offisielt besøk i Vest-Tyskland i 1965. Den personlige motviljen mot tyskerne var ikke grunnlaget for norsk politikk, men den hadde innflytelse på utformingen av den. De følelsesmessige reaksjonene i befolkning og parti fant stor forståelse i regjeringen.

En annen og mer framtrædende faktor i utformingen av politikken var imidlertid den tydelige polariseringen i synet på utenriks- og sikkerhetspolitikken innad i regjeringen og DNAs toppledelse i andre halvdel av 1950-tallet. Etter Gerhardsens regjeringsdannelse i 1955 hadde den NATO-kritiske fløyen i partiet fått styrket sin posisjon i regjeringen. De sterkeste tilhengerne av NATO-politikken var utenriksminister Halvard Lange, forsvarsminister Nils Handal og handelsminister Arne Skaug. I den nye regjeringen ble disse balansert mot flere mer forhandlingsorienterte og

kritiske statsråder, som landbruksminister Olav Meisdalshagen, finansminister Mons Lid, justisminister Jens Haugland og statsministeren selv. Utenrikskomitéens formann Finn Moe sto nær Gerhardsens linje, mens LO-leder Konrad Nordahl og partisekretær Haakon Lie var ivrige tilhengere av NATOs styrkepolitikk.⁶⁹

Sett i forhold til den utenrikspolitiske opposisjonen representerte de kritiske i regjeringen en mellomgruppering i Arbeiderpartiet. Mer enn opposisjonen innså de nødvendigheten av et sikkerhetspolitisk samarbeid med Vest-Tyskland. Samtidig viste de større forståelse for betenkelighetene og hensynet til indrepolitiske og sovjetiske protester enn høyrefløyen i partiet. Sentralt i denne mellomgrupperingen sto Einar Gerhardsen og Finn Moe. Når det gjaldt synet på Norges sikkerhets- og utenrikspolitikk, karakteriserte Halvard Lange i januar 1958 stillingen slik: Gerhardsen var i sitt hjerte imot NATO og tilhenger av en stilling som Sveriges, men hans forstand sa at det var umulig i øyeblikket å fremme en slik politikk. Han var, ifølge Lange, spesielt påvirket av tre personer: Werna Gerhardsen, Finn Moe og Andreas Andersen, som var ekspedisjons-sjef ved statsministerens kontor og en utpreget anti-NATO mann. Det var et skille mellom utenriksministeren og statsministeren i synet på utformingen av utenrikspolitikken. Justisminister Haugland, som var av dem som sto nær Gerhardsen i regjeringen, så statsministeren som en pådriver i en revurderingsprosess i forhold til norsk utenrikspolitikk.⁷⁰

Da Gerhardsen kom tilbake som statsminister i 1955, forsøkte han å spille en mer selvstendig og nytenkende rolle i utenrikspolitikken. Det første tegn på en mer selvstendig linje kom under et offisielt besøk i Moskva i desember 1955. Det vakte oppsikt at Gerhardsen i slutt-kommunikéet fornyet den norske basereservasjonen. Halvard Lange var sterkt kritisk til dette. Videre kom motsetningene i regjeringen klart til uttrykk i forbindelse med Gerhardsens tale til NATOs rådsmøte i Paris i 1957. Stein Bjørlo har vist at Gerhardsen i det opprinnelige utkastet han hadde med til Paris var villig til å gå lenger enn Halvard Lange for å markere motstand mot at Vest-Tyskland fikk atomvåpen. Det var Andersen som hadde ansvaret for talen Gerhardsen hadde med seg til Paris. Lange

næret imidlertid også skepsis til vesttysk atomopprustning. Uenigheten gjaldt først og fremst hvor langt og hvor åpenlyst Norge skulle markere sin holdning. Norges klare motstand mot forskjellige forsøk på 1960-tallet på å etablere en felles atomstyrke i NATO var et tegn på bredere norsk oppslutning om slike standpunkter. Det var særlig Vest-Tyskland som var pådriver for at de vesteuropeiske landene skulle få sterkere medbestemmelse i alliansens atomstrategi. Den norske motstanden mot dette var nok til en viss grad næret av frykt for at Tyskland skulle få kontroll over atomvåpen. Kjernen i den norske holdningen var imidlertid en sterk vektlegging av ikkespredning av atomvåpen.⁷¹

Når det gjaldt det sikkerhetspolitiske samarbeidet med Vest-Tyskland, holdt Gerhardsen lenge tilbake. I likhet med de fleste i den politiske ledelsen hadde imidlertid også Gerhardsen innsett at det var vanskelig å unngå et samarbeid med Vest-Tyskland i NATO. Når regjeringen først hadde lagt fram forslaget gikk han åpent og klart inn for et samarbeid. I 1959 la LO-formann Konrad Nordahl spesiell vekt på at statsministeren nå uttalte seg tydelig om sikkerhetspolitisk samarbeid med Vest-Tyskland etter å ha vært noe tvetydig i nærmere to år.⁷² Når saken skulle legges fram, var det viktig at ledelsen viste seg samlet for å skape tyngde bak det upopulære samarbeidet.

Regjeringens tilbakeholdenhet overfor tyske offiserer på Kolsås må imidlertid også sees i sammenheng med spørsmålet om innflytelse i det allierte kommandoapparatet. I andre halvdel av 1950-tallet var det en uttalt norsk målsetning å styrke Norges representasjon i kommandoapparatet i Nordkommandoen.⁷³ Det norske arbeidet for sterkere representasjon var først og fremst motivert av et ønske om større nasjonal innflytelse på forsvarsplanleggingen i Nordregionen. Norske myndigheter var på 1950-tallet svært opptatt av å sikre politisk kontroll. Antakelig mente norske politiske myndigheter at det ville være lettere å få gjennomslag for norske interesser med en sterkere nasjonal representasjon. I denne sammenhengen var Vest-Tyskland en konkurrent til stillingene i Nordkommandoen.

Norske myndigheter arbeidet også aktivt for å avgrense Nordkommandoens innflytelse på norsk forsvarsplanlegging for å motvirke

alliert påtrykk mot Norge i den forbindelse.⁷⁴ Den norske motstanden mot tyske offiserer på Kolsås var dermed også rettet mot at tyske offiserer skulle få innflytelse i kommandoapparatet i Nordkommandoen. Nordmennene fryktet at det kunne trekke kommandoens oppmerksomhet mot kontinentet. Selv om norske og tyske interesser til en viss grad var sammenfallende, var tyske ønsker om å trekke Danmark og Sør-Norge inn i Sentralkommandoen lite populære hos norske myndigheter. Da så norske myndigheter seg heller tjent med allierte offiserer fra USA, Storbritannia og Canada.

Tyske forsyninger i Sør-Norge

Kommandofellesskapet med Vest-Tyskland medførte større utfordringer enn påtrykk om tyske offiserer på Kolsås. I årene fra 1958 til 1965 etablerte Norge og Vest-Tyskland et omfattende samarbeid der Sør-Norge ble forsyningsområde for den tyske marinen. Hvilke motiver hadde tyske myndigheter for å søke et samarbeid om forsyninger? Hvilke holdninger hadde den norske regjeringen og norske myndigheter til tysk bruk av Sør-Norge som forsyningsområde for tyske styrker? Hvordan kan vi forklare regjeringens samarbeidspolitikk overfor Vest-Tyskland på dette området?

Rammene legges

I desember 1959 godkjente Stortinget retningslinjer for drift, kontroll og vedlikehold av allierte lagre i Norge. Retningslinjene ble formalisert gjennom et memorandum fra forsvarsministeren til øverstkommanderende ved Europakommandoen og Atlanterhavskommandoen. I formen så memorandumet ut som en ensidig erklæring fra norsk side. I realiteten markerte det slutføringen av gjennomdrøftede overenskomster mellom partene. Memorandumet var en avtale mellom norske myndigheter og NATO, inngått i forståelse med tyske myndigheter.⁷⁵

Retningslinjene fra 1959 ble utarbeidet på bakgrunn av at det var blitt aktuelt at Vest-Tyskland skulle bruke allierte forsyningslagre langs sør-vestkysten av Norge. Norske myndigheter aksepterte det, men gjennom retningslinjene ble det knyttet betingelser til samarbeidet. Det var et norsk krav at forsyningslagre for tyske styrker måtte fellesfinansieres innenfor NATO. Videre var det en betingelse at lagrene skulle være norsk eiendom samt at de måtte stå under norsk kontroll i fred og alliert kontroll i krig. Betingelsene reflekterte to elementer i norsk avskjermingspolitikk; et ønske om å *begrense* tysk aktivitet i Norge, og sterk vektlegging av nasjonal og alliert *kontroll*.⁷⁶

Formaliseringen av forsyningssamarbeidet med Vest-Tyskland foregikk deretter i to etapper. Den 24. mai 1962 inngikk forsvarsministeren en rammeavtale med SACEUR, et nytt såkalt «memorandum of understanding», som var basert på avtalen fra 1959. Samtidig inngikk Norge og Forbundsrepublikken en bilateral underavtale om lagrene som var ferdigbygget ved Haakonsvern. I 1964 inngikk Norge og Vest-Tyskland ytterligere bilaterale underavtaler om resten av anleggene som skulle betjene tyske marinestyrker.

NATO-avtaler basert på generelle retningslinjer og med bilaterale underavtaler dannet mønsteret i forholdet til Vest-Tyskland. Også rent bilaterale samarbeidsprosjekter ble søkt plassert i en NATO-sammenheng gjennom slike avtalekompleks. Denne framgangsmåten ble benyttet for å skjerme det kontroversielle samarbeidet. Rammeavtalen fra mai 1962 og de bilaterale avtalene ble ikke forelagt Stortinget fordi norske myndigheter mente å ha hjemmel i Stortingets vedtak fra 1959. Det betydde at Stortinget og den norske offentligheten ikke ble informert om *omfanget* av det norsk-tyske samarbeidet og det vesttyske forsvarets rolle i forsvaret av Sør-Norge. Vest-Tysklands rolle ble bevisst nedtonet. Denne framgangsmåten har også senere vært benyttet i forbindelse med politisk ømfintlig forhåndslagring for andre allierte land, i første rekke USA.

Selv om ikke Stortinget og den norske offentligheten var involvert i reguleringen av omfanget av samarbeidet med Vest-Tyskland, var samarbeidet bygget på retningslinjene der norske politiske organer hadde betydelig innflytelse på utformingen av retningslinjene. Vi skal se nærmere på hvordan samarbeidet kom i stand og hvordan retningslinjene ble utformet.

Impulsene til samarbeid om forsyninger kom utenfra. Tidlig i 1957 kom de første antydningene fra tyske militære sjefer om å plassere forsyninger i Norge. Året etter kom den offisielle forespørselen fra Nordkommandoen, parallelt med forslaget om den sjømilitære Østersjøkommandoen og to tyske offiserer på Kolsås.

De tyske ønskene om forsyningslagre i Sør-Norge var militærstrategiske og geografisk begrunnet. Tyske militære ledere mente at

området innenfor de tyske grensene ikke ga tilstrekkelig dybde i forsvaret. I Nord-Tyskland ble dette problemet forsterket av de geografiske forholdene; de trange Østersjøutløpene og den smale landtungen som utgjør Danmark og Slesvig-Holstein ga ikke tilstrekkelig operasjonsrom. For å spre forsyningslinjene ønsket tyske militære sjefer å strekke dem både vestover og nordover. Sør-Norge var i de tyske militære sjefers øyne et naturlig bakre forsyningsområde for tyske styrker i Nord-Tyskland.⁷⁷

Tyskerne var svært fornøyde med norske myndigheters samarbeidsvillige holdning fra høsten 1958. Det praktiske problemet var hvordan tyske behov kunne dekkes, og det tyske forsvarsdepartementet ser ut til å ha vært pragmatisk innstilt med hensyn til hvilken form samarbeidet om forsyninger skulle ha. Det var to muligheter som eventuelt kunne kombineres, fellesfinansiering i NATO og tysk finansiering på bilateral basis. Viktigst for tyskerne var det å få aksept for lagre i Norge overhodet. Dernest var det nødvendig å avklare hvordan regjeringen stilte seg til tosidig samarbeid dersom tyske behov ikke kunne dekkes kun gjennom fellesfinansiering. Da tyske myndigheter uttrykte ønsker om et bilateralt samarbeid, var det fordi de ikke regnet det som mulig å få fellesfinansiert alle de ønskede lagre.⁷⁸

Tyske forsvarsmyndigheter hadde midler både til å lokke og til å øve påtrykk på den norske politiske ledelsen. Først og fremst koplet det tyske forsvarsdepartementet det norske ønsket om å selge forsvarsmateriell til Forbundsrepublikken sammen med tyske ønsker om å etablere forsyningslagre i Norge, og gjorde det raskt klart at norsk samarbeidsvilje kunne belønnes med ordre til norske bedrifter. Det tyske forsvarsdepartementet lokket med økonomiske midler, samtidig som tyske lagre i Norge i praksis ble en betingelse for utvidet militær-industrielt samarbeid.⁷⁹ Tyskerne hadde samtidig et «ris bak speilet». Forsvarsminister Franz Josef Strauß uttrykte utvetydig at dersom Vest-Tyskland ikke fikk lagre i Norge, måtte den strategiske planleggingen for tyske styrker i Nord-Europa forandres. Trusselen om at grensen mellom Nordkommandoen og Sentralkommandoen måtte flyttes nordover dersom lagrene ikke ble en realitet var åpent uttalt. Strauß visste at de tyske styrkene hadde en sentral funksjon i

det norske forsvaret.⁸⁰ Norske myndigheter og regjeringen var utsatt for et betydelig tysk og alliert trykk for forsyningssamarbeid med Vest-Tyskland. Men minst like viktig var det at sterke krefter i Norge skjøv i retning av et nærmere militært og sikkerhetspolitisk samarbeid.

Den vesttyske utfordringen om samarbeid konkretiserte den nære sammenhengen mellom vesttysk remilitarisering og forsvaret av Sør-Norge. Norske militære mente at de tyske ønskene uttrykte legitime norske og allierte behov som var en direkte og nødvendig følge av at tyske sjøstridskrefter inngikk i Nordkommandoens forsvarsplaner. Under operasjonens gang kunne tyske fartøyer bli dirigert til Skagerrak og langs kysten av Sør-Norge. Det ville derfor etter forsvarsstabens syn være et reelt alliert behov for forsyninger i dette området.⁸¹

Fra et norsk nasjonalt militært synspunkt var det også ønskelig med tyske olje- og ammunisjonslagre i Norge. Det vesttyske bidraget til forsvaret av Sør-Norge var en forutsetning for å konsentrere den norske stående beredskap i Nord-Norge. En imøtekommende norsk holdning ville konkret og materielt binde den vesttyske marinen til forsvaret av den sørlige landsdelen. Dessuten mente forsvarsstaben at videre utbygging av allierte forsyningslagre i Norge ville gi større fleksibilitet i forsyningene, idet lagrene i krig ville kunne betjene alle NATO-sjøstridskrefter, ikke bare tyske.⁸² Den politiske ledelsen kunne vanskelig unngå å ta hensyn til de militære og forsvarspolitiske fordelene ved å la Vest-Tyskland få benytte lagre i Norge. Det lå et sterkt militært og sikkerhetspolitisk rasjonale bak den positive innstillingen. Både forsvarsminister Handal og utenriksminister Lange framhevet i regjeringen «den særlige betydning de vesttyske stridskrefter var tillagt i forsvaret av Norge og Danmark.»⁸³

Det var også økonomiske grunner til at forsvarsdepartementet søkte en tilnærming til tyske myndigheter. Utbyggingen av NATOs fellesfinansierte lagre i Norge ble gjort avhengig av konkrete militære behov. Det vil si at tysk bruk av lagrene i noen grad fungerte som betingelse for at Norge skulle få infrastrukturmidler til videre utbygging i Sør-Norge. At infrastrukturmidlene representerte en valutainntekt, forsterket dette argumentet.⁸⁴

Den viktigste økonomiske faktor som lå til grunn for forsvarsdepartementets positive holdning, var ønsket om å utvikle et militær-industrielt samarbeid med Vest-Tyskland, nærmere bestemt å sikre tyske ordre til norsk militærindustri. De norske militærbedriftene, med Jens Christian Hauge i spissen, arbeidet svært aktivt overfor tyske myndigheter, og spilte en sentral rolle som initiativtakere og pådrivere i Norges forhold til Vest-Tyskland. Da forsyningsspørsmålet ble lagt fram for regjeringen, sto bedriftenes vanskelige situasjon og mulighetene for ordre fra det tyske forsvaret sentralt i argumentasjonen. Forsvars- og utenriksledelsen gjorde det klart for tyskerne at den politiske behandlingen av tyske forsyningslagre i Norge ville bli atskillig lettere om det tyske forsvaret ga ordre til norske militærbedrifter. Den tyske koplingen og militærbedriftenes påtrykk rokket imidlertid ikke ved regjeringens avvisning av tyskfinansierte lagre. Den var heller ikke innstilt på å gjøre en direkte avtale, lagre mot ordre.⁸⁵

Et mer negativt betont argument som ble trukket fram, var at integrering av tyske forsyningslinjer i det allierte forsyningssystemet innebar alliert og norsk kontroll med forsyningene til det tyske forsvaret, og dermed også bedre kontroll med en mulig tysk militarisme. Antakelig var gevinsten ved et styrket forsvar av Sør-Norge viktigere for forsvars- og utenriksledelsen, men momentet betydde i alle fall en velkommen styrking av argumentasjonen overfor skeptikerne til et nærmere sikkerhetspolitisk samarbeid med Vest-Tyskland.⁸⁶

Disse faktorene utgjorde til sammen forsvars- og utenriksledelsens argumentasjon for en samarbeidspolitikk. Ledelsen i forsvarsdepartementet tok sikte på å unngå offentlig oppmerksomhet om det militære samarbeidet med Vest-Tyskland som var under utvikling. Da forsvarsministeren la fram spørsmålet i regjeringens sikkerhetsutvalg i oktober 1958, mente han at det ikke var nødvendig å gjøre Stortinget oppmerksom på at Vest-Tyskland ble utpekt som brukernasjon i forbindelse med bygging av olje og ammunisjonslagre i Norge. Dette var et internt NATO-problem. Statsminister Gerhardsen var mer skeptisk innstilt. Han ønsket å unngå at Vest-Tyskland eksplisitt ble trukket inn som bruker, og foreslo at NATO ble utpekt som bruker av anleggene. Statsministeren været åpenbart de indrepolitiske problemene som

skulle følge få måneder senere. Ifølge Handal var en slik løsning ikke mulig dersom Norge ønsket infrastrukturmidler til lagre i Norge.⁸⁷

Ved inngangen til 1959 kom samarbeidslinjen under press. To elementer kompliserte situasjonen betraktelig. For det første kunne ikke de felles-finansierte lagrene som allerede var planlagt i Norge dekke tyske behov. Det førte som nevnt til tysk påtrykk i retning av et bilateralt samarbeid med Norge. For det andre var det mer alvorlig og vanskelig for regjeringen og Arbeiderpartiet at forsyningsspørsmålet ble offentlig kjent gjennom presse-avsløringer om tyske bilaterale forhandlinger om forsyningslagre med Danmark og Nederland, og rykter om at tyske myndigheter ønsket et tosidig samarbeid med Norge. Avismeldingene utløste sterke protester både i Norge. Etter presseomtalen i januar 1959 orienterte forsvarsminister Handal regjeringen, utenrikskomitéen og Stortinget om forsyningsspørsmålet.

Skepsis og motstand mot samarbeid med Vest-Tyskland kom til uttrykk på alle nivåer i det politiske systemet i Norge. Spørsmålene om forsyningslagre og tyske offiserer på Kolsås tilspisset seg samtidig, og motstanderne var stort sett de samme. Vi skal derfor ikke på nytt gå grundig inn på hvem som gikk mot tyske forsyningslagre i Norge, og hvilket problem splittelsen i Arbeiderpartiet var for regjeringen. Forsyningsspørsmålet var imidlertid mer komplisert fordi det hadde større preg av bilateralt samarbeid og fordi det innebar en mer omfattende tysk militær tilstedeværelse i Norge.⁸⁸

Mens protestene i opinionen og fra fagbevegelsen var generelt rettet mot militært samarbeid med Vest-Tyskland, var innsigelsene mot tyske forsyningslagre som kom til uttrykk i politiske organer og innad i regjeringspartiet sterkest rettet mot et tosidig samarbeid. Regjeringen var lite tilfreds med at forsyningsspørsmålet framsto som et bilateralt spørsmål. Fra et indrepolitisk (og partipolitisk) synspunkt ville det ha vært ønskelig å presentere dette som et ledd i NATO-samarbeidet uten antydninger om egne ordninger for Vest-Tyskland.

Regjeringen valgte å avvise bilateralt finansierte tyske forsyningslagre i slutten av februar 1959, og fulgte dermed en mer forsiktig linje enn forsvars- og utenriksledelsen hadde lagt opp til. Et par måneder tidligere

hadde nemlig de norske forhandlerne antydnet at det var mulighet for bilateral finansiering dersom det ikke lot seg gjøre å fellesfinansiere anleggene.⁸⁹ Regjeringens argumentasjon overfor opposisjonen ble bygd opp omkring lagrene som fellesfinansierte NATO-lagre der Vest-Tyskland måtte likebehandles som en av flere allierte brukernasjoner.⁹⁰ I lys av dette må Handals redegjørelse for Stortinget kort tid etter i beste fall kunne karakteriseres som upresis. På spørsmål fra Helge Seip holdt forsvarsministeren kategorisk fast ved at det ikke hadde vært «spørsmål om noe bilateralt i det hele tatt».⁹¹

Olav Riste har påpekt at debatten ikke kom til «å gå på prinsippet om lagring, men om det var tilrådeleg at Vest-Tyskland skulle vere med i dette bildet.»⁹² Riste har rett i at diskusjonen i Stortinget ikke i og for seg dreiet seg om basepolitikken, spesielt ikke etter at regjeringen hadde avvist tyskfinansierte lagre. Hovedproblemet var militært samarbeid med Vest-Tyskland. Flere i opposisjonen fryktet imidlertid at dette kunne føre til en utglidning av basepolitikken. At det var uklarhet om saken, i alle fall i den første fasen, illustreres av at selv utenriksminister Lange i januar 1959 omtalte forsyningslagrene som tyske «forsyningsbaser» i Stortinget, et uttrykk som i regjeringen ble påpekt som uheldig og egnet til å mislede. Denne begrepsmessige uklarheten fra Langes side underbygget opposisjonens argumentasjon om basepolitikken.⁹³

Regjeringen fikk sannsynligvis støtte for en samarbeidspolitikk da saken ble lagt fram for utenrikskomitéen i Stortinget i slutten av februar 1959. Medlemmene i utenrikskomitéen fra Høyre og mellompartiene ga antakelig støtte til forsvars- og utenriksledelsens linje. Videre er det sannsynlig at Trond Hegna og Olav Meisdalshagen målbar motstanden i DNAs stortingsgruppe i utenrikskomitéen. Formannen i komitéen, Finn Moe, inntok en mellomposisjon i Arbeiderpartiet ved å legge større vekt på hensynet til sovjetiske protester enn Lange.⁹⁴

Bakgrunnen for regjeringens forsiktighet i forhold til tosidig samarbeid må derfor i hovedsak søkes i de partipolitiske problemene i regjeringspartiet og motstanden som kom til uttrykk i opinionen. En begynnende «atom-aktivisme» parret med et nitidig vern om basepolitikken samt en

utbredt mistillit til tyskerne og tysk militarisme ga motstanden mot tyske offiserer på Kolsås og tyske forsyningslagre i Norge tyngde. Gjennom å avvise bilateral finansiering søkte regjeringen å minimalisere de indre-politiske kostnadene ved samarbeidet.⁹⁵

Regjeringens nei til tyskfinansierte lagre kan imidlertid ikke bare forstås som taktisk spill for å dempe den partipolitiske opposisjonen. Politikken var også motivert av et ønske om *alliert og nasjonal kontroll* med samarbeidet. Den allierte kontrollen hadde to sider. For det første måtte alle lagre godkjennes for fellesfinansiering i alliansen. Det kunne virke som et filter mot tysk press, og ville også fungere som militær og politisk legitimering av tyske forslag. Flere ganger la norske myndigheter vekt på å få eksplisitt bekreftet at det var *NATO-behov* for tyske lagre. For det andre ville fellesfinansierte lagre i krig disponeres og kontrolleres av sjefen for Nordkommandoen. Den nasjonale kontrollen lå i at anleggene skulle være norsk eiendom, og stå under norsk administrasjon i fred. Videre måtte omrulling av materiell avtales med norske myndigheter. Den nasjonale kontrollen i fred hadde også til en viss grad front mot NATO, mot alliert påtrykk og overfor alliert militær aktivitet i Norge.⁹⁶ Det er derfor uklart om tyskfinansierte lagre ville blitt akseptert av regjeringen i noe fall, selv med en svakere indrepolitisk opposisjon.

Motstanderne i Norge ble akkompagnert av den mektige naboen i øst, som våren 1959 gjorde kraftige innsigelser mot planene om tyske forsyningslagre i Norge. Allerede i august 1958 påpekte partiavisen Pravda at tyskerne hadde planer om baser i det sørlige Norge.⁹⁷ I første halvår av 1959 beklaget den sovjetiske ambassadøren Norges politikk i gjentatte henvendelser til statsministeren og utenriksministeren. Den sovjetiske regjeringens misnøye kom også til uttrykk overfor ambassadør O. C. Gundersen i Moskva, og ble formelt markert i en note til den norske regjeringen 16. april.⁹⁸ Kritikken var særlig bygd opp rundt to hovedargumenter; for det første at tyske lagre i Norge innebar en omlegging av norsk basepolitikk, og for det andre at økt tysk militær tilstedeværelse i Norge ville føre til økt spenning i Nord-Europa.⁹⁹

Norske myndigheter var usikre på hvordan de sovjetiske utfallene skulle

forstås. Sovjetunionen hadde ikke protestert så sterkt mot utbygging av allierte forsyningslagre og flyplasser i Norge tidligere. Utenriksledelsen mente at den mest nærliggende forklaringen måtte være hensynet til militæroppbyggingen på Kolahalvøya og i området umiddelbart sør for den. Et annet sovjetisk motiv var ifølge utenriksledelsen ønsket om å vanskeliggjøre oppbyggingen av tyske sjøstridskrefter til forsvar av Østersjøens utløp. Lange mente at det umiddelbare mål med de sovjetiske henvendelsene var å få en ny erklæring om at norsk basepolitikk var uforandret, helst slik at basebegrepet ble utvidet til å gjelde bygging av militære forsyningslagre for andre enn norske styrker.¹⁰⁰ Statssekretær Hans Engen i utenriksdepartementet antok at russerne forsøkte å unngå et tosidig norsk-tysk samarbeid, og at russerne muligens kunne avfinne seg med rene NATO-forsyningslagre.¹⁰¹

Den sovjetiske aktiviteten overfor Norge i 1959 kan også tolkes som et forsøk på å svekke oppslutningen om NATO-medlemskapet. Ved å spille på antityske følelser i opinionen ønsket sovjetregjeringen å så splid mellom Gerhardsen og Lange. Dersom statsministeren som et resultat av sovjetisk press posisjonerte seg klarere til venstre i utenrikspolitikken, ville det, kombinert med hans sterke stilling i Arbeiderpartiet, kunne føre til en dreining i norsk politikk, bort fra NATO. Tilsynelatende hadde russerne en viss suksess i å så splid i regjeringsskollegiet. Lange var åpenbart irritert over at Gribanov stadig henvendte seg til Gerhardsen. I et opprørt telegram fra Washington hevdet utenriksministeren at «[d]et at Gribanov i en slik sak insisterer på samtale med Statsministeren kan ikke oppfattes som annet enn et uttrykk for mistillit til Utenriksministeren og Utenriksdepartementet.»¹⁰² Lange hadde også tidligere gitt uttrykk for misnøye når Gerhardsen tok på seg å spille en rolle i utenrikspolitikken, som i Moskva i 1955 og under rådsmøtet i Paris i 1957. For utenriksministeren gjaldt det å stå fast mot sovjetisk press for å ikke ytterligere innskrenke Norges handlefrihet. Det kunne svekke Norges posisjon i NATO og føre til at den sovjetiske aktiviteten overfor Norge ble trappet opp.¹⁰³

Det virker imidlertid som om Gerhardsen passet seg vel for å komme med kontroversielle uttalelser i samtalene med Gribanov. Blant

annet oppfordret han, før Langes utblåsning, den sovjetiske ambassadøren til å henvende seg til utenriksdepartementet. Han lot også utenriksdepartementet gi skriftlig svar på sovjetiske spørsmål om forsyningslagre og Norges stilling i NATO, istedenfor selv å besvare dem muntlig overfor ambassadøren. Samtidig er det mulig å spore en viss irritasjon på norsk side over den sovjetiske regjeringens forsøk på å spille på den følelsesmessige motstanden mot tyskerne. Den sovjetiske pågangen virket snarere samlende enn splittende i den norske regjeringen. Statsministeren ønsket ikke å markere seg i en sak som var så vanskelig indrepolitisk.

Regjeringens svar på de sovjetiske henvendelsene fulgte da også Langes linje. Regjeringen tok avstand fra sovjetiske beskyldninger om endringer i norsk basepolitikk og fra beskyldningene om at den vestlige alliansen hadde aggressive motiver. Den viste til innholdet i basereservasjonene i 1949 og 1951, samt til at forsyningslagrene utelukkende hadde en defensiv karakter.¹⁰⁴

Det kan også hevdes at sovjetiske protester var rettet mot amerikanske U2-flyvninger vel så mye som tyske forsyningslagre. I september-oktober 1958 var det amerikanske U2-flyet stasjonert i Bodø, og et tokt langs den sovjetisk-finske grensen ble fanget opp av sovjetiske radarer og utløste det sovjetiske tidlig-varslingsystemet. I sammenheng med utfallene mot tyske forsyningslagre og påstandene om omlegging av norsk basepolitikk, henviste både den sovjetiske viseutenriksministeren og ambassadøren i Oslo flere ganger til de amerikanske og britiske flygningene fra Bodø. Det virker derfor rimelig å delvis knytte de sovjetiske reaksjonene tidlig i 1959 til den amerikanske virksomheten.¹⁰⁵

Det er vanskelig å avgjøre hvilke hensyn regjeringen tok til sovjetiske protester. Regjeringen sto fast på det grunnleggende; et samarbeid med tyskerne om forsyninger. Det største problemet var nok å få gjennomslag i partiet for et samarbeid med Vest-Tyskland. I en redegjørelse for forsvarsminister Strauß framholdt ambassadør Hersleb Vogt at det dreiet seg om et «overmåte vanskelig innenrikspolitisk problem, som ikke [lot] seg løse ved logisk argumentasjon.»¹⁰⁶

Framlegget for Stortinget ble gjort etter nøye overveielse av hvordan saken burde presenteres for å skape minst mulig motstand. Ved avstemmingen var også motstanden kraftig redusert. Helge Seips forslag om å utsette spørsmålet fordi det bare hadde vært i Stortingets hender i et par dager ble forkastet mot ni stemmer. Mot punktet som gjaldt forsyningslagrene stemte seks av disse.¹⁰⁷

Med den litt forsiktige og tilbakeholdne politikken som kombinerte samarbeid og avskjerming, søkte regjeringen en størst mulig grad av konsensus omkring samarbeidet med Vest-Tyskland, såvel innad som utad. Enigheten innad i Norge var basert på at Vest-Tyskland måtte likestilles med andre allierte, og at norske og allierte myndigheter skulle kontrollere tysk virksomhet i Norge. Regjeringen søkte bredest mulig aksept for sin samarbeidspolitik.

Samarbeidet utvides

I årene etter prinsippavgjørelsen i Stortinget i 1959 ble forsyningsspørsmålet behandlet på departementalt og regjeringsnivå. Indrepolitisk var det relativ ro omkring utviklingen av det sikkerhetspolitiske samarbeidet med Vest-Tyskland. I denne perioden ble den tyske bruken av Sør-Norge gradvis utvidet til å omfatte en rekke forskjellige prosjekter. Utvidelsene skjedde uten offentlig diskusjon, men hele tiden under inntrykk av en latent motstand mot militært samarbeid med Vest-Tyskland. Den rotfestede skepsisen førte til at «regjeringen i enkelte saker ikke gikk så fort frem som den ellers ville ha gjort», fikk tyske myndigheter vite.¹⁰⁸

Stilt overfor ytterligere krav om forsyningslagre satte forsvarsministeren og den politiske ledelsen ned foten tidlig i 1960. Handal ga beskjed om at det inntil videre ikke var aktuelt å planlegge flere tyske lagre i Norge. Godkjennelsen som var gitt under forberedende drøftelser på embetsmannsnivå ble trukket tilbake.¹⁰⁹

Det er mye som tyder på at den norske avvisningen først og fremst hadde sammenheng med et annet indrepolitisk ømtåelig utenrikspolitisk

spørsmål. Avsløringer av at det tyske forsvardepartementet søkte bilateralt samarbeid om forsyningslagre, hospitaler og treningssenter med Franco-Spania, møtte sterke reaksjoner i Norge. Det politiske forholdet til Spania var anstrengt i hele etterkrigstiden, og da spesielt i NATO-sammenheng. Både Lange og Gerhardsen hadde senest noen måneder før tatt klart avstand fra spansk medlemskap i alliansen. Grovt sagt mente regjeringen at om Spania med sitt antidemokratiske regime ble tatt opp i NATO, ville det undergrave idégrunnlaget og fundamentet for det vestlige samarbeidet. Til Francos store irritasjon representerte Norge den siste skanse for at Spania kunne komme inn i «det gode selskap». Norge var på mange måter «Franco-Spanias fiende nummer en» i årene etter krigen. Et militært samarbeid mellom Vest-Tyskland og Franco-Spania var således mer enn den norske regjeringen kunne svelge. Etter initiativ fra utenriksministeren, protesterte regjeringen offisielt overfor tyske myndigheter mot at spørsmålet ikke var tatt opp (og avvist) i NATOs faste råd. Det ble gjort klart at Norge ikke kunne støtte planene om tysk militært samarbeid med Spania. Etter motstanden som oppsto i NATO, la tyske myndigheter forhandlingene med Spania til side.¹¹⁰

Tilnærmingen til Spania illustrerte manglende tysk politisk og diplomatisk «Fingerspitzgefühl», særlig fra forsvarsdepartementets side. Den forsterket den betydelige norske motviljen mot en for rask utvikling av et nært samarbeid med Vest-Tyskland. Det synes naturlig å se den norske motstanden mot ytterligere tyske lagre i Norge og antakelig også avlysningen av Handals besøk i Bonn i lys av dette.

Allerede i april var imidlertid den norske posisjonen i forsynings-spørsmålet på vei til å mykes opp. Bakgrunnen var det samtidige gjennombruddet i det militær-industrielle samarbeidet. I praksis var det hestehandel - lagre mot ordre - da statssekretær Himle underskrev en protokoll om militær-industrielt samarbeid som også omhandlet en felles forståelse med hensyn til nye tyske lagre i Norge. Den norske samarbeidspolitikken var reelt tilbake på kurs på dette tidspunktet.¹¹¹

Endringen av det norske standpunktet var også et resultat av et forsterket ytre trykk mot norske myndigheter. Lange gjorde regjeringen

oppmerksom på at land som protesterte mot tysk forsyningssamarbeid med Spania måtte være forberedt på å bidra til å dekke de reelle behovene som etter tysk og alliert mening var til stede. Norske protester mot tysk-spansk samarbeid ville ytterligere forsterke pågangen for tyske lagre i Norge. Utenriksdepartementet noterte at Norge ble utsatt for «et visst press fra tyskerne og fra Nordkommandoen».¹¹² Påtrykket ble i april 1960 supplert med en innstendig oppfordring til Handal fra sjefen for de allierte styrkene i Europa. Tyske myndigheter mobiliserte tung støtte.¹¹³

Forsvarsdepartementet stilte imidlertid fortsatt ytterligere betingelser for å godta flere tyske lagre. Sett med norske øyne måtte det tas større hensyn til anlegg som var av vesentlig forsvarsmessig betydning for Norge, og ikke bare til slike som primært dekket allierte behov. En ensidig vektlegging av lagre for allierte (tyske) sjøstridskrefter i Sør-Norge kunne møte motstand i Stortinget. På denne måten forsøkte forsvarsdepartementet å bruke den indrepolitiske motstanden mot samarbeid med Vest-Tyskland som brekkstang for å fremme norske interesser.¹¹⁴

De norske forsøkene på politisk styring av den militære planleggingen møtte liten forståelse på alliert og tysk hold. For tyske myndigheter var etablering av forsyningslagre utenfor tysk område et mer omfattende problem, som ikke bare gjaldt Norge. Flere av landene i alliansen var i tyske øyne for lite villige til å stille områder og lagre til disposisjon for tyske styrker. Vest-Tyskland tok derfor opp forsyningssituasjonen for tyske styrker på NATOs forsvarsministermøte i månedsskiftet mars-april 1960. Tyskerne ønsket et nærmere samarbeid mellom de allierte landene, og foreslo en integrert forsyningsorganisasjon i NATO. Initiativet for et integrert forsyningssystem førte ikke fram. Både Standing Group og NATOs militærkomité konkluderte med at gjennomføring av et integrert system ville støte på uoverkommelige problemer, såvel økonomiske som militært operative.¹¹⁵

På kort sikt førte imidlertid de tyske initiativene på forsvarsministermøtet til et forsterket press mot Norge. I samsvar med vedtak på forsvarsministermøtet la tyske myndigheter fram en studie om forsyningssituasjonen til behandling i NATO-rådet. Rapporten fokuserte blant annet

på den norske motstanden mot ytterligere tyske lagre i Norge. Den påpekte at den norske innstillingen alvorlig påvirket helheten i den forsyningsmessige støtten til tyske sjøstridskrefter i Nordkommandoen. I tillegg ga SHAPE overfor delegasjonen uttrykk for at det var nødvendig med videre utbygging av lagerkapasitet i Norge for vesttyske styrker. Oppmerksomheten rundt saken i NATOs sentrale organer gjorde situasjonen vanskelig for forsvars- og utenriksledelsen.¹¹⁶

I august 1960 uttrykte den norske delegasjonen til NATO i Paris bekymring over de utenrikspolitiske virkningene den restriktive politikken kunne ha. Etter delegasjonens oppfatning burde Norge si ubetinget ja til de tyske lagrene. Dermed ville Norge antakelig oppnå større forståelse for sine spesielle problemer.¹¹⁷ Forsvars- og utenriksledelsen ga til slutt etter for det massive presset.¹¹⁸ Planene om utbygging av tyske forsyningslagre i Sør-Norge var dermed på plass høsten 1960.

Selv om utviklingen av samarbeidet med Vest-Tyskland utover på 1960-tallet ble behandlet på regjerings- og departementalt nivå, betydde ikke det at norske myndigheter ikke tok hensyn til opinionen i utformingen av samarbeidet. Vi har allerede sett eksempler på norsk ømfintlighet overfor tysk tilstedeværelse i Norge. I 1962-63 skapte spørsmålet om transport av tysk materiell til lagrene i Norge gnisninger mellom norske og vesttyske myndigheter. Norske myndigheter krevde at transportene utelukkende måtte skje på norske skip. Begrunnelsen var indrepolitisk. Tyske skipsanløp i Norge kunne utløse protester og skape publisitet som kunne vanskeliggjøre samarbeidet mellom Norge og Forbundsrepublikken.¹¹⁹

Det vesttyske forsvarsdepartementet viste liten forståelse for det norske kravet om å få transportere på norske skip. Tyskerne beskyldte Norge for skipsfartsdiskriminering som kunne skape presedens for transporter til tyske lagre i andre NATO-land. I bunnen lå holdningen at tyske myndigheter ikke kunne akseptere forskjellsbehandlingen som norske myndigheter la opp til. Likebehandling var en sentral tysk utenrikspolitisk målsetning.¹²⁰

Den norske tilbakeholdenheten møtte også kritikk fra ambassadør Hersleb Vogt i Bonn. Saken skapte misstemning i forholdet til vesttyske myndigheter, og ambassadøren stilte spørsmål ved om den virkelig var

verdt det.¹²¹ Synspunktene fant gjenklang hos underdirektør Gunnar Rogstad i handelspolitisk avdeling i utenriksdepartementet, tidligere pågående handelsråd i Bonn:

Vi kan vel ikke idag - 18 år etter krigens slutt - og med 10 tyske offiserer på Kolsås vente at tyskerne skal kunne forstå vår argumentasjon som jo går ut på at opinionen i Norge ikke kan akseptere at tyske transportskip anløper norske havner.¹²²

De utenrikspolitiske hensynene måtte tillegges større vekt. Etter oppfordring fra utenriksdepartementet, la forsvarsdepartementet om til en mykere linje. Saken var et eksempel på at politisk ømfintlighet i Norge og Vest-Tyskland kunne stå i motsetning til hverandre.

Skepsisen mot Vest-Tyskland fantes på høyt politisk nivå, og kom på nytt til uttrykk da et tysk og alliert ønske om å lagre miner i Oslofjorden og ved Bergen møtte innsigelser i utenrikskomitéen høsten 1961. En av de fremste motstanderne av sikkerhetspolitisk samarbeid med Forbundsrepublikken, Trond Hegna (A), hans partifelle Jakob Pettersen og Kjell Bondevik fra Kristelig Folkeparti, uttalte seg sterkt imot minelagring i Norge. I sikkerhetsutvalget mente justisminister Jens Haugland at stemningen i utenrikskomitéen tilsa at det burde undersøkes om lagringen kunne unngås. Harlem fikk imidlertid støtte fra de andre medlemmene i utvalget for at det var vanskelig å finne en plausibel grunn for et avslag. Militære og praktiske hensyn talte for lagring i Norge. Lange framhevet dessuten at det også falt sterke positive uttalelser i utenrikskomitéen, blant annet fra Nils Hønsvald (A), Bent Røiseland (V) og flere Høyre-representanter.¹²³

Det er mulig at justisminister Haugland la større vekt på konstitusjonelle hensyn og forholdet til Stortinget enn de andre i regjeringen. Haugland var imidlertid også sterkt skeptisk til Langes NATO-politikk og til samarbeid med Vest-Tyskland. Lange plasserte Haugland i en gruppering lengst til venstre i regjeringskollegiet i synet på utenrikspolitikken.¹²⁴ Noen uker etter møtet i sikkerhetsutvalget skrev Haugland i dagboken sin at

Harlem hadde vært «litt uheldig i det siste». Han kunne forstå at forsvarsministeren måtte ta imot Franz Josef Strauß som gjest, siden «Handal i si tid var så dum å gjeste Tyskland offisielt», men «det [var] ikkje nødvendig å skryte så sterkt og ofte av Vest-Tyskland som ein god demokratisk alliert». ¹²⁵ Haugland sto neppe alene med sin kritiske innstilling.

Forsvars- og utenriksledelsen opererte innenfor stramme indrepolitiske rammer. I utenrikskomitéen sto på den ene siden forsvarsvennlige representanter fra Høyre sammen med Røiseland fra Venstre og Hønsvald fra DNA for en lojal støtte til Langes NATO-linje. Her kunne regjeringen vente kritikk om avskjermingen ble for sterkt profilert. På den andre siden sto opposisjonsrepresentanten Hegna med flere bakom en restriktiv linje, der avskjermingen mot NATO-samarbeidet ble satt i høysetet. I deres øyne var samarbeidet med Vest-Tyskland først og fremst en belastning. Dette brede spekteret av synspunkter i utenrikspolitiske spørsmål var også reflektert i regjeringen.

Til nå har vi i dette kapitlet fokusert på utbyggingen av forsyningslagre langs norskekysten. I perioden etter 1960 kom også en rekke nye prosjekter inn i forsyningssamarbeidet. Et av dem gjaldt etablering av reservesykehus i Norge for tyske sårede. Som i de fleste andre tilfellene kom initiativet fra tyske militære myndigheter. Ønskene ble brakt på bane allerede høsten 1958, men offisielt ble planene lansert som en forespørsel fra SACEUR i april 1961. De tyske planene hadde da støtte fra sjefen for de allierte styrkene i Europa og fra sjefen for Nordkommandoen. Det militære rasjonale var det samme som for forsyningslagrene; vesttysk område, særlig i nordregionen, hadde en utsatt militær beliggenhet, uten dybde og bakre forsyningsområde. ¹²⁶

Den tyske planen gikk ut på å opprette 15 sykehusenheter i tre grupper med i alt 3000 senger. Reservesykehusene skulle foreta endelig behandling av tyske militære pasienter fra Slesvig-Holstein og Danmark. Til å drive sykehusene skulle det overføres helsepersonell fra Vest-Tyskland, i alt 1500 personer. I tilknytning til sykehusene var det behov for lagre for medisinsk materiell. Tyskerne tok sikte på bilaterale avtaler mellom forsvarsdepartementene. ¹²⁷

Norge forsøkte i første omgang å plassere samarbeidet finansielt og formelt innenfor NATO, men lyktes ikke. Det fantes ingen ordninger for fellesfinansiering av sykehus i alliansen. De enkelte land hadde ansvar for egne sårede. Et samarbeid måtte derfor finansieres av tyske myndigheter. For å skjule den tyske finansieringen sørget norske myndigheter i tråd med tidligere praksis for at avtalene ble inngått gjennom NATO, med en generell avtale med Nordkommandoen, og en bilateral underavtale med Vest-Tyskland. Den tyske finansieringen ble også kanalisert gjennom NATO.¹²⁸

Regjeringen godkjente planleggingen i november 1963. Den la vekt på at det ble funnet en form som ikke unødig utsatte det norsk-tyske forholdet for belastning, derav «NATO-iseringen» av avtalene og den tyske finansieringen. Det var også stemning for at sykehusene skulle kunne benyttes av alle allierte sårede, ikke bare tyske. Denne henstillingen hadde antagelig til hensikt å ytterligere svekke inntrykket av et tosidig samarbeid. Forsvarsministeren kunne imidlertid opplyse at hverken Danmark eller Storbritannia, som var de aktuelle landene i dette området, hadde vist interesse. Vest-Tyskland var det eneste allierte land som forberedte sykehus i Norge.¹²⁹

Hva var grunnen til at regjeringen og norske myndigheter gikk inn for et samarbeid om sykehus for tyske sårede i Norge? En første sentral faktor var at hospitalene var definert som et NATO-behov og således vanskelige å avvise. Norske militære myndigheter anså videre det tyske behovet som legitimt og reelt. Norske myndigheter kom i alle tilfelle ikke utenom tyske sårede, enten på reservesykehus eller i nasjonale sykehusanlegg. Et annet moment var at dette vanskelig kunne framstilles som et aggressivt tiltak rettet mot Sovjetunionen. Det var dermed mindre risiko for sovjetiske protester. Prosjektets humanitære karakter gjorde det nok også mer akseptabelt enn andre, og det var dermed velegnet til å uttrykke samarbeidsvilje. Det var dessuten for det tredje økonomiske fordeler knyttet til samarbeidet. Både nye bygninger og gamle som ble satt i stand, ble finansiert med tyske midler, og skulle i fred benyttes av det norske forsvaret. Forsvaret fikk bygninger som ellers måtte ha vært dekket over forsvarsbudsjettet. Videre førte dette til valutainntekter for den norske staten.

Tyskerne betalte med hard valuta, mens byggingen ble finansiert med norske kroner som gikk til nasjonale firmaer. Det var således en kombinasjon av utenrikspolitiske hensyn og norsk økonomisk interesse som var den norske motiveringen i denne saken.¹³⁰

Utfordring og norsk grensesetting

I 1964-65 trakk regjeringen grensen for utvidelse av samarbeidet overfor Vest-Tyskland og NATO. Den norske innskjerpingen hadde bakgrunn i to tendenser; på den ene siden nye og atskillig mer utfordrende tyske og allierte planer om bruk av Sør-Norge, på den andre siden en tiltagende kritisk vurdering på norsk side av det voksende forsyningssamarbeidets omfang og konsekvenser. I møtet mellom gryende kritiske vurderinger og omfattende ytre krav, ble motsetningene mellom politiske og militære vurderinger aksentuert.

De nye tyske planene var en videreføring og omfattende utvidelse av det allerede etablerte samarbeidet. Fra slutten av 1950-tallet planla Danmark, Vest-Tyskland og Norge sammen med Nordkommandoen å etablere Northern European Transshipment Organisation (NETSO). Organisasjonen skulle planlegge omlasting av forsyninger fra havgående skip til kystskip som kunne seile i danske og tyske farvann. Omlastingen skulle skje på sørvestkysten av Norge, i området mellom Hardangerfjorden og Farsund, og omfattet ca. 30 havgående og 300-400 kystskip. Samferdselsdepartementet og transportberedskapsrådet i Norge sto for planleggingen i samråd med Danmark og Vest-Tyskland, som delte utgiftene. Regjeringens sikkerhetsutvalg hadde ingen bemerkninger til dette samarbeidet i 1961, siden planleggingen var i samsvar med norsk ønske om størst mulig nasjonal kontroll.¹³¹

I mars 1964 sa imidlertid regjeringen nei til et tysk ønske i tilknytning til NETSO-samarbeidet. Det eneste som gjensto av planleggingen var innkvartering for tyske arbeidere som skulle delta i omlastingen av forsyninger. I krigstid ville NETSO benytte 1400 tyske og 400 danske

arbeidere i Norge. Danskene hadde løst innkvarteringsproblemet ved å basere seg på losjiskip. Tyskerne derimot, foreslo at det ble bygget nybygg til å huse arbeidsstyrken. For å dekke over det egentlige formålet skulle bygningene utad presenteres som moteller. Byggingen skulle finansieres av tyskerne, mens administrasjon og utnyttelse skulle skje gjennom norske forretningsfolk. Planen skulle formaliseres gjennom en hemmelig avtale mellom landenes samferdselsministre.¹³²

Samferdselsdepartementet mente at det var betenkeligheter knyttet til denne framgangsmåten. Da saken ble lagt fram for utenriksdepartementet til uttalelse, var reaksjonen også skeptisk. For det første ønsket utenriksdepartementet å unngå en hemmelig avtale. Lekkasjer om et hemmelig militært samarbeid med Tyskland ville «virke som en rød klut på opinionen» og ville kunne utnyttes av russerne. Dersom avtalen måtte legges fram for offentligheten under press, ville det kunne sies å være mer enn et korn av sannhet i slike rykter. For det andre fryktet departementet kritikk mot regjeringens basepolitikk. Selv om norsk basepolitikk ikke med rette kunne dras inn, mente departementet at motellene i en forvrengt tolkning kunne gi konkrete beviser for tyske støttepunkter på norsk jord - «de som måtte være i tvil kunne selv overnatte i et av disse.»¹³³ Det tredje momentet som ble trukket fram var at det i krigstid ville kunne bli en påkjønning for en krigsherjet befolkning å se tyskerne forlagt i boliger som den selv kunne trenge. Alt i ett var det både utenrikspolitiske og innenrikspolitiske vurderinger som lå bak utenriksdepartementets tilbakeholdenhet.¹³⁴

Diskusjonen i regjeringens sikkerhetsutvalg viste at alle medlemmene delte skepsisen mot den tyske planen. Samferdselsminister Himle, som redegjorde for saken, mente at det var betydelig risiko for at det egentlige formålet med reisningen av motellene ville bli kjent. Dessuten var en hemmelig avtale lite ønskelig, og kunne også reise konstitusjonelle spørsmål. Forsvarsminister Harlem, handelsminister Lie, statsminister Gerhardsen og statssekretær Boyesen, som møtte for Lange, var enige i Himles betenkeligheter. Tyske myndigheter måtte dermed akseptere at arbeiderne skulle bo i losjiskip.¹³⁵

Et annet tysk forslag hadde en mer omfattende og dramatisk karakter. Planene gjaldt overføring av marinens forsyningsorganisasjon fra Kiel, samt en rekke lagre for ammunisjon og utstyr, liaisonelementer og deler av en anti-ubåt skvadron, som til sammen utgjorde 2961 mann, 7 fartøyer og 142 kjøretøyer. Planene inneholdt flere nye elementer. De omfattet et større personellantall enn tidligere planer; overføringen skulle skje ved et lavt beredskapstrinn i fred; og baseorganisasjonen skulle stå under tysk kommando, og ville dermed ikke være under nasjonal kontroll. Disse nye elementene utfordret ikke bare rammene for den tilbakeholdne norske samarbeidspolitikken overfor Vest-Tyskland, men rørte også ved kjernen i Norges alliansepolitikk; basepolitikken. Forsvarsminister Harlem var svært usikker på om tiltakene i den nye planen var i Norges interesse.¹³⁶

Samtidig begynte sentrale personer i og rundt regjeringen å få betenkeligheter ved omfanget av forsynings samarbeidet med Vest-Tyskland. Det ble stilt spørsmål ved hvilken betydning det kunne få for norsk forsvarsplanlegging. En som gjorde seg slike tanker var Andreas Andersen, ekspedisjonssjef ved statsministerens kontor og Einar Gerhardsens sikkerhetspolitiske rådgiver siden 1955. Andersens bekymring hadde antakelig bygget seg opp gradvis, etter hvert som planene og de tyske initiativene ble flere. I et brev til forsvarsministeren høsten 1963 tok han til orde for at de tyske ønskemål var så mange at det var nødvendig med en samlet vurdering av vesttyske planer i Norge. Ekspedisjonssjefen mente at den tyske aktiviteten kunne føre til at Sør-Norge ble et mer sannsynlig mål for sovjetiske angrep:

Det er vel nøkternt å regne med at motpartens etterretningstjeneste etter hånden vil registrere de tiltak som settes i verk ute i marken, og at denne virksomhet vil bli utlagt som forberedelse av en større tysk etappeorganisasjon i sørvest Norge med de konsekvenser som det vil ha når motparten planlegger målområder o.l.¹³⁷

Andersens bekymring for at risikoen for sovjetiske angrep mot Sør-Norge skulle øke var et av kjernepunktene i hans tenkning omkring norsk sikker-

hetspolitikk. Han mente at norske myndigheter måtte føre en avskjermingspolitikk som tok hensyn til og søkte å minske faren for sovjetiske angrep. I dette synet hadde han følge av statsministeren. Både Gerhardsen og hans nære rådgiver ble mer og mer opptatt av at USA og Vest-Tyskland ikke måtte etablere anlegg eller plassere styrker som kunne øke faren for at Norge ble trukket inn i den første (atom-) fasen av en krig. Brevet til forsvarsdepartementet var sannsynligvis drøftet med Gerhardsen på forhånd.

Forsvarsminister Harlem så nytten av å vurdere tyske planer samlet med en mulig endring i trusselbildet for øyet. Han mente at «[m]an kunne ikke se bort fra at følgene av å imøtekomme ytterligere tyske anmodninger ville bety en betydelig tysk baseorganisasjon i Sør-Norge. En slik utvikling kunne igjen få innvirkning på hele vår forsvarsplanlegging for Sør-Norge.»¹³⁸ I desember 1963 fikk forsvarsstaben i oppdrag å vurdere hvilken betydning de samlede tyske planene i Sør-Norge kunne ha for Norges strategiske stilling.¹³⁹

Forsvarsstabens konklusjon var ikke i tråd med bekymringen hos de politiske myndigheter. Fra et militært synspunkt var for det første tyske planer for bruk av Sør-Norge i norsk interesse da de forsterket forsvaret av Østersjøutløpene. For det andre førte de ikke til endringer i grunnsynet på Norges strategiske stilling. Plasseringen av hovedtyngden av norske styrker i Nord-Norge forutsatte i følge forsvarsstaben at Sør-Norge ble brukt av allierte styrker på linje med de tyske planene. Forsvarsstaben vurderte de tyske tiltakene i Norge som defensive tiltak som ikke utgjorde noen trussel mot Sovjetunionen. Tidspunktet for gjennomføringen av planene måtte imidlertid etter forsvarsstabens syn knyttes til erklæring av forberedende beredskap i Norge eller inngås som egen avtale for ikke å komme i strid med norsk basepolitikk. Sett bort fra det siste punktet om tidspunktet ga forsvarsstaben altså en positiv vurdering av etablerte og nye tyske planer for Sør-Norge. I den sentrale sjefsnemnda sluttet forsvarsgrensjefene seg til konklusjonen i forsvarsstabens innstilling, selv om fungerende sjef for Luftforsvaret, generalløytnant Wilhelm Mohr, riktignok la til at han ikke var «ubetinget begeistret» for utvidet tysk flyaktivitet på norske flyplasser.¹⁴⁰

Formannen i sjefsnemnda, den nye forsvarssjefen viseadmiral Folke Hauger Johannesen, var imidlertid noe mer forbeholden. Etter å ha vurdert de politiske og militære konsekvensene, var han ikke enig i forsvarsgrensjefenes syn. Tiltakene som til nå var listet under forberedende beredskap ville medføre forholdsvis små konsekvenser. Den nye omfattende tyske planen ville imidlertid gjøre det vesentlig mer betenkelig å erklære forberedende beredskap. Et begrenset sovjetisk angrep mot Nord-Norge ville ifølge admiralen «automatisk føre til en tysk 'invasjon' i Sør-Norge».¹⁴¹ Konsekvensen av å gjennomføre tiltak som dette ved et lavt beredskapstrinn, ville etter forsvarssjefens syn være å etablere flere nye målområder i Sør-Norge, samt å svekke mulighetene til å løse en konflikt gjennom forhandlinger.

Forsvarssjefens innvendinger var rettet mot *tidspunktet* for, og *automatikken* i overføringen av den tyske forsyningsorganisasjonen. Hauger Johannesen mente at automatisk gjennomføring av planene førte til større fare for å bidra til å utvikle, og å bli trukket inn i en øst-vest konflikt. Videre la forsvarssjefen vekt på muligheten for at en begrenset konflikt kunne løses gjennom forhandlinger, en mulighet som alltid måtte gjenspeiles i forsvarsplanene. For forsvarssjefen var det avgjørende at planen innebar at norsk basepolitikk ble endret fra det øyeblikk overføringen av de tyske styrkene fant sted. På grunnlag av forsvarssjefens innvendinger endret sjefsnemnda konklusjonen slik at forutsetningen for å etablere tyske baser i Norge måtte være at enkel beredskap var innført, isteden for det lavere beredskapstrinnet forberedende beredskap. Sjefsnemnda anbefalte dessuten at de tyske planene ble plassert i kategori 3, det vil si tiltak som bare kunne gjennomføres etter uttrykkelig *norsk godkjenning* i den konkrete situasjonen.¹⁴²

De tyske planene utfordret fronten mot omfattende alliert militær virksomhet i Norge i fred. Forsvarssjefens vektlegging av nasjonal kontroll med overføringen av den tyske forsyningsorganisasjonen, innebar således en grensedragnings overfor tyske og allierte militære myndigheter. Den militære ledelsen i Norge var først og fremst interessert i tysk militær støtte når storkrig truet. I en begrenset konflikt kunne Norges medlemskap i

NATO og samarbeidet med Vest-Tyskland virke mot sin hensikt. I et tilfelle der en forhandlingsløsning kunne være mulig, kunne omfattende tysk aktivitet i Sør-Norge øke faren for angrep og resultere i en unødvendig eskalering av konflikten.

Den politiske ledelsen i Norge sto konfrontert med et forsterket påtrykk om utvidet norsk-tysk samarbeid. De tyske planene hadde tung alliert støtte. Nordkommandoen fremmet saken offisielt overfor norske myndigheter i april 1964, og framhevet at den tyske planen representerte et grunnleggende alliert militært behov. Sjefen på Kolsås ba om en rask avgjørelse.

Hvordan kan vi forstå regjeringens mer markante avskjermingspolitikk overfor Vest-Tyskland og alliansen i 1964-65? Forslaget om overføring av den tyske marinens baseorganisasjon satte forsvarsminister Harlem i en vanskelig situasjon. Presset var formidabelt og et avslag kunne få negative utenrikspolitiske konsekvenser. Det ville være svært vanskelig å forklare vesttyske myndigheter hvorfor et norsk nei var nødvendig, til og med mot norske militære sjefers råd. Forbundsrepublikken stilte det største bidraget av styrker til Nordkommandoen og forsvaret av Sør-Norge, og et norsk nei ville signalisere uvilje mot å støtte de tyske styrkene. Harlem fryktet dessuten amerikanske reaksjoner mot et norsk nei til utvidelse av samarbeidet med Vest-Tyskland. USAs forhold til Frankrike og de Gaulle var vanskelig, og amerikanerne satset på å knytte Forbundsrepublikken nært til seg for å unngå en for sterk fransk-tysk akse. Var det noe Harlem ikke ønsket, så var det å ramme Norges forhold til USA, som tross alt representerte det viktigste elementet i den allierte forsvarsgarantien.¹⁴³

For forsvarsministeren var imidlertid risikoen for at tiltakene som måtte gjøres i fredstid kunne bli kjent for *russerne det avgjørende hinder* for norsk godkjenning. Begrunnelsen var på linje med bekymringen som initierte den strategiske vurderingen av vesttysk militær aktivitet i Sør-Norge. Forsvarsministeren mente at Sovjetunionen ville kunne tolke dette som et ledd i offensiv tysk krigsplanlegging fra norsk territorium. Forsvarsministerens problem var derfor hvordan et avslag kunne begrunnes uten å skape for stor belastning i forhold til Norges allierte. Harlem foreslo at han skulle forsøke å skape forståelse for en norsk avvisning ved å ta

kontakt med Storbritannia og USA. Dette fikk tilslutning fra sikkerhetsutvalgets medlemmer. Samferdselsminister Himle, finansminister Cappelen og statsminister Gerhardsen framhevet at forslaget ikke kunne godtas fordi det *brøt med norsk basepolitikk*. Statsministeren understreket nødvendigheten av å være lojal mot Stortingets vedtak når det gjaldt baser i Norge.¹⁴⁴

Hensynet til Sovjetunionen kom nå tydeligere fram i norsk sikkerhetspolitikk enn tidligere. Det skyldtes nok delvis at det nye forslaget rokket ved basepolitikken, som til dels var motivert av hensynet til Sovjetunionen. Regjeringens mer synlige varsomhet overfor den mektige naboen i øst var også knyttet til den nye sjefen i forsvarsdepartementet fra 1961, Gudmund Harlem. Den tidligere sosialministeren blir riktignok beskrevet av Jens Haugland som forsvarsvenn, men framsto likevel som mindre NATO-orientert og mindre tro mot Langes utenrikspolitiske linje enn Nils Handal, som hadde holdt klar avstand til venstrefløyen i Arbeiderpartiet. Forsvarsminister Harlems politiske profil og draging mot de utenrikspolitiske sidene ved forsvarsministerens virke bidro til å dreie norsk politikk i retning av sterkere avskjerming overfor Vest-Tyskland.¹⁴⁵

Denne tendensen ble forsterket av et mildere internasjonalt klima. Avspenningen etter Cuba-krisen vakte håp om at den kalde krigen ble trent til side av en mulig dialog mellom supermaktene. I denne sammenheng er det viktigere at avspenningstendensene ga næring til norsk avskjermingspolitikk og forsterket betydningen av ikke å provosere Moskva. Dette hadde også innflytelse på den norske politikken overfor Vest-Tyskland. De sentrale regjeringsmedlemmene ønsket å unngå sovjetiske reaksjoner og økt spenning i Nord-Europa som følge av ekspanderende tyske planer i Sør-Norge. Inn i dette bildet faller også bekymringen over at den tyske opprustningen gjorde alliansen sårbar for sovjetisk kritikk og retorikk, og svekket tilliten til at vestlige nedrustningsforslag var alvorlig ment. På norsk side var man dessuten overbevist om at den uttrykte sovjetiske frykten for tysk militarisme og revansjisme var reell og ikke bare retorisk.¹⁴⁶

Den tyske planen om flytting av tyske baser til Norge ville videre innebære et brudd med den norske politikken som vektla nasjonal og alliert

kontroll med Vest-Tysklands militære aktivitet i Norge. Den foreslåtte forsyningsorganisasjonen i Norge skulle stå under tysk kommando og kontroll etter at den var etablert i Norge. Tiltakene ville reelt bety en omlegging av norsk basepolitikk i det øyeblikket de ble gjennomført. Det kan heller ikke være tvil om at planen ville møte tilnærmet uoverstigelig motstand i Arbeiderpartiet og i stortingets utenrikskomité dersom den skulle legges fram der. Hensynet til antityske følelser og de indrepolitiske problemene i den forbindelse er imidlertid lite synlige i kildene i denne sammenhengen. Disse hensyn utgjorde for en stor del en stilltiende dimensjon i regjeringens vurderinger.

I januar 1965 besluttet sikkerhetsutvalget å avvise den tyske planen. Harlems sonderinger hadde slått gunstig ut for den skeptiske norske regjeringen. Den danske forsvarsminister hadde ikke kjennskap til saken og mente at Danmark ikke hadde noen særlig interesse i at den tyske anmodningen ble imøtekommet. Den danske ministeren advarte til og med mot et for nært samarbeid med vesttyskerne. Den britiske forsvarsminister Healey ga heller ikke uttrykk for britisk interesse i saken, og McNamara i USA tok det norske standpunktet til etterretning. Regjeringen hadde dermed fått bekreftet at de utenrikspolitiske konsekvensene ved et avslag ble redusert til eventuelle reaksjoner fra tyske og allierte militære myndigheter. Utvalgets vedtak innebar en tydelig markering av konfliktlinjen mellom den norske politiske ledelsen og de militære myndighetene i NATO, Vest-Tyskland og Norge. Regjeringen la stor vekt på at den militære planleggingen skulle være underlagt politisk kontroll.¹⁴⁷

Tyske soldater på norsk jord?

I og med at den tyske marinen og troppene i Slesvig-Holstein tilhørte Nordkommandoen, var et direkte militært samarbeid mellom Vest-Tyskland og Norge nødvendig og nesten selvfølgelig. En sentral del av det integrerte forsvaret i NATO var felles øvelser og operativt samvirke mellom landene i henhold til forsvars- og beredskapsplanene i alliansen. Hvordan så norske myndigheter på tysk militært nærvær i Norge? Hvordan kan den norske politikken i spørsmålet om tysk militært nærvær i Norge forklares, og hva var årsakene til et stadig mer omfattende tyske engasjement i forsvaret av Nordkommandoen?

Øvelsespolitikken: Invitasjoner og selvpålagte restriksjoner

Politikken overfor Vest-Tyskland må sees i nær sammenheng med Norges øvelsespolitikk overfor andre allierte land. Fra begynnelsen av 1950-tallet deltok allierte styrker i øvelser innenfor norsk territorium. Norske myndigheters holdning til utenlandsk deltakelse var motsetningsfylt; et komplisert sett med avveininger gjorde politikken til en mikstur av *invitasjoner* og *selvpålagte restriksjoner*.

På den ene siden falt alliert deltakelse i fellesøvelser i Norge sammen med norske myndigheters ønske om å styrke og konkretisere den allierte forsvarsgarantien. Det ga seg utslag i en *norsk invitasjonspolitik*, der regjeringen og de militære lederne opp igjennom 1950- og 60-tallet søkte å binde allierte makter mer forpliktende til forsvaret av Norge og nordflanken. I tråd med den altoverskyggende atlantiske orienteringen og på grunn av det militære styrkeforholdet, gikk oppfordringene særlig til USA, Storbritannia og Canada. Fellesøvelsene ga mulighet for allierte styrker til å gjøre seg kjent med det norske forsvaret og norske forhold i fredstid. Ved siden av å trekke oppmerksomheten mot Norge og nordflanken, var det fra

et militært synspunkt av meget stor verdi at forsvarets øvinger fikk et mer realistisk preg gjennom alliert deltakelse, og at norske styrker kunne bedømme sine egen stridseffektivitet i forhold til andre. Fellesøvelser ble også sett som et bidrag til å styrke tilliten og samarbeidsviljen mellom de allierte styrkene.

På den andre siden ble omfattende alliert militært nærvær sett som en belastning. Ved å sette strenge grenser for utenlandsk militær virksomhet i Norge i fredstid, forsøkte regjeringene Gerhardsen å begrense og kontrollere negative konsekvenser av alliansemedlemskapet.

Avskjermingen var forankret i en allmenn skepsis mot den tette forsvarsintegrasjonen, med en sterk vektlegging av nasjonal kontroll med alliert militær virksomhet i Norge. Den var videre nært knyttet til norsk lavspenningspolitikk overfor Sovjetunionen. Den forsiktige linjen kom til uttrykk i norske *selvpålagte restriksjoner*, først og fremst forankret i basepolitikken og med en utstrakt militær lavprofil i nordområdene. Den sikkerhetspolitiske konsensus i Norge var tuftet på at de selvpålagte restriksjonene satte grenser for Norges innveving i det vestlige allianse-samarbeidet i fred. I krig ville situasjonen være en annen.

De omfattende begrensningene på alliert virksomhet i Norge ble nedfelt i en kongelig resolusjon av 19. januar 1951, som fastla regler for klarering av besøk av utenlandske skip og fly til Norge. Den politiske kontrollen med utenlandsk øvingsaktivitet skulle ivaretas ved at søknader om klarering av utenlandske fly og fartøyer måtte fremmes gjennom diplomatiske kanaler, det vil si via utenriksdepartementet. Basepolitikken var konkretisert ved at bare et begrenset antall fartøyer kunne gis klarering innenfor samme tidsrom, både samlet og til en enkelt havn. I Nord-Norge skulle det ikke klareres utenlandske fly for flyvinger øst for 24 grader i Finnmark (Hammerfest).

I løpet av 1950-tallet skjedde det en utvikling i synet på allierte øvelser i Norge. På den ene siden ble klareringsmyndigheten gradvis desentralisert, det vil si delegert fra politiske myndigheter til de militære overkommandoene. Det førte til mindre politiske detaljkontroll med allierte besøk. Dette hadde sammenheng med en langsiktig prosess i NATO for å standardisere

framgangsmåten for klarering av besøk mellom NATO-land. Det var også resultat av Norges tiltagende innveving i NATO-samarbeidet. Flere besøk stilte krav om effektivitet i klareringsprosessen. Formelle endringer i klareringsreglene i 1958 og 1959 var et resultat av gradvis endret praksis siden 1952. I 1959 ville utenriksdepartementet ikke lenger ha det formelle ansvaret for noe det ikke hadde reell kontroll over, og foretrakk at forsvardepartementet også formelt tok ansvaret for forvaltningen av basepolitikken.

I 1960 ble imidlertid den politiske kontrollen med øvingsvirksomheten igjen strammet inn. Etter at Norge på en dramatisk måte kom i det internasjonale fokus da et amerikansk U2-fly på vei mot Bodø ble skutt ned over Sovjetunionen i mai 1960, og på nytt få måneder senere da et amerikansk RB 47-fly ble skutt ned over Barentshavet, ble norske myndigheters følsomhet overfor alliert militært nærvær i Norge mer markant. Det førte til strengere kontroll med alliert virksomhet i Norge. Den generelt restriktive holdningen må tas med i vurderingen når vi skal undersøke utviklingen av det norsk-tyske militære samarbeidet som ble etablert på 1950- og 1960-tallet.

En forsiktig begynnelse

Det er vanskelig å fastslå hvilke forestillinger den norske politiske og militære eliten hadde om at mulighetene for militært samarbeid da Vest-Tyskland kom med i NATO i 1955. Det synes rimelig å anta at sentrale politikere og militære regnet med et visst fredstidssamarbeid, først og fremst mellom marinene. Spørsmålet for regjeringen var i og for seg ikke om Norge skulle samarbeide militært med Vest-Tyskland, men snarere hvilket omfang samarbeidet skulle ha og hvor raskt en eventuell normalisering av forholdet mellom landene skulle foregå på dette området. Da tyske styrker gradvis ble operative og kom med i NATO-sammenheng fra 1957, var norske myndigheter relativt tilbakeholdne.

I den første fasen var det militære samarbeidet konsentrert om de sjømilitære styrkene. Den tyske marinen kom raskt med i fellesøvelser i Nordkommandoen. Allerede i 1957 ble de årlige dansk-norske øvelsene for motortorpedobåter (MTB) i Nordkommandoens faste øvelsesprogram utvidet til også å omfatte tyske fartøyer. Fra 1958 deltok norske minesveipere jevnlig i allierte øvelser sammen med blant andre vesttyske fartøyer.¹⁴⁸

En annen side av det gryende samarbeidet var at tyske marinefartøyer begynte å anløpe norske havner for en rekke forskjellige formål. Den tyske marinen kom til Norge for å gjøre tekniske prøver med nybyggede fartøyer.¹⁴⁹ NATO-øvelsene bragte også tyske fartøyer på uformelle øvingsmessige besøk til Norge. Tyske marinefartøyer avholdt nasjonale øvelser i Skagerrak og Nordsjøen med anløp og ankring langs Sør- og Vestlandet.¹⁵⁰ Samarbeidet mellom marinene i Norge og Vest-Tyskland ga seg etter hvert utslag i formell besøksutveksling, med gjensidige besøk av skoleskip og marinesjefer.¹⁵¹

Når det gjaldt Luftforsvaret, var det mindre aktuelt med et direkte samarbeid mellom Norge og Vest-Tyskland på 1950-tallet. Det hang sammen med at de tyske flystyrkene i sin helhet ble underlagt Sentralkommandoen. Fra 1957 kom likevel det tyske luftforsvaret til å bruke norske flyplasser operativt.¹⁵²

Naturlig nok var direkte samarbeid mellom hærstyrkene i alliansen mindre vanlig og sterkt avhengig av de geografiske forholdene. Strategien og trusselbildene som rådet på slutten av 1950-tallet ga liten grunn til å anta at tyske hærstyrker skulle settes inn i Norge, og tilsvarende var det ikke aktuelt å sette norske styrker inn i Vest-Tyskland.

Det militære samarbeidet mellom Norge og Vest-Tyskland i den første fasen utviklet seg omtrent som forventet på norsk side. Det var konsentrert om marinene som et nødvendig og nyttig samarbeid mellom styrker som skulle operere i samme og tilgrensende farvann. Samarbeidet i seg selv ser ikke ut til å ha skapt problemer av betydning for norske myndigheter. Det var imidlertid politisk problematisk at tyske fartøyer og fly begynte å komme på besøk til Norge. Norske myndigheter forsøkte etter beste evne å begrense pågangen fra tyske myndigheter, som var lite kjent med norske begrensninger på alliert militær virksomhet.

Entusiasmen på norsk side var således begrenset da det tyske flyvåpenet i 1957 tok til å søke om landingstillatelse på norske flyplasser for tyske fly på treningsflyvning. Utenriksministeren og forsvarsministeren hadde ingen innvendinger mot overflyvning av norsk område med landing i Stavanger for å fylle bensin. Flyene fikk imidlertid ikke tillatelse til å fly over Oslo. Det var enighet mellom statsrådene og departementene om at det måtte vises tilbakeholdenhet med hensyn til besøk av tyske fly.¹⁵³ Problemet for norske myndigheter var i og for seg ikke at det kom tyske fly på besøk. Derimot var det lite ønskelig med lengre opphold, og besøkene skulle helst være så lite synlige utad som mulig.¹⁵⁴ Tilsvarende innkjøringsvanskeligheter gjorde seg også gjeldende på marinesiden. Norske myndigheter var videre tilbakeholdne når det gjaldt offisiell besøksutveksling.

I spørsmålet om besøk av tyske militære styrker og personer til Norge, som i andre sammenhenger vi har undersøkt, sto norske myndigheter overfor en avveining mellom utenrikspolitiske og indrepolitiske hensyn. På den ene siden var det ønskelig å unngå at tyske besøk i Norge fikk en form og et omfang som unødvendig kunne provosere befolkningen. På den andre siden var det av hensyn til Norges forhold til Vest-Tyskland og til NATOs militære myndigheter, samt det militære samarbeidet i alliansen, viktig ikke å være urimelig avvisende overfor besøk som representerte reelle behov.

At det konkrete militære samarbeidet mellom Norge og Vest-Tyskland utviklet seg forsiktig, skyldtes ikke kun norsk avskjerming og motvilje. For det første ble den kommandomessige innordningen av tyske styrker i Nordkommandoen avklart først i 1962. Her var det danske og tyske motsetninger, og ikke norsk motstand som var avgjørende. Riktignok ble det funnet midlertidige ordninger i 1957 og 1959, men organisasjonen var først endelig fastlagt ved opprettelsen av BALTAP. For det andre tok den tyske styrkeoppbyggingen tid og ble forsinket. Fartøyer skulle konstrueres, bygges og prøves ut. Dette var en prosess som strakk seg over mange år, noe som begrenset og utsatte pågangen om et samarbeid fra tysk side.

Vest-Tyskland sto i en særstilling i forhold til de andre allierte landene i Nordkommandoen. Samtidig er det nødvendig å merke seg at mønsteret i avskjermingen var det samme som overfor andre allierte land.

Begrensningene overfor Vest-Tyskland kan betegnes som en selvpålagt restriksjon i seg selv.

Mot normalisering og nye oppgaver

I årene som fulgte etableringen av den dansk-tyske enhetskommandoen i 1962, vokste det tyske engasjementet på nordflanken drastisk. Vest-Tyskland inntok en rolle som sto i samsvar med den økende størrelsen på det tyske bidraget til forsvaret i regionen. Det sjømilitære samarbeidet var fortsatt dominerende. Fartøyene øvet sammen flere ganger årlig innenfor Nordkommandoens øvingsprogram. Dessuten arrangerte den tyske og norske marinen bilaterale øvelser for å utvikle og ivareta det særlig gode samarbeidet mellom MTB-skvadronene.

Det skjedde videre en geografisk forskyving av den tyske marinens aktiviteter. Den utviklet seg fra å være en ren kystmarine til å få mer havgående egenskaper. Mens hovedtyngden av tyske sjømilitære oppgaver i oppbyggingsfasen var konsentrert om Østersjøavsnittet, medførte denne utviklingen at Vest-Tyskland også tok på seg oppgaver og deltok i øvelser i Nordsjøen og i Nord-Atlanteren. De tyske forsvarsoppgavene i Østersjøen og Nordsjøen fikk en mer likeverdig stilling. Denne utviklingen resulterte blant annet i at Vest-Tyskland mot slutten av tiåret kom med i Atlanterhavskommandoens stående sjømilitære styrke (Stanavforlant), som blant annet opererte i Nord-Atlanteren.¹⁵⁵

Det tiltagende samarbeidet mellom marinene og den økte tyske aktiviteten i farvannene vest-nordvest av Norge, førte til økt tysk ferdsel i norske farvann. En del av økningen kom fordi tyske marinefartøyer drev navigasjonstrening langs norskekysten. Den mest bemerkelsesverdige veksten i tyske besøk til Norge skjedde imidlertid i forbindelse med såkalte enkeltskipsanløp.¹⁵⁶ En stor andel av tyske skipsbesøk gjaldt nemlig utprøving av fartøyer i indre norske farvann, blant annet fartsprøver, sonarprøver, nedsenkningsprøver og oljeoverføringsprøver. Vest-Tyskland skilte seg her klart fra andre land Norge samarbeidet nært med. De tyske

anløpene strakk seg til nesten alle årets måneder, og antallet enkeltskips-anløp var uten sammenligning det høyeste blant de aktuelle allierte landene.¹⁵⁷

Den største endringen av det tyske engasjementet i Nordkommandoen skjedde på det luftmilitære området. I 1964 deltok tyske fly for første gang i NATOs fellesøvelser i Sør-Norge, og fra 1966 tok tyske fly også del i allierte øvelser i Nord-Norge. Norge og Vest-Tyskland inngikk også en avtale i 1967 om evakuering av tyske transportfly til Norge i en beredskapssituasjon. Videre kom Vest-Tyskland i siste halvdel av 1960-tallet med i et samarbeid om overvåking og patruljering i Nord-Atlanteren og nordlige farvann.

Derimot skjedde det fortsatt lite på den landmilitære fronten. Den sjømilitære bruken av norske fasiliteter fikk imidlertid en landmilitær parallell da den tyske hæren fra 1963 fikk tillatelse til å drive skyteprøver med kanon på forsvarets skytefelt på Hjerkin.¹⁵⁸

Hvordan forholdt norske myndigheter seg til den utvidete tyske aktiviteten og det økende samarbeidet? Av hensyn til det norsk-tyske samarbeidet i NATO var det stadig vanskeligere og mindre ønskelig å opprettholde en omfattende formell eller reell forskjellsbehandling av Vest-Tyskland. Mens det i oppbyggingsfasen var akseptert med en viss diskriminering mot «nykommeren» i påvente av at landet skulle yte et selvstendig bidrag til allianseforsvaret, var den allierte og fremfor alt den tyske tålmodigheten overfor en særstilling av Vest-Tyskland minkende utover 1960-tallet. Vest-Tyskland ble den sterkeste part innenfor Nordkommandoen, og måtte behandles deretter. Samtidig sto Norge i en svak stilling militært sett, og hjelp utenfra var en betingelse for at Norge kunne forsvares.

Gradvis ga norske myndigheter slipp på en del av restriksjonene på vesttysk militær aktivitet i Norge, og Vest-Tysklands særstilling ble etter hvert avvirket eller tonet ned på en rekke områder. Innenfor det sjømilitære området kom normaliseringen av forholdet til Vest-Tyskland til uttrykk ved at vesttyske marinefartøyer fra 1963 fikk friere adgang til å ferdes i indre norske farvann. Det betydde at den vesttyske marinen ble behandlet på

linje med andre land som Norge samarbeidet nært med. Ordningen med positiv særbehandling av nære samarbeidsland ble innført i 1960, og gjaldt i første omgang for USA, Storbritannia og Danmark. Motivet bak ordningen var at det med tanke på oppgavene i krig ville være en fordel for Norge om disse landenes skipsbesetninger fikk gjøre seg kjent med norske farvann allerede i fred. Forsvarsdepartementet mente i 1963 at det tiltagende samarbeidet med Vest-Tyskland ikke lenger ga grunn til å behandle landet annerledes enn de tre som allerede fikk særbehandling. Etter 1963 er det ikke lenger rimelig å snakke om noen formell forskjellsbehandling av den tyske marinen.¹⁵⁹

Restriksjonene på tyske flyvninger i Norge ble også gradvis avviklet. Regjeringens sikkerhetsutvalg uttrykte ingen innvendinger da tyske fly ble tatt med i øvelsesprogrammet i Norge for 1964. Det betydde imidlertid ikke at de politiske restriksjonene på tysk deltakelse i NATO-øvelser var opphevet. Tyske fly ble fortsatt ikke klarert for flyvninger i Nord-Norge. Det gjaldt riktignok ikke bestemte regler for klarering av tyske fly, men forsvarsstaben forsto det slik «at de politiske myndigheter foreløpig ikke [kunne] akseptere tysk flydeltakelse til Nord-Norge.»¹⁶⁰ Den restriktive holdningen samsvarte med norske myndigheters ømfintlighet overfor alliert aktivitet i den nordlige landsdelen.¹⁶¹

Begrensningen på tysk deltakelse i NATO-øvelser i Nord-Norge skapte imidlertid problemer for forsvarsledelsen. Problemet var at norske militære myndigheter ønsket å legge ensartede retningslinjer til grunn i planleggingen av allierte øvelser i Norge. For å unngå å diskriminere tyskerne hadde forsvarsstaben foreløpig bedt luftforsvaret om å begrense øvelser der tyske fly skulle delta til Sør-Norge (ikke nord for 65 grader). Militært sett var det imidlertid utilfredsstillende med en slik begrensning. Etter hvert som Vest-Tyskland kom med i flere øvelser, ville begrensningen medføre en stagnasjon av øvelsesvirksomheten i Nord-Norge. Dette problemet ble aktualisert i 1966, da tyske fly var forutsatt å delta i flere øvelser som tidligere hadde involvert Nord-Norge.¹⁶²

Øvelsesplanene for 1966 ble godkjent av regjeringens sikkerhetsutvalg uten bemerkninger, inkludert tysk deltakelse i flyøvelser i nord. Utenriks-

departementet hadde heller ingen bemerkninger. Som ledd i arbeidet for å normalisere tyske styrkers deltagelse i NATO, mente forsvarsdepartementet at tyske fly i første omgang skulle gis oppdrag i Nord-Norge og få anledning til å bunkre. Dersom denne utviklingen ikke medførte spesielle vanskeligheter, ville departementet gå inn for en utvidelse av bruken av tyske fly i Nord-Norge ved at tyske fly også kunne forlegges til den nordlige landsdelen.¹⁶³

I praksis ble det også diskriminert mot andre typer tyske flyvninger til Norge. Mens alle NATO-land uformelt ble gitt særbehandling i form av enklere klareringsprosedyrer for flyvninger til norsk flyplasser og i norsk luftrom, måtte tyske myndigheter følge en mer omstendelig framgangsmåte i sine søknader. Etter innføringen av nye klareringsregler i 1965 gjaldt de samme reglene for alle NATO-land, og det skulle i prinsippet være slutt på forskjellsbehandlingen. I praksis valgte likevel forsvarsdepartementet å følge tysk luftmilitær aktivitet i Nord-Norge med særlig oppmerksomhet. Alle tyske flyvninger måtte via forsvarsstaben godkjennes av forsvarsdepartementet. Dette reflekterte et ønske om å bevare den politiske kontrollen med tysk virksomhet i tråd med at det fortsatt ble regnet som «dobbel» ømfintlig med tysk militær virksomhet i Nord-Norge. Det er samtidig illustrerende at denne praksisen var hemmelig. Forsvarsstaben ga klar beskjed til klarerende myndighet om at det ikke måtte bli kjent for tyske myndigheter at det gjaldt egne uformelle bestemmelser for vesttyske fly.¹⁶⁴

Det er ikke tvil om at Vest-Tyskland fortsatte å innta en helt spesiell stilling blant Norges allierte. Siden vesttysk militær virksomhet i Norge var et ømfintlig politisk spørsmål, og på grunn av at den politiske eliten var altoverveiende atlantisk orientert, ønsket norske politiske myndigheter i liten grad å forsere utviklingen av det militære forholdet til Vest-Tyskland. Nære allierte som USA, Storbritannia og Canada ble invitert til å øke sin deltakelse i øvelser og annen virksomhet i Norge. Til tross for tiltagende samarbeid og normalisering, avholdt imidlertid norske myndigheter seg fra å invitere Vest-Tyskland til økt militær aktivitet i Nord-Norge.¹⁶⁵

Norske myndigheters avskjerming var først og fremst rettet mot at tyske besøk ikke fikk et urimelig omfang i forhold til andre land. Regjeringen la vekt på at vesttyske aktiviteter måtte kunne forsvares som et ledd i NATO-samarbeidet, og ønsket å unngå besøk som kunne utløse reaksjoner og gi grunnlag for spekulasjoner om at Norge og Vest-Tyskland samarbeidet spesielt nært. Med utviklingen av en rekke av restriksjonene, nærmet imidlertid avskjermingen overfor Vest-Tyskland seg det «normale» overfor allierte land.

Det gis få eksempler utover 1960-tallet på at tyske besøk til Norge ble direkte avvist. Men ved flere tilfeller søkte norske myndigheter å unngå eller begrense tyske besøk. Vinteren 1964-65 ønsket regjeringen å avverge en tysk henvendelse med spørsmål om å flytte et stort antall skip til norske havner på grunn av vanskelige isforhold i Østersjøen. Regjeringens sikkerhetsutvalg var enig i forsvarsministerens vurdering av at det var best om det var mulig å unngå hele besøket.¹⁶⁶ Den militære ledelsen var også skeptisk.¹⁶⁷ Da issituasjonen bedret seg, bortfalt problemet i 1965.¹⁶⁸ Året etter oppsto det samme problemet. Utenriksdepartementet mente at en konsentrasjon av tyskere i uniform i mindre norske byer, ville «kunne føre til en urimelig stor belastning, både innen- og utenrikspolitisk.»¹⁶⁹ Denne konklusjonen hadde også støtte fra utenriksministeren i den nye borgerlige koalisjonsregjeringen, John Lyng. Forsvarsdepartementet valgte imidlertid å si ja til å motta fartøyene, etter at den norske militære ledelsen hadde gått sterkt inn for at det var nødvendig.¹⁷⁰

Tilsvarende problemer ser vi i andre sammenhenger. De allmenne hensynene til befolkningen lå for eksempel til grunn for at Gerhardsen under behandlingen i sikkerhetsutvalget i 1963 fikk vedtatt at det tekniske personellet som skulle gjøre skyteprøver på Hjerkinns skulle reise uten uniform, og at besøket skulle gjøres utenfor turistseasonen.¹⁷¹ Samarbeidet måtte gjøres så lite synlig som mulig.

I noen tilfeller valgte likevel norske myndigheter å avvise tysk militær aktivitet i Norge. Når basepolitikken eller nordområdene var berørt, var regjeringen meget opptatt av nasjonal kontroll, og av å unngå utfordringer mot kjernepunktene i norsk lavspenningspolitikk overfor Sovjetunionen. At Vest-Tyskland ikke fikk delta i øvelsene med NATOs mobile styrke i Nord-Norge

(AMF), er kanskje det mest kjente og åpenbare eksemplet på norsk avvisning.

Den mobile styrken, som ble opprettet i 1960, øvet i Nord-Norge for første gang i 1964. Hensikten med AMF var å synliggjøre avskrekkings-elementet på flankene, og Nord-Norge var et av de svakeste områdene i alliansens fremskutte forsvar. I 1962 ble det gjort klart at Norge satte to betingelser for øvelser med den mobile styrken i Nord; den kunne ikke settes inn øst for en bestemt linje i Finnmark, og det kunne ikke være noen tysk deltagelse.¹⁷² Disse restriksjonene, som ble fastholdt mot Europa-kommandoens ønske, må i hovedsak forklares med regjeringens sterkere vektlegging av lavspenningspolitikken overfor Sovjetunionen. Regjeringen mente at tysk deltakelse i øvelsene kunne oppfattes som en provokasjon. Utover på 1960-tallet ser det ut til at lavspenningspolitikken i den forbindelse også ble knyttet til hensynet til Finland og det som er blitt kalt den nordiske balanse.¹⁷³

Med avvisningen av tysk deltakelse i AMF tok regjeringen samtidig hensyn til muligheten for indrepolitiske reaksjoner, og spesielt til den nordnorske befolkningens erfaringer under andre verdenskrig. Både i norsk og internasjonal målestokk rammet krigens herjinger hardt i Nord-Norge, og spesielt i Finnmark. Menneskelige og politiske hensyn tilsa at det skulle være unødvendig å minne den nordnorske befolkningen på lidelsene under den tyske tilbaketrekkingen fra Finnmark. Spissformulert (om enn geografisk unøyaktig) var det jo snakk om at tyske soldater skulle delta i et «brannkorps» på brent jord.¹⁷⁴

I det tilgjengelige materialet gis det lite grunnlag for å vurdere hvordan tyske myndigheter reagerte på den norske forskjellsbehandlingen. Inntrykket er på den ene siden at tyskerne var forsiktige med å åpenlyst presse Norge på ømtålige områder. Samtidig er det klart at den tyske regjeringen var meget oppsatt på å få en likeverdig status i det vestlige samarbeidet. Flere tyske aviser reagerte imidlertid ved forskjellige anledninger mot at Norge begrenset antall tyske offiserer på Kolsås og at tyske styrker ikke fikk være med i NATOs øvelser i Nord-Norge. Reaksjonene i tyske aviser kan ha vært uttrykk for en misnøye i Vest-Tyskland som av politiske grunner ikke kom til uttrykk i landets offisielle politikk¹⁷⁵.

Kringvern om base- og atompolitikken

På samme tid som sikkerhetsutvalget satte grensen for utvidelse av forsyningssamarbeidet i 1964-65, behandlet norske myndigheter allierte forslag om å evakuere fly fra Sentral-Europa til norske flyplasser. Samlet sett var de tyske og allierte forslagene et bredt anlagt fremstøt for å begrense og uthule Norges avskjermingspolitikk i alliansen. I motsetning til andre forslag som i første rekke utfordret den generelle forsiktighet og tilbakeholdenhet som preget norsk politikk overfor alliert virksomhet i Norge, var de nye forslagene utformet slik at de representerte en trussel mot kjernen i norsk avskjermingspolitikk: basepolitikken. Basepolitikken, slik den ble erklært i 1949 og 1951, kan sies å bestå av tre elementer: for det første det substansielle, at det *ikke skal stasjoneres utenlandske styrker på norsk jord i fred*; for det andre tidspunktet for en mulig omprøving, *at basepolitikken kan oppgis eller endres i en krise- eller krigssituasjon* (den gjelder «så lenge Norge ikke er angrepet eller utsatt for trussel om angrep»); for det tredje fastsetter det siste elementet at det er *norske myndigheter som tar avgjørelsen* i en slik situasjon.

Planene om å evakuere allierte fly til Norge besto av tre enkeltstående forslag. Det mest kontroversielle, som ble behandlet i sammenheng med forslaget om overføring av tyske forsyningsbaser, gjaldt spredning av amerikanske fly med atomvåpen til norske flyplasser. De to forslagene som involverte tyske fly, var i sammenlikning mindre dramatiske, de gjaldt overføring av maritime patruljefly og transportfly. Behovet for spredning av fly var et resultat av at trusselen om atomangrep førte til krav om dybde og spredning i forsvaret. Alle forslagene hadde tung støtte fra allierte militære myndigheter. Forslaget om de amerikanske flyene kom fra Europakommandoen, og sjefen for Nordkommandoen anbefalte sterkt at Norge utarbeidet de nødvendige avtaler med det amerikanske flyvåpenet. Forslagene om overføring av tyske maritime overvåkningsfly og transportfly kom fra Nordkommandoen, og var på forhånd prinsipielt godkjent både av sjefen for Nordkommandoen og sjefen for Østersjøkommandoen. Etter sjefen for Nordkommandoens prioritering var de amerikanske strike-flyene

viktigst, dernest evakueringen av tyske maritime fly, til sist overføringen av tyske transportfly.¹⁷⁶

Det er vanskelig å vurdere om allierte myndigheter forventet at forslagene som ville innebære et brudd med norsk basepolitikk, skulle få tilslutning fra den norske regjeringen. Erfaring hadde imidlertid vist at rammene som begrenset utenlandsk militær aktivitet i Norge, ikke var absolutte. Forsvarsminister Hauges presisering av basepolitikken for Stortinget i 1951 åpnet et bredt tolkningsrom. Hva som var nødvendige forberedelser, og hva som lå i at Norge kunne delta i allierte samøvelser og ta imot kortvarige besøk av allierte fly- og flåtestridskrefter, var et spørsmål om skjønn. Dette ga norske myndigheter en viss handlefrihet.

Utover på 1950- og 60-tallet økte den allierte militære virksomheten i Norge gradvis i omfang. Norske myndigheter viste vilje og evne til å finne tilpassede løsninger, men foretrakk restriktive regler kombinert med en liberal praksis heller enn å gi slipp på prinsipper, med de politiske konsekvensene det kunne ha. Denne politikken skaffet norske myndigheter et visst albuerom både hjemme og overfor allierte myndigheter. På den ene siden søkte norske myndigheter å finne samarbeidsformer som ikke brøt med basereservasjonen, former som samtidig sørget for at omfanget av Norges militære innveving i alliansen ikke ble alminnelig kjent. Det resulterte i en viss avstand mellom den offentlige omtale av basepolitikken, og realitetene i omfanget av samarbeidet med allierte styrker i Norge. Men samtidig kunne regjeringen hevde at grunnprinsippene lå fast. På den andre siden ga de restriktive reglene ryggdekning overfor alliert påtrykk eller press, i den forstand at praksis kunne strammes inn om det skulle vise seg nødvendig. Mot denne bakgrunnen kan det være rimelig å hevde at allierte myndigheter trodde på betydningen av å utfordre kjernen i den norske avskjermingspolitikken. Det kunne jo være en mulighet for at Norge i praksis kunne gi avkall på handlefrihet dersom det skjedde i bestemte former. Ved å utnytte at det var vanskelig for regjeringen å avvise tunge allierte anbefalinger, forsøkte allierte myndigheter å tøye strikken så langt det lot seg gjøre.

Forsvarsstaben gikk med visse forbehold inn for at Norge skulle akseptere alle de tre forslagene om overføring av allierte fly. Operasjonsstaben i forsvarsstaben anså det som «nærmest utelukket» at Norge kunne godta planen om de amerikanske flyene slik den var foreslått. Strike-flyene inngikk i alliansens kjernefysiske sverd, og ville føre med seg atomvåpen.¹⁷⁷ Problemet lå imidlertid «utelukkende på den politiske side».¹⁷⁸ Overføringen skulle skje på det laveste trinnet i beredskapssystemet, «enkel beredskap», og før det var brutt ut krig. Norske myndigheter ville etter planen bare få en tidsfrist på to timer til å ta en endelig avgjørelse, og eventuelt melde avbud til SACEUR. Riktignok mente forsvarsstaben at det var grunn til å tro at dersom «enkel beredskap» ble innført, ville norske myndigheter se så alvorlig på situasjonen at et angrep på Norge ikke kunne utelukkes. Dermed ville grunnlaget for en revurdering av base- og atompolitikken være til stede. Noe annet ville det imidlertid være om regjeringen på forhånd og i fredstid skulle godkjenne nærmest automatisk stasjonering av allierte fly med atomvåpen i Norge i en krisesituasjon. Det ville innebære en delegering av avgjørelsesmyndighet til alliansen, og ville være et brudd med basepolitikken forutsetning om at det var norske myndigheters egen vurdering som skulle ligge til grunn for en omprøving.

De militære ønsket imidlertid ikke å avvise forslaget direkte. Et avslag kunne skade Norges anseelse i alliansen. Forsvarsstaben gikk derfor inn for at evakueringen av strike-fly kunne planlegges og forberedes i fredstid, men at selve avgjørelsen om iverksettelse først kunne tas i den aktuelle situasjon, uten tidsfrist. Beslutningen om å iverksette planen måtte videre være under nasjonal kontroll. Det var en løsning som til en viss grad imøtekom NATOs ønsker, men samtidig var den mer fleksibel og bandt ikke norske myndigheter på forhånd. Planen om evakuering av strike-fly måtte tilpasses basepolitikken for å kunne aksepteres.¹⁷⁹

Det norske forsvaret var videre sterkt interessert i stasjonering av tyske maritime fly ved en flyplass i Sør-Norge i en beredskapssituasjon.¹⁸⁰ Det utslagsgivende var at norske maritime patruljefly kunne frigjøres fra Sør-Norge og samles i nord. Det ville bedre mulighetene for overvåking av farvannene nord og øst for Norge, et konkret problem som ble stadig mer

aktuelt utover 1960-tallet. Også dette andre elementet i spredningsplanene reiste imidlertid politiske problemer som kunne vanskeliggjøre regjeringens godkjenning. Tyske myndigheter måtte gis mulighet til å øve i fredstid, og det ville dessuten være nødvendig med et ganske omfattende forsyningsopplegg på norsk territorium. Forsvarsstaben mente imidlertid at planen ikke ville innebære permanent stasjonering av tyske styrker i Norge i fred.¹⁸¹ Den ville dermed ikke berøre basepolitikken som sådan.

Når det gjaldt transportflyene, hadde NATO-øvelser vist at tyske (og allierte) myndigheter kunne regne med anseelige tap hvis flyene ikke ble spredt over et større geografisk område.¹⁸² Forsvarsstaben la vekt på at evakuering av transportfly til Norge ville gjøre dobbelt nytte ved å tilfredsstille norske og allierte behov samtidig; ved siden av å beskytte flyene og dermed bidra til å bevare alliansens samlede transportkapasitet, kunne flyene benyttes til transportoppdrag for norske myndigheter. Det norske forsvaret hadde en klart begrenset transportkapasitet i en krise- eller krigssituasjon. En øking av transportkapasiteten ville gjøre mulighetene for forsterkning av Nord-Norge vesentlig bedre.¹⁸³

De tre planene om evakuering av fly til norske flyplasser i en krisesituasjon fikk altså i hovedsak tilslutning fra militært hold i Norge. Situasjonen var dermed meget vanskelig for regjeringen, og ingen av forslagene møtte særlig entusiasme i sikkerhetsutvalget. Til tross for et betydelig press fra allierte og norske militære myndigheter, valgte utvalget å avvise forslagene, bortsett fra det om evakuering av tyske transportfly.¹⁸⁴

Det var grunnleggende enighet i utvalget om å si nei til vesttyske maritime fly. Forslaget ble vurdert i sammenheng med planen om overføring av den tyske baseorganisasjonen, og avgjørelsen reflekterte den grunnleggende forsiktighet overfor vesttysk militær virksomhet. Holdningene til de amerikanske strike-flyene var imidlertid mer nyanserte, blant annet fordi forsvarssjefen hadde foreslått en ordning som kunne sies å være innenfor rammen av norsk basepolitikk. På den ene siden medførte spredningsplanen for de amerikanske strike-flyene en rekke farer. Harlem regnet med at sovjetiske myndigheter ville få kjennskap til en eventuell avtale. Det kunne øke faren for atomangrep mot norske flyplasser, og en

norsk godkjennelse ville bety en sterk belastning på forholdet til Sovjetunionen. Realiteten i forslaget innebar tross alt en økning av amerikanske muligheter for kjernefysisk angrep mot de nordlige deler av Sovjetunionen. På den andre siden kunne et norsk avslag tolkes i den retning at Norge ønsket beskyttelsen fra allierte avskrekkingstvåpen, men at regjeringen ikke var villig til å ta risikoen ved å huse atomvåpnene på norsk jord. Et helt sentralt spørsmål var også om avslaget ville svekke den amerikanske og allierte forsvarsgarantien ved at Norge i en krigssituasjon kunne bli gitt en lavere prioritet enn andre land som var angrepet. Ved siden av reaksjoner mot et avslag i alliansen og spesielt fra USA, kunne regjeringen antakelig vente motbør fra borgerlig hold, og kanskje også fra styrkepolitikere i eget parti.

Løsningen på dilemmaet var at Harlem søkte og fant forståelse for den norske skepsisen både hos USAs forsvarsminister Robert McNamara og den britiske utenriksminister Denis Healey. McNamara mente at det ikke var nødvendig for amerikanske strike-fly å ta i bruk norske flyplasser.

Den norske avgjørelsen var imidlertid ikke ukontroversiell og møtte innsigelser fra norske og allierte militære. Forsvarssjefen, forsvarsstaben og embetsmenn i forsvarsdepartementet var bekymret for at de to avslagene sett under ett kunne bety en alvorlig belastning på Norges forhold til NATOs militære myndigheter.

Regjeringen viste stor forsiktighet og vilje til å verne om basepolitikken, selv om forslagene under gitte betingelser ikke ville representere et direkte brudd med prinsippene i den. Samtidig var ikke grensettingen i 1964-65 ensidig rettet mot Vest-Tyskland og tyske forslag. To elementer var grunnleggende i regjeringens forvaltning av avskjermingspolitikken. Det ene var at den endelige avgjørelsen om gjennomføringen av tiltak som ville bety en omprøving av base- eller atompolitikken måtte være under nasjonal kontroll. Det andre var en sterk motvilje mot tiltak som kunne øke muligheten for et angrep mot Norge. I kjernen lå et ønske om å bevare *norsk nasjonal kontroll* og handlefrihet.

Samtidig førte planen om overføring av tyske transportfly til en utvidelse av det norsk-tyske militære samarbeidet. Forhandlingene om

evakuering av en ving (ca 42) tyske transportfly til Norge ledet fram til en avtale i januar 1967. Etter norsk ønske ble den utformet på linje med andre avtaler med Vest-Tyskland, med en generell avtale mellom Norge og Nordkommandoen om evakuering av fly fra NATO-land til Norge, og en bilateral norsk-tysk underavtale som regulerte denne spesielle planen. Hensikten var nå som tidligere todelt; av politiske grunner var det nødvendig å dekke over bilateralt samarbeid med Vest-Tyskland; samtidig bidro den generelle avtalen til å befeste samarbeidet innenfor rammen av NATO og sørge for alliert kontroll med samarbeidet med Vest-Tyskland.

Et av de avgjørende argumentene for det norske ja, var den direkte nytten det norske forsvaret kunne ha av de tyske transportflyene. Avtalen kunne videre vanskelig anses som kontroversiell overfor Sovjetunionen, og det var liten sannsynlighet for at den kunne øke risikoen for et angrep mot Norge. Dessuten medførte avtalen i hvert fall i første omgang ikke store fredstidsforberedelser, noe som minsket muligheten for å utløse reaksjoner eller kritikk. Det var nok også av betydning å signalisere imøtekommenhet overfor Vest-Tyskland for å svekke et mulig inntrykk av massiv norsk avvisning.¹⁸⁵

Det spesielle i norsk avskjerming overfor Vest-Tyskland må altså ikke overdrives. Bare på spesielt ømtålige områder som berørte kjernepunkter i norsk avskjermingspolitikk ble Vest-Tyskland direkte avvist. Det militære samarbeidet var langt på vei normalisert ved utgangen av 1960-tallet, og omfanget tilsa at Vest-Tyskland var et av Norges nærmeste militære samarbeidsland. Den økende tyske virksomheten i Nordflanken kan imidlertid ikke utelukkende forklares som en direkte følge av tysk re-militarisering. For å forklare den økende tyske aktiviteten i nord må vi også trekke inn mer generelle utviklingstrekk i alliansen.

Nordflanken og fleksibel respons

I 1960-årene førte en tiltagende oppmerksomhet om nordflanken til økt alliert aktivitet i nordområdene. Den nye interessen for nordområdene

hadde sammenheng med framveksten av en ny strategisk doktrine innen alliansen, og ble senere i enda sterkere grad knyttet til den sovjetiske utbyggingen på Kolahalvøya.

Remilitariseringen av Vest-Tyskland bidro til en endring av Norges strategiske stilling i allianseforsvaret. Norges strategiske betydning i NATO på 1950- og utover 1960-tallet, var hovedsakelig knyttet til Sør-Norges stilling som taktisk flanker til Sentralregionen og forsvaret av Østersjøutløpene. Hovedfokus i allianseforsvaret var rettet mot angrep fra øst mot Sentral-Europa, og nordområdene ble gitt lav prioritet. Oppbyggingen av den vesttyske marinen bidro til en betydelig styrking av den allierte stillingen i området rundt de trange Østersjøutløpene. Det gjorde det mulig for vestmaktene å kontrollere de danske sund og streder. Dette førte i første omgang til at Norge kunne rette oppmerksomheten mot forsvarsoppgavene i Nord-Norge. Det betydde også at situasjonen for den sovjetiske Østersjøflåten, den største av de fire flåtene, ble betraktelig vanskeligere. Den sovjetiske nordflåten fikk dermed større betydning.

Opp gjennom 1950- og 1960-tallet forsøkte Norge å trekke NATOs oppmerksomhet mot nordflankens betydning for allianseforsvaret. Fra tidlig på 1960-tallet begynte norske myndigheter i sterkere grad å stille spørsmål ved paktgarantien slik den hadde fremstått på 1950-tallet - basert på atomvåpnenes avskrekkingspotensiale. På norsk side var det en økende bekymring for at alliansen, på grunn av muligheten for atomkrig, ville kvie seg for å besvare sovjetisk aktivitet og småskala overfall i det høye nord. I tillegg til denne bekymringen kom utbyggingen på Kola. Den norske engstelsen kom lite til uttrykk offentlig, men meget tidlig forsøkte norske myndigheter å bevisstgjøre USA og NATO for å øke interessen for Nordflanken.¹⁸⁶

Denne norske fokuseringen bidro til å forsterke amerikansk vektlegging av nordflanken. Samtidig, og sammenfallende med de norske bekymringene, begynte Kennedy-administrasjonen med forsvarsminister Robert McNamara i spissen, å sette fokus mot flankeforsvaret, og herunder Nord-Norge. Dette hadde i første omgang ikke bakgrunn i en oppvurdering av den sovjetiske trusselen i området. Den tiltagende fokuseringen mot

flanken sprang ut av en revurdering av den strategiske situasjonen. Denne revurderingen resulterte i en gradvis overgang til en ny strategisk doktrine i alliansen, *fleksibel respons*.

Den nye strategiske tankegangen innebar en oppvurdering av betydningen av konvensjonelle våpen, som under doktrinen om massiv gjengjeldelse hadde lavere prioritet til fordel for atomvåpenopprustning. Ved at Sovjetunionen hadde oppnådd evnen til å slå tilbake mot amerikanske kjernefysiske angrep var det oppstått en fastlåst situasjon mellom de to supermaktene, der muligheten for en begrenset krig med konvensjonelle våpen igjen framsto som en mulighet. Utgangspunktet var en oppfatning av at russerne kunne utnytte den manglende fleksibiliteten i strategien om massiv gjengjeldelse. Det var en frykt for at Sovjetunionen, i forvissning om at vestlig atomstrategi ga få alternative muligheter til motreaksjon, og forankret i troen på at vestlige ledere ikke ville risikere en kjernefysisk katastrofe, kunne gjennomføre begrensede angrep mot den eksponerte flanken. Særlig i Finnmark, som representerte et av de svakeste punktene i NATOs fremskutte forsvarslinje, ble denne risikoen regnet som fremtredende. Denne mer nyanserte trusselen krevde et større spekter av svarmuligheter på et lavere nivå av konfliktskalaen.¹⁸⁷

Det nye element i den nye strategiske tankegangen var altså knyttet til forestillingen om muligheten for *begrenset krig* på flanken. I Nord-Norge var den basert på to scenarier. Først framsto en frykt for at Sovjetunionen kunne stille Norge og alliansen overfor et fullbyrdet faktum ved raskt å overrenne og besette Finnmark og Nord-Norge. Det andre scenariet oppsto i andre halvdel av 1960-åra, da den sovjetiske styrkeoppbyggingen i nord ikke bare gjorde Norge mer sårbart og utsatt enn før, men også truet alliansen som et hele. Utbyggingen av Kola-basen som hjørnesteinen i de sovjetiske sjøbaserte strategiske styrkene var den mest dramatiske endringen i 1960-årene. Kola-utbyggingen endret nordflankens rolle, etter som et framskutt vestlig forsvar i nord i økende grad ble sett som en betingelse for å kunne møte den nye trusselen.¹⁸⁸

Trusselen om begrenset krig var imidlertid hovedsakelig politisk-ideologisk, den truet samholdet i alliansen ved å utfordre forsvarsgarantien.

En av tankene bak fleksibel respons var å understreke avskrekkingen på flanken, for å unngå krig. Derfor var øvelser ekstremt viktige, ikke kun for å øve for krig, men like mye for å demonstrere alliansesolidaritet og understreke den allierte garantien. På 1960-tallet økte antallet og omfanget av allierte øvelser innenfor nordflanken. NATOs mobile styrke (AMF) må sees i denne sammenhengen. I 1965 deltok dessuten amerikanske styrker for første gang i norske nasjonale øvelser. Atlanterhavskommandoen trappet også opp sin øvingsvirksomhet i nord for å beskytte forsyningslinjene til sjøs.¹⁸⁹

Nedvurderingen av massiv gjengjeldelse og framveksten av et begrenset krig-perspektiv bragte fram en gradvis styrking av flankeperspektivet i NATOs planlegging. Både i alliansen og i Norge ble det lagt vekt på behovet for et fastere forsvar i Nord-Norge og Finnmark. I løpet av 1960-tallet ble forsvaret av Nord-Norge generelt og Finnmark spesielt oppgradert gjennom nasjonale og allierte ressurser. Seint på 1950-tallet ble en rekke tiltak lansert for å møte den økende sovjetiske ubåttrusselen, og på 1960-tallet ble denne innsatsen opptrappet. Norges mangel på midler for anti-ubåt-krigføring og patruljefly for å overvåke sovjetisk aktivitet, hadde opp gjennom 1950-tallet vært en kilde til bekymring både i Norge og i NATO. Det inkluderte aktiv rekognosering og etterretning, med faste installasjoner og patruljefly.¹⁹⁰ I første omgang deltok tyske maritime rekognoseringsfly i øvelser med landing på flyplasser i Sør-Norge. I 1966 fikk tyske maritime fly tillatelse til å foreta kortvarige landinger på Sola inntil to ganger pr. måned for operativ treningsflyging i Nordsjøen og Nordatlanteren. Vest-Tyskland kom med i det multilaterale overvåkingssamarbeidet på Nordflanken. Overvåkingssamarbeidet var først regulert som en del av en multilateral avtale mellom Norge, USA, Canada og Storbritannia (NORCANUSUK). Denne avtalen ble senere utvidet til å omfatte Vest-Tyskland, Danmark, Nederland og Frankrike. Vest-Tysklands deltakelse i samarbeidet medførte at tyske maritime fly jevnlig og i stigende omfang fløy over norske farvann og mellomlandet på norske flyplasser.¹⁹¹

Norge hadde videre en sentral rolle i alliansen når det gjaldt kontroll og varsling i nordområdene. Utbyggingen av kontroll og varslingstjenesten i

Norge bidro også til å øke den allierte aktiviteten i Nord-Norge. Etter hvert som stasjonene ble operative på 1960-tallet, ble forsvarets muligheter for å kontrollere alliert flyvirksomhet større, samtidig som behovet for å øve bemanningen ved stasjonene var økende. Dette ble brukt som et argument for økt alliert flyaktivitet i Nord-Norge. Som en følge av det ble det lempet på de strenge reglene for flyvning i Nord-Norge rundt midten av 1960-tallet. At de allierte flystyrkene fra 1961 ble integrert allerede i fred, gjorde det vanskeligere å skille ut Vest-Tyskland fra den økte flyaktiviteten i nord. Denne utviklingen var også stimulert av utbyggingen av andre infrastrukturfinansierte anlegg. Det gjaldt flyplassene i Nord-Norge. På samme måte var den moderne marinebasen Haakonsværn i Bergen fra 1962 fellesfinansiert og bidro til å trekke den tyske marinens aktivitet vestover.

Militær-industrielt samarbeid

Militær-industrielt samarbeid med Vest-Tyskland var en viktig del av grunnlaget for at Norge i tiårene etter 1960 bygget seg opp som eksportør av forsvarsmateriell. Samarbeidet var også et av uttrykkene for at re-militariseringen av Forbundsrepublikken førte til en dreining av norske myndigheters sikkerhetspolitiske fokus. Vest-Tyskland og kontinentet fikk større betydning. Hva var motivene i Norge og Vest-Tyskland for samarbeidet? Hvilke miljøer drev fram utviklingen på norsk side? Hva betydde den militær-industrielle kontakten for utviklingen av det sikkerhetspolitiske samarbeidet, og hvorfor valgte norske myndigheter å handle med den tidligere okkupasjonsmakten, blant annet på bekostning av Storbritannia?

Norske våpen til Vest-Tyskland?

Norske militære bedrifter tok i 1956 kontakt med tyske myndigheter for å undersøke mulighetene for å levere norskprodusert forsvarsmateriell til oppbyggingen av det tyske forsvaret. Ønsket om å eksportere forsvarsmateriell til Vest-Tyskland kan sies å være en konsekvens av norske myndigheters satsing på utbygging av forsvarsindustrien i Norge. Behovet for en nasjonal rustningsindustri hadde vært hevdet siden 1945, men det ble ikke bevilget penger til opprustning av de militære bedriftene. Oppbyggingen av forsvaret og herunder militærindustri måtte ikke legge «vesentlige hindringer i veien for nyreisningen av landet».¹⁹² Olav Wicken har vist at 1953 var et vendepunkt i norske myndigheters holdning til norsk militær-industriell produksjon. Stortinget vedtok å bevilge betydelige midler til utbygging og modernisering av tre militære bedrifter, Kongsberg Våpenfabrikk, Raufoss Ammunisjonsfabrikk og Marinens Hovedverft i Horten. Det ble et mål at norsk rustningsindustri skulle produsere og selge våpen til NATOs forsvar.¹⁹³

Omvurderingen var et resultat av sikkerhetspolitiske og økonomiske forhold, samt driftige miljøers aktivitet. Behovet for militær-industriell beredskap i form av produksjonskapasitet for forsvarsmateriell var en viktig sikkerhetspolitisk faktor. Fra et økonomisk synspunkt var mulighetene for å «eksportere» militært utstyr gjennom det amerikanske «Off Shore Procurement»-programmet (OSP) en viktig forutsetning for det politiske miljøes velvilje overfor de militære bedriftene. OSP-programmet hadde en dobbel funksjon. Det skulle bygge opp den militære kapasiteten ved å styrke europeisk rustningsindustri og samtidig tilfredsstille dollar-behovet i Europa. I Off Shore-programmet så norske myndigheter muligheten til å tjene inn hard valuta som kunne brukes til import av produksjonsutstyr.¹⁹⁴

Moderniseringen av de norske militærbedriftene resulterte i at produksjonen av våpen og ammunisjon vokste raskt utover 1950-tallet. Ammunisjonssalget fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker var dominerende til 1958, men gikk deretter kraftig tilbake på grunn av svikt i etterspørselen. Dette skapte store omstillingsvansker for bedriften. Fremstøtene for å selge ammunisjon til det tyske forsvaret var motivert av muligheten for å bedre bedriftens truede økonomiske stilling, samt å muliggjøre en langsiktig omstilling til sivil produksjon. Kongsberg Våpenfabrikk kom på sin side med i OSP-programmet etter iherdig innsats fra norsk side. Bedriften fikk kontrakt på lisensproduksjon av luftvernkanonen Bofors L/70 til NATO fra 1955.¹⁹⁵ Ledelsen ved Våpenfabrikken så en mulighet for å styrke bedriftens stilling ytterligere om den kunne levere luftvernkanoner til opprustningen i Vest-Tyskland.

Arbeidet med å sikre kontrakter under Off Shore-programmet, og da særlig L/70-kontrakten til Kongsberg Våpenfabrikk, skapte personkonstellasjoner og samarbeidsforhold som var viktige for den videre utviklingen av norsk militærindustri. Tidligere forsvarsminister Jens Christian Hauge var en sentral mann og drev frem moderniseringen av de norske militærbedriftene. Han var i en mannsalder et kraftsentrum i de norske militære bedriftene, og representerte et bindeledd mellom forsvarspolitik og industripolitikk. Fra 1952 var han i en årrekke nestformann i

styret for Kongsberg Våpenfabrikk og Raufoss Ammunisjonsfabrikker. Andre sentrale personer var direktøren ved Kongsberg Våpenfabrikk, Bjarne Hurlen, lederen for Forsvarets anskaffelser oberst Nils Sæbø og fra 1953 sjefen for Forsvarsdepartementets materielldirektorat, Johan Koren Christie. Aslak Bonde har vist at utviklingen av et norsk antiubåt-våpen, Terne, skaffet Forsvarets Forskningsinstitutt (FFI), ledet av Finn Lied, og Kongsberg Våpenfabrikk, «innflytelsesrike venner» i den amerikanske administrasjonen, forsvarsdepartementet og det norske Stortinget.¹⁹⁶

Det militær-industrielle «brorskapet» utviklet seg til et militær-industrielt system i Norge utover på 1960-tallet. Fra rundt 1960 ble den videre utvikling av militærbedriftene koplet til tanken om en mer aktiv statlig industripolitikk og forsvarsindustrien som «lokomotiv» eller «heisekran» for den sivile industrien i Norge.¹⁹⁷

Satsingen på militærindustrien bragte Norge inn på det internasjonale våpen- og ammunisjonsmarkedet. Militærbedriftenes virksomhet var basert på eksport. Konkurransen på det internasjonale våpenmarkedet var hard, og for å kunne konkurrere internasjonalt var produksjonen spesialisert og løp i store serier. Dette gjorde bedriftene sårbare i et ustabil marked. Remilitariseringen av Vest-Tyskland åpnet muligheter for konsolidering og videre ekspansjon.¹⁹⁸

I årene etter 1955 fikk Forbundsrepublikken en enestående stilling i Europa som kjøper av konvensjonelt rustningsmateriell. Det tyske forsvaret skulle bygges opp fra bunnen av og ville i lang tid være avhengig av å importere store mengder militært materiell. De tyske forsvarsmyndighetene valgte dessuten å ikke bygge opp en balansert nasjonal forsvarsindustri. Dette forsterket tyskernes behov for å kjøpe våpen fra andre land. Konkurransen om ordre til oppbyggingen av det vesttyske forsvaret ble skjerpet av at behovet for konvensjonelt utstyr var minkende ellers i Europa. NATO-landenes kraftige opprustning i begynnelsen av tiåret og alliansens atomstrategi om «massiv gjengjeldelse» var de viktigste årsakene til at behovet for konvensjonelt utstyr var tilfredsstillt.

Jens Christian Hauge og Bjarne Hurlen arbeidet utover våren og sommeren 1956 aktivt overfor tyske myndigheter for å få kontrakter til Norge.

De første signalene var positive. Under konferanser i det tyske forsvarsdepartementet fikk militærbedriftene vite at Vest-Tyskland antakelig ville kjøpe alt norske bedrifter kunne levere. Oberst Herbert Becker, som hadde den daglige behandlingen av disse sakene, nærmest beklaget at det ikke kunne leveres mer. Jens Christian Hauge mente at den tyske holdningen ga muligheter som det gjaldt å utnytte.¹⁹⁹

De gode utsiktene ga imidlertid få konkrete resultater i første omgang. På nyåret 1957 intensiverte militærbedriftene salgsarbeidet i Tyskland. Utenriksdepartementet og ambassaden i Bonn fungerte som et forsterket salgsapparat. Den politiske støtten som lå i at ambassaden fremmet bedriftenes sak, var imidlertid ikke tilstrekkelig. Militærbedriftene registrerte at tyske innkjøp fra utlandet til dels var styrt av politiske hensyn. I Belgias og Italias tilfelle ble offisielle invitasjoner til Strauß og Adenauer belønnet med store ordre til landenes forsvarsindustri. Nå søkte bedriftene støtte fra norske politiske myndigheter til å ta saken opp på regjeringsnivå.

De norske argumentene gikk ut på at både kommersielle, handelspolitiske og sikkerhetspolitiske hensyn tilsa at Vest-Tyskland skulle kjøpe forsvarsmateriell i Norge. For det første hadde de norske militærbedriftene vist at de var leveringsdyktige og pris- og kvalitetsmessig konkurransedyktige gjennom Off-Shore- og NATO-leveransene. For det andre økte den sivile tyske eksporten til Norge kraftig, og handelsunderskuddet med Vest-Tyskland utgjorde en valutamessig belastning for Norge. For det tredje var det viktig for Norges og NATOs forsvarsberedskap å opprettholde en løpende produksjon ved norske militærbedrifter.²⁰⁰

Den økte innsatsen bar frukter. I løpet av sommeren 1957 fikk Raufoss Ammunisjonsfabrikker flere ordre på forskjellige typer ammunisjon, og Kongsberg Våpenfabrikk så ut til å kunne bli fast leverandør av reservedeler til luftvernkanonen L/70. Den økte aktiviteten utløste imidlertid også tyske initiativ som utfordret norske myndigheters ikke helt uproblematisk forhold til Vest-Tyskland. Det ble klart at vesttyske myndigheter så militær-industrielt og sikkerhetspolitisk samarbeid i sammenheng. Tjenestemennene i det tyske forsvarsdepartementet framhevet overfor norske representanter at det var nødvendig med kontakt på politisk nivå for

å øve ytterligere påtrykk til fordel for norske militærbedrifter. Tyske myndigheter søkte å oppnå konkrete gjenytelser i form av invitasjoner til offentlige besøk i Norge. Som et ledd i framstøtene våren 1957 inviterte militærbedriftene oberst Becker til bedriftsbesøk i Norge. Fra tysk side var svaret på invitasjonen at statssekretær Rust kunne tenke seg å reise til Norge sammen med Becker. Da var det imidlertid en tysk betingelse at statssekretæren fikk en offisiell invitasjon. En henvendelse fra militærbedriftene kom i retur som en utfordring til norske politiske myndigheter. I årene som fulgte kom flere liknende tyske initiativ. Særlig ble det uttrykt ønsker om at forsvarsminister Strauß skulle besøke Norge.

De vesttyske bestrebelsene etter politisk-symbolisk aksept i forsvarssamarbeidet ble understøttet med en rekke attraktive tilbud. Som regel var disse direkte respons på norske henvendelser. Det første forslaget i 1957 om en avtale om gjensidig samarbeid om reservedeler, var svar på Kongsberg Våpenfabrikks ønske om å levere reservedeler til luftvernkanonen L/70, etter at produksjonsordren hadde gått til Sverige. I april året etter foreslo det tyske forsvarsdepartementet en mer omfattende forsvarsavtale mellom Norge og Vest-Tyskland om leveranser av våpen og ammunisjon. Et tredje tysk innspill var svar på de stadig tilbakevendende forespørslene om muligheten for å levere ammunisjon fra Raufoss Ammunisjonsfabrikker. Det tyske forsvarsdepartementet foreslo å inngå en avtale om at bedriften skulle levere ammunisjon til det tyske forsvaret i krig.

Den vesttyske politikken overfor Norge når det gjaldt leveranser til det tyske forsvaret må delvis betraktes som en del av den generelle politikken for å oppnå likestilling i det vestlige samarbeidet. De tyske forslagene om militær-industrielt samarbeid må likevel vel så mye sees som ledd i de tyske fremstøtene for å etablere et sikkerhetspolitisk samarbeid med Norge, i første omgang å få tyske offiserer til Kolsås og forsyningslagre langs norskekysten.

Militærindustrien møtte forståelse for sine interesser hos norske myndigheter. De åpenbare økonomiske fordelene for Norge og norsk militærindustri var utslagsgivende for at norske myndigheter tok opp forhandlinger om en reservedelsavtale i 1957 og om en forsvarsavtale året etter. Det

viktigste hensynet var de kommersielle interessene, det vil si militærbedriftenes muligheter for å opprettholde eller øke omsetningen. Ambassaden i Bonn argumenterte med at en gunstig utvikling kunne sikre kontrakter for 180-255 millioner kroner. På grunn av de økonomiske interessene i saken var utenriksdepartementet, industridepartementet og forsvarsdepartementet også enige om at det var ønskelig å invitere statssekretær Rust på offisielt besøk til Norge i 1957.

Det viktigste argumentet for reservedelsavtalen var også den økonomiske betydningen den kunne ha for Kongsberg Våpenfabrikk. Bedriften kunne bli fast leverandør av reservedeler til luftvernkanonen for det tyske forsvaret. Et mer negativt betont argument var at et avvisende norsk svar kunne føre til at Norge ble sjaltet ut som potensielt leverandørland. Norske myndigheter håpet dessuten at samarbeidet om reservedeler senere kunne utvides til å omfatte leveranser av ammunisjon. Det ville ha stor betydning for Raufoss Ammunisjonsfabrikker, som sto i en svakere økonomisk stilling enn Kongsberg Våpenfabrikk.²⁰¹ Norske myndigheter fant det derfor ønskelig å inngå en reservedelsavtale med Forbundsrepublikken.

Forslaget om en forsvarsavtale mellom Norge og Vest-Tyskland i 1958 var basert på en lignende tankegang. Tyske myndigheter kom med et svært attraktivt tilbud som var ordnet slik at avvisning ville bety at norsk militærindustri ble utelukket som leverandør til det tyske forsvaret. Handelsråd Rogstad i Bonn framhevet at det var viktig å ta med i vurderingen at de land som stod utenfor en slik avtale ville ha små sjanser til å komme i betraktning ved nye ordre til det tyske forsvaret.²⁰²

I tillegg til militærbedriftenes kommersielle interesser, la norske myndigheter vekt på de handelspolitiske fordelene ved avtalene. Den norsk-tyske samhandelen økte drastisk i denne perioden. Utenriksdepartementet la vekt på at hensynet til Norges handelssamkvem med Tyskland gjorde det ønskelig at forhandlingene med tyskerne om en forsvarsavtale førte frem.²⁰³

De økonomiske faktorene var altså avgjørende for norske myndigheters imøtekommende svar på tyske forslag om besøk av statssekretær Rust, en reservedelsavtale og en forsvarsavtale. Samtidig mente norske myndigheter at det var nødvendig å gå forsiktig fram for å unngå indrepolitiske

reaksjoner. Handal møtte således motstand i regjeringen da han la frem et forslag fra militærattasjeen i Bonn om å invitere Strauß til Norge.

Regjeringsmedlemmene fryktet demonstrasjoner og reaksjoner, med bakgrunn i erfaringene fra tidligere offisielle tyske besøk, først og fremst aksjonene mot general Speidel. Etter forslag fra utenriksdepartementet ønsket regjeringen heller å fornye invitasjonen til statssekretær Rust, siden besøket i 1957 var falt bort på grunn av hoffsjorgen.²⁰⁴

Spørsmålet om stortingsbehandling av eventuelle avtaler med Forbundsrepublikken skapte hodebry. Forsvars- og utenriksledelsen ønsket helst å unngå å trekke inn Stortinget. Industridepartementet, som de statlige militærbedriftene var administrativt underlagt, ville på sin side ikke innta en holdning som kunne medføre at Kongsberg kunne miste leveranser på kort eller lang sikt.²⁰⁵ Handelsråd Rogstad ved ambassaden i Bonn underrettet oberst Becker om at forordet i forslaget til avtale satte den norske regjeringen i en vanskelig stilling. I Stortinget «måtte man regne med at forsamlingens eneste kommunist ville betrakte innledningen som et 'gefundenes Fressen' og lage politisk debatt på denne.»²⁰⁶ En slik debatt ville hverken den tyske eller den norske regjering være tjent med, ifølge handelsråden. Becker hadde ikke noe imot det norske forslaget om å henvise til NATO-samarbeidet i avtalens forord. Det viktigste var at det var en avtale direkte mellom de to lands forsvarsministerier.²⁰⁷

Fra et juridisk synspunkt, var spørsmålet om stortingsbehandling avhengig av om avtalen medførte økonomiske forpliktelser på regjeringen som berørte Stortingets bevilgende myndighet. Tyske myndigheter insisterte på at avtalen skulle inngås mellom forsvarsdepartementene, noe som kunne medføre nettopp en økonomisk binding på regjeringen. For å omgå problemet inngikk forsvarsdepartementet en avtale med Kongsberg Våpenfabrikk om at bedriften påtok seg alle økonomiske heftelser avtalen kunne medføre. I tillegg ble Kongsberg Våpenfabrikk satt opp som norsk «Dienststelle» i avtaleteksten. På denne måten ble stortingsbehandling unngått og forsvarsdepartementet kunne være kontraktspartner i avtalen. Avtalen ble undertegnet 30. oktober 1957, og de tyske forhandlere la ikke skjul på at de var meget tilfredse.

Under vurderingen av forslaget om en forsvarsavtale som omfattet handel med våpen og ammunisjon året etter, var også det springende punkt for norske myndigheter om den måtte godkjennes av Stortinget. For å slippe den politiske belastningen ved å legge fram en avtale med Vest-Tyskland, ble departementene enige om at industridepartementet skulle søke å få en generell fullmakt til å inngå avtaler med allierte land om salg av forsvarsmateriell på vegne av regjeringen.²⁰⁸ Departementet hadde allerede en slik fullmakt til å slutte kontrakter i forbindelse med Off Shore-programmet. Forslag om dette ble framlagt og vedtatt i *hemmelig* St. prp. nr. 152 (1958).²⁰⁹ Imidlertid ble forsvarsavtalen siden lagt på is fra tysk side, formodentlig i påvente av en avgjørelse om norske ubåtkjøp i Vest-Tyskland.

Forslaget om en avtale om leveranse av ammunisjon til Vest-Tyskland i krigstid fikk ikke tilslutning fra norske myndigheter. Skepsis overfor Vest-Tyskland kom særlig til syne i utenriksdepartementets ledelse. De interne reaksjonene i departementet avslørte at det var ulike syn også innad i departementet. Mens Knut Frydenlund ved 3. politiske kontor ikke så noen politiske betenkeligheter ved en slik avtale, var utenriksråd Skylstad mer kritisk innstilt. Han fant det

*meget betenkelig om vi skulle være forpliktet til å levere krigsammunisjon til Tyskland i tilfelle f.ex. av en krig for gjenforening med Øst-Tyskland eller en krig for å gjennomføre de gamle grenser til Polen.*²¹⁰

Begrunnelsen for Skylstads skepsis er megetsigende. Utenriksråden betonte faren for at tysk militarisme og revansjisme kunne trekke Norge inn i en konflikt.²¹¹ Skylstad ble da også i 1950 karakterisert som særlig antitysk av den vel informerte britiske ambassadøren i Oslo.

NATO-delegasjonen i Paris viste liten forståelse for departementets syn. Den slo fast at det ikke fantes multilaterale ordninger i NATO som en avtale om leveranser i krig kunne knyttes til. Hvert enkelt NATO-land var ansvarlig for forsyninger til egne styrker i både krig og fred. De militære

myndighetene (SHAPE) hadde til og med gjentatte ganger oppfordret medlemslandene til å treffe tiltak for å sikre forsyningene i krig. Nils Sæbø, som var rådgiver for delegasjonen og styremedlem i militærbedriftene, mente at det var ønskelig at Norge kunne være forsyningskilde for en del av de tyske styrkene. Det var i alliert og norsk interesse å utnytte norske ressurser under en krig, da Vest-Europas kapasitet for ammunisjonsproduksjon bare var antatt å dekke 25 % av behovet. Delegasjonen mente at det ikke var vesentlige betenkeligheter ved å inngå en avtale om ammunisjonsleveranser til Forbundsrepublikken i tilfelle krig.²¹²

Forsvarsdepartementet var på linje med delegasjonen, og imøtegjikk skeptiske synspunkter av den typen utenriksråd Skylstad hadde uttrykt. Departementet mente at det heller var politisk gunstig at Forbundsrepublikken valgte å basere seg på å kjøpe utstyr i utlandet. Et land som var avhengig av leveranser fra andre land, hadde små muligheter for å føre en selvstendig militærpolitikk. En norsk-tysk avtale om ammunisjonsleveranser ville således minske muligheten for at landet igjen skulle innlate seg på militære eventyr. Det var dessuten viktig at dette kunne bidra til å styrke tyskernes interesse for å satse på leveranser fra norske bedrifter i fredstid.²¹³

På tross av at både NATO-delegasjonen og forsvarsdepartementet stilte seg bak militærbedriftenes interesser, holdt utenriksdepartementet fast ved sin skepsis. Norge burde vente og se hvordan en eventuell forsvarsavtale virket i praksis før det ble innledet forhandlinger om ytterligere avtaler. I praksis betydde utsettelsen en avvisning av forslaget.²¹⁴

Norske bedrifter og myndigheter hadde lykket i å skaffe ordre til forsvarsindustrien. Norske samlede leveranser av forsvarsmateriell til Vest-Tyskland utgjorde i 1960 til sammen 207 mill. kroner. De vesttyske forslagene om avtaler og offisielle besøk gjorde det klart at tyske myndigheter så militær-industrielt samarbeid i sammenheng med det sikkerhetspolitiske samarbeidet. Det ble etter hvert klart for norske myndigheter at full politisk støtte og en normalisering av forholdet til Vest-Tyskland var nødvendig for å utnytte militærbedriftenes potensiale på det tyske markedet. Det var imidlertid ikke alltid full enighet om hvor langt myndighetene skulle gå i denne prosessen.

Norge orienterer seg mot Vest-Tyskland

Den 17. desember 1960 inngikk Norge og Forbundsrepublikken en avtale om gjensidig kjøp av forsvarsmateriell. *Gjenkjøpsavtalen av 1960* innebar både symbolsk og reelt et langt skritt fremover i det norsk-tyske sikkerhetspolitiske samarbeidet. Avtalen var svært fordelaktig for Norge. Dersom den norske marinen valgte å kjøpe tyske ubåter under marineplanen, skulle Vest-Tyskland kompensere norske kjøp i forholdet 5:3.

I siste halvdel av 1950-årene planla det norske forsvaret en omfattende opprustning av marinen. Stortingsproposisjon nr. 23 (1957) om *Hovedretningslinjene for forsvaret* forutsatte større vekt på en styrking av marinen. De fleste av de eksisterende fartøyene var overtatt som våpenhjelp fra de allierte og var for det meste bygget før, under og like etter krigen. Et omfattende nybyggingsprogram for marinen ble presentert i flåteplanen av 1960.²¹⁵ I løpet av en åtteårsperiode skulle det bygges 56 militære skip til en verdi av 840 millioner kroner, et beløp som tilsvarte nesten et forsvarsbudsjett i 1960. USA påtok seg å finansiere 50 prosent av kostnadene til flåteprogrammet, begrenset oppad til 420 millioner kroner. I tråd med tiltagende amerikanske krav om at de europeiske allierte skulle bære en større del av byrden i fellesforsvaret, blant annet fremmet ved rådsmøtet i NATO i desember 1959, ble støtten gitt under forutsetning av at den norske delen av finansieringen kom i tillegg til det ordinære forsvarsbudsjettet.²¹⁶

En av fartøystypene som skulle bygges var undervannsbåter. Kostnadsrammen var på 300 millioner kroner, over en tredjedel av det omfattende programmet. Etter vurdering av en rekke forskjellige alternativer valgte sjøforsvarsledelsen å satse på en tysk ubåt.

I utgangspunktet var det imidlertid sterk interesse for å produsere undervannsbåtene i Norge, til tross for nesten totalt fravær av erfaring med slik produksjon. Det var blant annet på tale å modifisere en amerikansk modell for å skaffe tilveie de tekniske spesifikasjonene for at båtene kunne produseres ved norske verft. Marinen og forsvarsdepartementet kom

imidlertid fram til at det ikke ville være ansvarlig å sette i gang bygging av undervannsbåter i Norge. Det hadde ikke vært gjort ved norske verft på 30 år. Det ville være teknisk mulig, men by på mange og store vanskeligheter, være tidkrevende og lite lønnsomt. Dessuten ville bare om lag 1/3 av byggeprisen gå til norsk industri, resten ville betale kjøp fra underleverandører i utlandet.²¹⁷

Fra et operativt synspunkt ville en tysk ubåt, ifølge den norske marinens egne undersøkelser, gi mest for pengene. Da Parisavtalene begrenset størrelsen på tyske ubåter til en øvre grense på 350 tonn, hadde tyskerne konstruert en billig liten undervannsbåt. Kommisjonen la vekt på at den tyske ubåten hadde relativt stor torpedobestyrking og at prisen var cirka halvparten av de konkurrerende. Den lave prisen gjorde at marinen kunne bestille 15 mindre ubåter istedet for 8 noe større. Økt antall båter og torpedoer muliggjorde en jevnere beredskap og ga sterkere slagkraft. De økte kostnadene på grunn av større belastning på forsyningssystemet kunne antagelig kompenseres gjennom utbygging med fellesfinansierte infrastrukturmidler.²¹⁸

Sjefen for marinen, viseadmiral Erling Hostvedt, var i utgangspunktet likevel ikke overbevist om de tyske undervannsbåtenes sjøgående egenskaper. Båten kom rett fra tegnebrettet og var ikke bygget og tilstrekkelig utprøvet. Vurderingene var basert på oppgitte data fra den tyske konstruktøren. Resultatene av sjøgående prøver ikke ville være tilgjengelige før våren 1961. I begynnelsen av oktober 1959 fikk marine-sjefen vite at den amerikanske marinen foretrakk den tyske undervannsbåten til den norske marinen. Under møter i Pentagon ga flere framstående amerikanske offiserer fra US Navy og Saclant uttrykk for at det ikke var noen grunn til å tvile på de tyske ekspertenes uttalelser. Den amerikanske marinesjefen, admiral Arleigh Burke, karakteriserte den tyske undervannsbåten som den beste av de mindre båtene som fantes. Det tyske ubåtprosjektet fikk dessuten støtte fra sjefene for Nordkommandoen og Atlanterhavskommandoen.²¹⁹ Avgjørende for det endelige valget var, i følge Hostvedt, den amerikanske støtten til det tyske prosjektet og de handelspolitiske fordelene det bar med seg.²²⁰

Det tyske alternativet hadde vesentlige handelspolitiske fordeler. Fremstående representanter i det tyske forsvarsdepartementet hadde gjentatte ganger lovet å kompensere ubåtkjøpet hvis Norge bestilte i Forbundsrepublikken. Ubåtkjøpet kunne etter tysk syn kobles til en større tysk ordre av forsvarsmateriell i Norge. Dermed ville utgiftene til ubåtkjøpet indirekte dekke kjøp fra norsk militærindustri, og norske myndigheter ville unngå at et ubåtkjøp i Vest-Tyskland forverret det allerede store underskuddet på handelsbalansen med Forbundsrepublikken. Samtidig mente militærindustrien å kunne merke en nedgang i ordretilgangen fra Vest-Tyskland. Statssekretær Erik Himle i forsvarsdepartementet mente at tyskerne kanskje avventet en avgjørelse om norsk ubåtkjøp. De kommersielle og handelspolitiske interessene spilte en avgjørende rolle under myndighetenes videre vurdering av saken. Det norske målet var å utnytte mulighetene for tysk kompensasjon maksimalt.²²¹

I april 1960 var statssekretær Himle på offisielt besøk i Bonn. Hovedmålet med besøket var å se hvor store og hvilke konkrete motytelser som kunne oppnås ved å kjøpe ubåter i Vest-Tyskland. Resultatet av forhandlingene ble nedfelt i en forhandlingsprotokoll underskrevet av de to statssekretærene Himle og Hopf. Den tyske statssekretæren ga tilsagn om å kompensere et eventuelt ubåtkjøp og andre norske militære innkjøp i Forbundsrepublikken ved tyske kjøp av forsvarsmateriell i Norge i forholdet 5:3. For eksempel ville en bestilling på undervannsbåter for 255 millioner kroner medføre tyske bestillinger på forsvarsmateriell i Norge for 425 millioner kroner. Tatt i betraktning at USA skulle betale halve flåteprogrammet vurderte Himle dette utgangspunktet som svært fordelaktig.²²²

Hva motiverte den tyske rausheten? For det første var tyske myndigheter svært interessert i å selge ubåter til Norge. En så stor ordre ville selvfølgelig ha svær betydning for verftet som fikk den. Dessuten ville prisen pr. båt bli redusert hvis antallet produserte båter ble større. Ved å ha samme type ubåter, kunne den norske og tyske marinen også minske driftsutgiftene gjennom å samarbeide om innkjøp og produksjon av reservedeler og annet materiell. Fra et militært operativt synspunkt ville det dessuten fremme samarbeidet mellom den norske og tyske marinen. Et

viktig tysk motiv var antakelig et ønske om å gjøre ubåten gangbar innenfor NATO. Den tyske konstruksjonen var en «nasjonal» modell som var utviklet for tyske og amerikanske midler. Hvis et annet alliert land kjøpte den, ville den bli en NATO-modell og dermed lettere salgbar i NATO-området. Den norske interessen var derfor viktig og forhandlingsposisjonen relativt sterk.²²³

Tyske fagmilitære var mer reserverte. Angivelig ville de stå fritt i valg av utstyr til tyske styrker og ikke forplikte seg til kjøp i Norge. Norske myndigheter mente at den dypere årsaken var kommersielt betont. Ubåten var ifølge tyske militære den billigste og beste i sitt slag. Det ville være bedre for Norge å kjøpe den og betale det den kostet enn å velge en annen type. Salgbarheten var i de militæres øyne ikke betinget av bilaterale avtaler om gjensidige leveranser. Dessuten var tysk industri i stand til å dekke ethvert materiellbehov innenfor rammen av hva Norge kunne levere, bortsett fra antiubåtkrigføring, men der så tyskerne seg bedre tjent med et svensk system. De tyske militære forsøkte imidlertid ikke å rokke ved motytelsene. Men siden norsk utstyr var uprøvd og ukjent, måtte eventuelle motytelser avgjøres i fremtiden.

Ønsket om å selge ubåten kan derfor ikke fullt ut forklare hvorfor tyske myndigheter ville gi så stor kompensasjon som forholdet 5:3. Den viktigste grunnen til at gjenkjøpsavtalen ble så gunstig var at tyske myndigheter så muligheten til å lette gjennomføringen av et sikkerhetspolitisk samarbeid med Norge. Dette hadde direkte sammenheng med tyske ønsker om forsyningslagre langs sørvestkysten av Norge, som var det andre hovedtemaet under Himles forhandlinger i Bonn. Nå som tidligere ble det gjort klart for tyskerne at det ville styrke argumentasjonen for tyske forsvarsdepoter i Norge om norske militærbedrifter ble gitt store ordre fra Vest-Tyskland.²²⁴ Norske myndigheter var altså interessert i å gi noe for noe, bare sakene utad kunne holdes atskilt.

Inntrykket av den svært fordelaktige avtalen for Norge modifiseres samtidig noe om vi ser den fra vesttysk side. Avtalen var mer gunstig for Norge enn den var ugunstig for Vest-Tyskland. Tyskerne skulle kjøpe varer, ikke gi bort penger, og innkjøpene fra Norge ville ikke ramme tysk

industri. De som eventuelt ville rammes, var konkurrenter i andre land. Forholdstallet 5:3 var grovt fastsatt ut fra allerede forventede kjøp i Norge i de nærmeste årene.

For å binde tyske myndigheter mer formelt til sine løfter, foreslo statssekretær Himle å opprette en avtale mellom Norge og Vest-Tyskland. Forhandlingsprotokollen ble grunnlaget for gjenkjøpsavtalen eller 5:3-avtalen. Dette var første gang Norge inngikk en gjenkjøpsavtale om forsvarsmateriell.

Hvilke faktorer vektla norske myndigheter da de valgte å inngå kompensasjonsavtalen med Vest-Tyskland? I utgangspunktet var 5:3-avtalen rettet inn mot norsk militærindustri. Den kunne sikre ordretilgangen og dermed arbeidsplassene ved de norske militærbedriftene. Nedtrappingen av det amerikanske Off Shore-programmet fra 1958-59 hadde ført til store vanskeligheter for Kongsberg Våpenfabrikk og Raufoss Ammunisjonsfabrikker. Eksport til det tyske forsvaret hadde i den forbindelse allerede spilt en stor rolle for de militære bedriftene, særlig for ammunisjonsfabrikken på Raufoss.

Avtalen var dessuten så omfattende at den kunne ha direkte innvirkning på handelsforholdet mellom Norge og Vest-Tyskland. La oss kort gjøre et regneeksempel for å illustrere gjenkjøpsavtalens økonomiske og handelspolitiske betydning. Om Norge kjøpte ubåter og annet utstyr for 300 millioner kroner, skulle Vest-Tyskland etter avtalen kompensere med kjøp i Norge for 500 millioner kroner over en periode på ca. 7 år. Den norske eksporten til Vest-Tyskland var i 1960 på 864 millioner kroner. De tyske kompensasjonskjøpene ville dermed utgjøre et årlig tilskudd til Norges utførsel til Vest-Tyskland på 8,3 prosent av eksporten i 1960. Samme år var differansen mellom Norges eksport og import til og fra Forbundsrepublikken på 1166 millioner kroner. Den tyske kompensasjonen ville således bety en årlig reduksjon av underskuddet på handelsbalansen på 2,5 prosent av underskuddet i 1960. Dette skulle illustrere de åpenbare handelspolitiske fordelene ved en slik avtale.²²⁵

Avtalen ble imidlertid også satt inn i en videre ramme på norsk side. Forsvarsdepartementet brukte industripolitiske argumenter for et eventuelt

ubåtkjøp i Vest-Tyskland. Det var mulighet for at avtalen kunne komme sivil industri direkte til gode. Hva som kunne betegnes som forsvarsmateriell var delvis et spørsmål om skjønn. Tyske myndigheter tolket begrepet liberalt og antydte at alt som ble kjøpt av det tyske forsvaret kunne regnes som forsvarsmateriell. Mulighetene var derfor til stede for omfattende ordre også til den sivile industrien. I et notat til regjeringen i februar 1960 het det at

en plasering [sic] av ordre på undervannsbåter i Tyskland, gjennom tyske motytelser i form av bestillinger i Norge, vil kunne føre til større sysselsetting for norsk industri i det store og hele enn om båtene ble bygget i Norge. Slike tyske bestillinger vil kunne gi grunnlag for opparbeiding av en teknisk «know-how» på det rakett-tekniske og servotekniske området, som vil kunne få stor betydning ikke bare for vår militære, men også for vår sivile industri.²²⁶

Forsvarsdepartementets argumentasjon reflekterte at en ny industripolitisk tankegang var på vei til å trenge igjennom. Avtalen kunne tilføre forsvarsindustrien teknologisk kunnskap som ville være verdifull for industriutviklingen i Norge.

Flåteplanen innebar at forsvaret ble tvunget til å forholde seg til industrielle og økonomiske realiteter på en helt annen måte enn det som hadde vært vanlig i 1950-årene. Fram til 1960 hadde Norge manglet et nasjonalt marked for militært utstyr. USA hadde finansiert de fleste innkjøpene av militær utstyr til det norske forsvaret, og Norge hadde mottatt materiellet i form av gratisleveranser under våpenhjelp-programmet. I forsvarssektoren hadde det vært lite behov for kopling mellom militære innkjøp og norsk industri, fordi den amerikanske våpenhjelp-administrasjonen i Norge hadde ment at det ikke fantes noe prosjekt for innkjøp av noen størrelse. Flåteprogrammet aktualiserte imidlertid spørsmålet om det var riktig å kjøpe skipene utenlands og få mest for pengene eller om det skulle tas hensyn til norsk industri.²²⁷

I de politiske organer, spesielt i Stortinget, var det en utbredt oppfatning at norsk industri burde få en så stor del av leveransene som det var teknisk og økonomisk mulig å få til. Innad i forsvarsdepartementet og forsvarsgrenene var det derimot et sterkt ønske om å kunne forvalte midlene til flåteplanen på en slik måte at det ga størst mulig forsvarsgevinst.²²⁸ Ubåtkjøpet fra Vest-Tyskland introduserte en framgangsmåte som viste at det var mulig å forene næringsinteressene og etatsinteressene. Gjenkjøpsavtalen gjorde det mulig for forsvarsdepartementet å samtidig argumentere for å plassere kontrakter i utlandet og å fremme norske industri-interesser. Staten kunne få sine interesser oppfylt gjennom import, industrien sine gjennom eksport.²²⁹

Gjennomføringen av marineplanen var således det første uttrykk i Norge for at forsvarets og statens anskaffelser kunne brukes aktivt for å støtte nasjonale industri-interesser. Gjenkjøpsavtalen ga mulighet for å fremme strukturell omforming av næringslivet, en modernisering av norsk industri, samtidig som forsvarets interesser ble ivaretatt i valget av undervannsbåt. På den måten ble innkjøp et tilskudd til offentlige investeringer for å fremme modernisering av industrien, uavhengig av om de ble foretatt i Norge eller utlandet. Debatten om flåteplanen bragte inn tankegangen om modernisering gjennom statlige anskaffelser for første gang i Stortingssammenheng. Denne tankegangen fikk blant annet en sterk stilling i Arbeiderpartiet.²³⁰

Omleggingen av industripolitikken må sees som en refleks av en generell utvikling i de vestlige land. Selv om det militær-industrielle samarbeidet som oppsto i kjølvannet av gjenkjøpsavtalen på mange måter var et bilateralt fenomen, var det nært knyttet opp til utviklingen i NATO og innenfor amerikansk politikk. Ved inngangen til 1960-årene var innholdet i våpenhjelpen endret. Etter «Sputnik-sjokket» i 1957 skulle det satses på teknologi og utdanning. USA oppfordret de europeiske NATO-landene til selv å produsere militært utstyr med amerikansk støtte. USA fremmet europeisk - og amerikansk - militær produksjon ved å yte økonomisk tilskudd til prosjekter som de enkelte nasjonene ellers ikke ville makte å gjennomføre. Både utviklingen av den tyske ubåten, som var et tysk-amerikansk samarbeid, og den norske flåteplanen må plasseres i denne sammenhengen.

Parallelt med forhandlingene om ubåtkjøpet og gjenkjøpsavtalen etablerte Norge og Vest-Tyskland også militær-industrielt samarbeid som en del av et internasjonalt produksjonssamarbeid i NATO. Et ledd i Eisenhower-administrasjonens nye strategi på slutten av 1950-tallet var å støtte landene teknologisk gjennom lisensproduksjon i Europa av amerikanske produkter. Den amerikanske planen om teknologioverføring løp sammen med et ønske om å standardisere produksjonen av våpen i NATO. For å få del i amerikansk teknologi var det en betingelse at to eller flere land gikk sammen om produksjon og innkjøp. Denne tankegangen lå til grunn for lanseringen av NATOs koordinerte produksjonsprogram, som skulle fremme integrasjon av europeisk forsvarsindustri.²³¹

De mindre NATO-statene i Europa, deriblant Norge, var generelt interessert i de koordinerte produksjonsprosjektene, både fordi det ga anledning til å holde seg på linje med den tekniske utvikling i større stater og fordi de på denne måten fikk en del igjen for økningen i sitt eget bidrag til våpenproduksjonen som etter hvert ble krevet. For norsk industriproduksjon fikk lisensproduksjon av raketter størst betydning. Det første prosjektet Norge tok del i var framstilling av den amerikanske Sidewinder-raketten. Etter initiativ fra Kongsberg Våpenfabrikk, med støtte av forsvarsdepartementet, tok den norske og danske regjeringen i 1959 i samarbeid kontakt med Vest-Tyskland og NATOs organisasjon i Paris for produksjonssamarbeid. Produksjonen ble utført av en organisasjon bestående av Vest-Tyskland, Tyrkia, Hellas, Portugal, Belgia, Holland, Danmark og Norge med deltakelse av USA. Forbundsrepublikken var hovedentreprenør, og norske bedrifter fungerte som underleverandører. Fra 1961 begynte produksjonen, men den var ikke i full gang før året etter.²³²

Norske myndigheter og bedrifter ønsket av flere grunner et samarbeid med Vest-Tyskland om koordinert produksjon. For det første regnet man med at tyske myndigheter og bedrifter kom til å være kjent med det fremste i den teknologiske utviklingen. For det andre hadde britiske og franske myndigheter, som var de andre mulige samarbeidspartnere av noen størrelse, vist seg mindre interessert i den allierte fellesproduksjonen. Storbritannia holdt på det standpunkt at bilaterale avtaler tjente britiske

interesser best. Frankrike hadde vært mot integreringen som den koordinerte produksjon innebar, og hadde fordret en mer privilegert stilling for Frankrike både når det gjaldt utvikling og produksjon av våpen. Vest-Tyskland holdt derimot en høy profil når det gjaldt ytterligere integrering av forsvarssamarbeidet på mange områder, også det militær-industrielle. For det tredje var det muligheter til å utnytte gjenkjøpsavtalen ytterligere i denne typen fellesproduksjon. Det var nemlig tatt inn en bestemmelse i avtalen om mulighet for overføring av tyske andeler i det koordinerte produksjonprogrammet til Norge. Forsvarsdepartementet ønsket å kople Flåteprogrammet sammen med den koordinerte produksjonen i den grad det fantes muligheter for det.²³³

Som helhet betydde det militær-industrielle samarbeidet at norske myndigheter, først og fremst drevet av forsvarsdepartementet og de militær-industrielle interessene, aktivt orienterte seg i retning av Vest-Tyskland i sikkerhetspolitikken. Norske myndigheter var raskt klar over at en gjenkjøpsavtale med Forbundsrepublikken kunne få vidtrekkende konsekvenser av økonomisk og sikkerhetspolitisk betydning. Det var imidlertid uenighet mellom de involverte departementene om hvordan avtalen skulle utnyttes. Det oppsto en drakamp om avveiningen mellom den nye industripolitiske vektleggingen av teknologisk utvikling og mer tradisjonelle handelspolitiske interesser. Tilløpene til gnisninger mellom utenriksdepartementet og forsvarsdepartementet må samtidig sees som uttrykk for en strid om kompetanseforholdene i utenriks- og sikkerhetspolitikken. Kompetansestriden var en konsekvens av at forholdet til omverdenen ble mer uoversiktlig som en følge av Norges tette innveving i det vestlige samarbeidet. Utenriksdepartementets nesten enerådende stilling i utenrikspolitikken ble mindre selvfølgelig etter hvert som kontaktflaten utad ble større i etterkrigstiden.

Sammenliknet med utenriksdepartementet var forsvarsdepartementet en liten institusjon. Den omfattende integrasjonen innenfor alliansesamarbeidet bidro imidlertid til å utvide departementets ansvarsområde. Dette var en prosess som foregikk trinnvis utover 1950- og 60-tallet. Som en naturlig følge tilrev forsvarsdepartementet seg også større innflytelse og

innvirkning på utformingen av norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk. Et uttrykk for denne utviklingen var den administrative opprustningen av forsvarsdepartementet som fulgte av de omfattende oppgavene i forbindelse med marineoppbyggingen og deltakelsen i det militær-industrielle samarbeidet i NATO som skjød fart fra rundt 1960.²³⁴

Kontakten med tyske myndigheter foregikk dessuten etter tysk ønske direkte mellom forsvarsdepartementene, institusjonalisert i faste månedlige møter. Her kunne også problemer på tilstøtende områder berøres uformelt. Ved ambassaden i Bonn fikk forsvarsdepartementet en egen representant, som forvaltet avtalen i forhold til den sivile sektor.

Forsvarsdepartementet og direktør Johan Koren Christie i Materiell-direktoratet mente at avtalen ikke burde utnyttes til å drive handelspolitikk eller fremme handelen med varer som inngikk i det ordinære varebyttet mellom de to landene. I tråd med den nye industripolitiske tankegangen burde avtalen begrenses til varesektorer som ved ny produksjon ville bringe Norge ny teknisk viten av interesse for utviklingen av norsk industri. Forsvarsdepartementet ønsket å unngå motleveranser av for eksempel tekstiler, konvensjonell ammunisjon, margarin, frossenfisk eller kontormøbler, som alle var aktuelle vareslag. Heller ikke motor-torpedobåten *Nasty* kom langt opp på departementets liste over motytelser, siden bare en tredjedel av båtens verdi var i norsk arbeid og materiell. Forsvarsdepartementet ville ha det avgjørende ord.²³⁵ Flåteplanen og det militær-industrielle forholdet til Vest-Tyskland var forsvarsdepartementets og militærbedriftenes domene.

Forsvarsdepartementets framferd og innstilling i forbindelse med gjenkjøpsavtalen skapte sterk misnøye i utenriksdepartementet. Avtalen med Vest-Tyskland var i hovedsak forhandlet frem av statssekretær Himle. Utenriksdepartementet var ikke informert om forhandlingene i Bonn før protokollen om kompensasjon for ubåtkjøpet ble undertegnet. Departementet deltok heller ikke i forhandlingene om en formell avtale. Dette til tross for at utenriksdepartementet allerede i november 1959 i møte med Christie hadde gitt uttrykk for at erfarne handelspolitiske forhandlere burde forhandle med tyskerne på politisk plan.²³⁶ At det tyske

forsvarsdepartementet insisterte på å ha direkte kontakt med det norske forsvarsdepartementet via ambassaden, uten å gå veien om utenriksdepartementet, forsterket irritasjonen ytterligere.²³⁷

Utenriksdepartementet tok i samråd med handelsdepartementet og Norges Eksportråd til orde for å se på mulighetene i avtalen for å fremme handelssamkvemmet mellom de to landene. De rent militære interessene måtte komme i første rekke, men det var ellers ønskelig å ta hensyn til den alminnelige norske eksporten.²³⁸ Mot Christies og forsvarsdepartementets vilje ble det derfor opprettet et interdepartementalt rådgivende utvalg. Utvalget var ledet av Christie, med representanter fra utenriksdepartementet, handelsdepartementet, industridepartementet og Norges eksportråd (FFI innkalt ved behov). Utvalgets mandat var å vurdere forsvarsdepartementets tiltak når det gjaldt produksjon, kjøp og salg av militært materiell i lys av det handelspolitiske samkvem med andre land.²³⁹

Misnøyen skyldtes ikke bare forsvarsdepartementets økende innflytelse og departements-isolasjonisme. Spørsmålet hadde også en utenrikspolitisk og mer politisk-sentimental side. Av arkivmateriale fra det britiske Foreign Office fremgår det at sentrale personer i Norge var utilfredse med Vest-Tysklands stadig viktigere økonomiske og forsvarspolitiske stilling, internasjonalt og i forhold til Norge. Utenriksdepartementet fryktet særlig britiske myndigheters reaksjon på avtalen med tyskerne. Den britiske ambassadøren mente å vite at utenriksdepartementet hadde laget «considerable play, in Norwegian Government circles, with the argument that it [avtalen] is likely to give rise to strong British reaction.»²⁴⁰ Utenriksdepartementet, med Lange i spissen, var tradisjonelt sterkt knyttet til Storbritannia og britiske idealer.

Vest-Tysklands økonomisk og militært styrkede stilling utfordret den anglofile affinitet som var utbredt i ledende kretser i Norge. Blant dem som hadde gitt uttrykk for skepsis mot Vest-Tysklands sterkere rolle overfor britiske representanter i Norge finner vi blant andre handelsminister Arne Skaug, lederen for Norges Atomenergibyrå, Gunnar Randers, direktør Halvard Roald i Hydro og den nye forsvarsministeren fra 1961, Gudmund Harlem. Direktøren i Norges Bank, tidligere handelsminister Erik Brofoss,

var fra midt på 1950-tallet sterkt bekymret over muligheten av norsk økonomisk avhengighet av Tyskland. Også blant mange offiserer i det norske forsvaret var det et utbredt ønske om å styrke båndene til Storbritannia istedet for å samarbeide med den tidligere okkupasjonsmakten. Norske militære var også prinsipielt kritiske til gjenkjøpsavtalen. Gjenkjøpsavtalen ville legge bånd på anskaffelsene til forsvaret ved å favorisere tysk materiell.²⁴¹

Det er imidlertid usikkert i hvor stor grad negative holdninger til Tysklands styrkede stilling influerte på konkrete politiske spørsmål. Det var et spørsmål om økonomiske, militære og politiske realiteter, enten man beklaget dem eller ikke. Om den norske forsvarsministeren skrev for eksempel den britiske ambassadøren at «the economic advantages would outweigh any misgivings Harlem might have, for he is essentially a realist when it comes down to a question of basic decisions.»²⁴² Denne analysen kunne nok gjøres gjeldende for mange norske aktører. Misnøyen som kom til uttrykk i utenriksdepartementet var et uttrykk for ektefølt skepsis og mangel på glede over utviklingen. Men i betraktning av at utenriksdepartementet internt argumenterte sterkt for å utnytte avtalen med Vest-Tyskland også i handelspolitisk øyemed, kan nostalgien neppe sies å ha vært enerådende. For ledelsen i utenriksdepartementet og handelsdepartementet var det vel også behagelig å kunne skyve ansvaret over på forsvarsdepartementet når britiske myndigheter presset.

Uroen i utenriksdepartementet over mulige britiske reaksjoner var ikke uten grunnlag. Britiske myndigheter reagerte med overraskelse og sterk misnøye da de ble kjent med den norsk-tyske gjenkjøpsavtalen på nyåret 1961. Det var imidlertid lite som kunne gjøres. En kommentar i Foreign Office var at «apart from a post mortem I don't really see what we can do ...».²⁴³ Den britiske avmakten ble ytterligere manifestert da den norske marinen skulle velge motorer til motorkanonbåter under flåteprogrammet. Til tross for at britiske myndigheter med stor tyngde støttet den britiske motorprodusenten, valgte den norske marinen og forsvarsdepartementet å kjøpe tysk.²⁴⁴

Det var flere grunner til at den norske marinen og forsvarsdepartementet valgte å handle våpen i Vest-Tyskland på bekostning av Storbritannia. For det første, når det gjaldt det konkrete motorkjøpet, var det britiske tilbudet ikke konkurransedyktig. De tyske maskinene var ikke bare billigere enn de britiske. Norske marinemyndigheter, som gikk inn for den tyske Maybach-maskinen, hevdet også at den var av bedre kvalitet, hadde høyere ytelse og var lettere å vedlikeholde. For virkelig å helle salt i de britiske sårene påpekte forsvarsdepartementet at til og med de britiske statsbanene kjøpte Maybach, til tross for at regjeringen hadde vært satt under et sterkt press fra industrihold om å kjøpe britisk. Det norske forsvarsdepartementet var langt fra å ta sentimentale hensyn og politisk påtrykk alene hadde liten virkning.²⁴⁵

For det andre valgte britiske myndigheter å gjemme seg bak handelspolitiske prinsipper når den norske regjeringen inviterte til samarbeid høsten 1960. Fra norsk side ble det gitt klart uttrykk for at forsvarsgrenene ville foretrekke en nærmere binding til Storbritannia, både generelt og når det gjaldt våpenproduksjon. Britene hadde fått tydelige signaler om at noe var i gjære, blant annet gjennom rapporter om at den tyske statssekretær Hopf hadde kommet med svært fristende tilbud. Under et besøk i Storbritannia i september 1960, det vil si kort før stortingsbehandlingen av flåteplanen og 5:3-avtalen, forsøkte forsvarsminister Handal til og med å få i stand en gjenkjøpsavtale med britiske myndigheter. Handal fikk imidlertid vite at britisk politikk var å kjøpe våpen og utstyr der det var teknisk best. Fra britisk synspunkt måtte en eventuell avtale ikke bety tap av effektivitet, penger eller tid. Etter hjemkomst kommenterte Handal at britenes frihandelsprinsipper kunne gjøre det vanskelig å sikre en rimelig kompensasjon for norsk innkjøp av utstyr til flåteprogrammet i Storbritannia.²⁴⁶

Britiske myndigheter la også stor vekt på handelspolitiske argumenter i sin kritikk av den norsk-tyske gjenkjøpsavtalen. Overfor utenriksdepartementet og handelsdepartementet framholdt britene at gjenkjøpsavtalen stred mot prinsippene om multilateral handel som alle de vestlige land hadde gått inn for etter annen verdenskrig. Britene søkte samtidig å nøre oppunder kompetansestriden mellom departementene.

Ambassaden mente å finne støtte for en handelspolitisk argumentasjon i handelsdepartementet, utenriksdepartementet og i norske kretser som så med bekymring på Vest-Tysklands økende betydning i norsk utenriksøkonomi. Ambassadøren følte at argumentene «had been plugged in enough in the quarters where they would have most effect.» Det handelspolitiske argumentet hadde imidlertid lite gjennomslag i forsvarsdepartementet.²⁴⁷

Den viktigste handelspolitiske innvendingen mot avtalen var likevel av mer prosaisk og mindre prinsipiell karakter. Britiske myndigheter fryktet at avtalen ville virke diskriminerende mot britisk forsvarsindustri til fordel for tysk industri. På tilsvarende måte mente britene at avtalen kunne influere på det naturlige handelsforholdet mellom Norge og Vest-Tyskland. Både britisk forsvarsindustri og den allmenne handelen med Storbritannia kunne bli skadelidende.²⁴⁸

En tredje og kanskje viktigere faktor enn britiske frihandelsprinsipper for å forklare at Norge vendte seg i retning Vest-Tyskland i sikkerhetspolitikken, var at britiske myndigheter hadde lite å tilby sammenlignet med vesttyske. Den økonomiske situasjonen i Storbritannia satte en effektiv stopper for sjenerøse gjenkjøpsavtaler. Fra britisk side gjaldt det å få klargjort at nordmennene måtte innstille seg på kommersielle betingelser. «...we had best not awaken any false hopes the Norwegians may have about our generosity if indeed we are going to insist on purely commercial terms.»²⁴⁹ I kontrast til begrensede britiske ressurser, satte den sterkt voksende tyske økonomien Vest-Tyskland i stand til å tilby overkompensasjon for norske kjøp i Forbundsrepublikken. Etter reaksjonen på den tysk-norske gjenkjøpsavtalen å dømme, undervurderte britiske myndigheter hvor attraktive tilbud Vest-Tyskland kunne komme med, samtidig som de overvurderte betydningen av den norske motstanden mot et samarbeid med Vest-Tyskland.

For det fjerde var Storbritannias militære og sikkerhetspolitiske betydning for Norge betydelig svekket rundt 1960, ikke minst på det sjømilitære området. Fra 1957 gjennomførte den britiske marinen kraftige reduksjoner og omprioriteringer. Et ledd i omleggingen var at en del av de

britiske styrkene som var øremerket til tjeneste i norske farvann i krig ble overført til andre områder. Dette var en videreføring av utviklingen som var tydelig allerede ti år tidligere, da USA overtok som den fremste garantimakten for Norges sikkerhet. I nordområdene inntok den amerikanske marinen en mer dominerende rolle i forsvaret av Norge fra slutten av 1950-tallet. Samtidig fikk tyske styrker en avgjørende betydning i forsvaret av Sør-Norge.²⁵⁰

For det femte var de nære båndene mellom de britiske og norske forsvarsgrenene gradvis blitt løsere i løpet av 1950-tallet. Det var et resultat av at det norske forsvaret etter hvert var utstyrt nesten utelukkende med amerikansk materiell.²⁵¹ Det hadde også sammenheng med at mulighetene til å bruke britiske såkalte «facilities» til trening og andre formål ikke var så gode som tidligere. Den britiske ambassadør John Walker fikk fra flere kilder høre at norske marineoffiserer klaget over at den norske marinen

*were not receiving the full co-operation which they received in the years after the war, and in consequence the Norwegian Navy were having to turn, very much a contre-coeur, to Germany for supplies and help.*²⁵²

Det var vanskelig å konkretisere denne misnøyen, men

*[t]here may, however, be some feeling tinged with real regret, that with our reductions in Naval establishments, there are not the same training and other facilities available for Norwegians as there were, and there are of course nostalgic memories of close wartime integration and comradeship.*²⁵³

Det norske forsvaret, og særlig marinen, så seg altså tvunget til å vende seg til Vest-Tyskland først og fremst på grunn av britenes manglende evne til å støtte norske forsvarsbestrebelse.

En sjette faktor var at britene ikke hadde behov for å kjøpe norsk forsvarsmateriell. Britene måtte dessuten holde sine egne militærbedrifter

igang. Vest-Tyskland hadde derimot ikke noen egen konvensjonell rustningsindustri av betydning og gjorde halvparten av sine årlige innkjøp i utlandet. Britiske myndigheter så heller ikke de samme militær-strategiske og beredskapsmessige grunnene til å ville prioritere støtte til norsk militærindustri. Dermed var det utelukket at britene kunne bidra til å opprettholde sysselsettingen i den norske militærindustrien.²⁵⁴

Den britiske ambassadøren forsto at det kunne bli vanskelig å nå fram med britisk press på grunn av sterke interesser bak forsvarsdepartementets linje: «... I fear there is some hard-headed opposition in the scenes which will be difficult to overcome.»²⁵⁵ Ambassadøren skimtet Jens Christian Hauge og det vi har kalt «det militær-industrielle brorskap» i kulissene.

Konklusjon

Som overfor garantimakten USA, var norske myndigheters politikk overfor Vest-Tyskland preget av balansegang mellom *integrasjon* og *avskjerming*. Avskjermingspolitikken overfor Vest-Tyskland var dels knyttet til Norges allmenne avskjermingspolitikk innenfor alliansen, dels hadde den direkte tilknytning til Forbundsrepublikken. Målet var å *begrense* og *kontrollere* vesttysk militær aktivitet og virksomhet som berørte Norge. Vest-Tyskland sto i en særstilling blant norske allierte, men denne særstillingen ble gradvis tonet ned utover 1960-tallet.

Avskjermingspolitikken bygde på en grunnleggende norsk skepsis overfor remilitariseringen av Vest-Tyskland. Et nært militært samarbeid med den tidligere okkupasjonsmakten var politisk-psykologisk og følelsesmessig vanskelig. Regjeringen, med statsminister Gerhardsen i spissen, la vekt på at samarbeidet med Vest-Tyskland ikke måtte få form og uttrykk som kunne oppfattes negativt i de brede befolkningslag. Dette sto også i nær tilknytning til en allmenn skepsis i Norge mot forsvarsintegrasjonen i alliansen.

De borgerlige partiene støttet i hovedsak opp om regjeringens samarbeidslinje som en nødvendig side ved NATO-medlemskapet og den vestlige oppdemningspolitikken samt i tro på verdien av nasjonal sikkerhetspolitisk konsensus. Enkelte i Venstre skilte seg ut på borgerlig side som aktive motstandere av samarbeid med Forbundsrepublikken. Som i andre sikkerhetspolitiske spørsmål gikk imidlertid det politiske hovedskillet innenfor Arbeiderpartiet. Den utenomparlamentariske opposisjonen, med kjerne rundt de venstreintellektuelle i den såkalte Orienteringskretsen, protesterte mot de tettere forbindelsene med Vest-Tyskland. Opposisjonen uttrykte frykt for at forsvarssamarbeidet i alliansen skulle forskyves i kontinental og tysk retning, og la stor vekt risikoen for å undergrave tendensene til avspenning. Motstanderne utnyttet de utbredte antityske holdningene i befolkningen. At opposisjonens synspunkter fant støtte i partiets stortingsgruppe, gjorde saken ytterst delikat for den politiske ledelsen.

Regjeringen tok hensyn til den betydelige motstanden i utformingen av politikken overfor Vest-Tyskland. Det skyldtes ikke minst at mange regjeringsmedlemmer og byråkrater hadde bitre erfaringer fra tysk fangenskap under krigen. Regjeringens avskjermingspolitikk var imidlertid også knyttet til polariseringen innad i regjeringen og i DNAs toppledelse i synet på utenriks- og sikkerhetspolitikken i andre halvdel av 1950-tallet. Statsministerens kontor framsto som et konkurrerende sentrum til utenriksdepartementet, og representerte et forankringspunkt for en mellomgruppering i partiet, der blant andre formannen i utenrikskomitéen, Finn Moe, må regnes med. Denne grupperingen var kritisk til det den oppfattet som en for ensidig NATO-lojal politikk fra utenriksledelsens side. Både Finn Moe og Einar Gerhardsen var bekymret for at remilitariseringen av Vest-Tyskland kunne bidra til å forverre den internasjonale situasjonen. I tråd med dette viste de større forståelse for betenkelighetene ved et militært samarbeid med Vest-Tyskland og hensynet til indrepolitiske og sovjetiske protester enn høyrefløyen i partiet.

Et negativt premiss for den norske avskjermingspolitikken var det svake grunnlaget for et politisk tillitsforhold mellom DNA-regjeringen og den kristeligdemokratiske regjeringen i Forbundsrepublikken. Mange norske politikere vurderte forbundskansler Konrad Adenauer som en reaksjonær styrkepolitiker som viste for liten fleksibilitet i forholdet til østblokken. På norsk side ønsket mange, blant dem Gerhardsen og Moe, helst et samlet, demilitarisert og nøytralt Tyskland. Mellomgrupperingen i regjeringspartiet sto imidlertid ikke helt på linje med utenriksminister Lange og flertallet på Stortinget i disse sikkerhetspolitiske spørsmålene.

Imidlertid var den norske regjeringen som helhet uenig med tyske myndigheter i spørsmålet om nedrustede soner i Mellom-Europa, en *de facto* anerkjennelse av DDR og i å ønske en mer fleksibel Berlin- og Tysklandspolitikk fra vestmaktenes side. Dessuten var motstanden mot vesttysk atomopprustning stor i Norge, og forslagene om en felles atomstyrke i NATO, der Vest-Tyskland var pådriver, fikk ikke støtte fra norske myndigheter. Den tyske regjeringen skapte også sterk politisk misnøye i Norge våren 1960 ved å planlegge tyske forsyningsbaser i Spania.

Samtidig ble sosialdemokratiske ledere i Tyskland vurdert som urealistiske og for nasjonalt orienterte i sin politikk. Først med den tyske Ostpolitikk og Willy Brandts hovedrolle var grunnlaget for en politisk normalisering mellom landene tilstede.

Den norske avskjermingspolitikken overfor Vest-Tyskland var også militærpolitisk motivert. Det var en uttalt norsk målsetting i andre halvdel av 1950-tallet å styrke Norges representasjon i kommandoapparatet i Nordkommandoen. Dette var også en grunn til å motvirke økt tysk innflytelse i kommandoapparatet. For det første fordi det kunne skje på bekostning av en økning i Norges andel av offisersstillingene. For det andre hadde det nær tilknytning til skepsis mot tyske militærstrategiske synspunkter om forsvaret av og kommandostrukturen i Nord-Europa.

Hensynet til Finland var lite eksplisitt framme på norsk side. I de få tilfeller der Finland er nevnt, framhevet utenriksminister Lange at finske myndigheter foretrakk en fast holdning fra norsk og dansk side overfor Sovjetunionen. Mot slutten av 1960-tallet ser imidlertid dette elementet ut til å ha blitt aktivisert i noe sterkere grad enn tidligere. Den finske regjeringen fryktet at Sovjetunionen skulle be om konsultasjoner i henhold til den finsk-sovjetiske vennskaps- og samarbeidsavtalen fra 1948.

Det er vanskelig å se at sovjetiske myndigheters påtrykk mot slutten av 1950-tallet, og særlig i 1959, førte til direkte tilstramming eller omlegging av norsk politikk overfor Vest-Tyskland. I den første fasen var hensynet i første rekke en underforstått dimensjon i norsk sikkerhetspolitikk. Avskjermingen må forstås som tilpasning til en geopolitisk realitet heller enn som et resultat av politisk påtrykk fra sovjetiske myndigheter. Norges politikk overfor den store naboen i øst representerte en balansegang mellom avskrekking og beroligelse. Den norske beroligelsen kom til uttrykk som avskjerming overfor alliert militær inntrenging i Norge, ved en utpreget norsk lavspenningspolitikk i nordområdene, og gjennom selvpålagte restriksjoner, i form av basepolitikken, atompolitikken, og omfattende begrensninger på alliert militær virksomhet. Men tolkningene i den politiske ledelsen var noe varierende. Balansegangen mellom avskrekking og beroligelse reflekterer politikken som en mellomvei mellom de to fløyene i DNA-regjeringen.

Den markerte norske avskjermingen omkring 1964-65 hadde videre bakgrunn i nasjonale sikkerhetspolitiske motiver knyttet til mulighetene for sovjetisk angrep mot Sør-Norge. Den NATO-kritiske ekspedisjonssjef Andreas Andersen ved statsministerens kontor fryktet at samarbeidet med Vest-Tyskland kunne øke risikoen for et sovjetisk angrep mot den sørlige landsdelen i tilfelle konflikt. Statsministeren og forsvarsminister Gudmund Harlem delte Andersens bekymringer. De fikk imidlertid liten støtte fra militært hold, selv om forsvarssjefen hellet mer i retning av den politiske ledelsens synspunkter. For den politisk ledelsen kom hensynet til Sovjetunionen og den internasjonale avspenningen inn som avgjørende momenter.

Når det gjaldt basepolitikken, viste norske myndigheter på 1950- og 60-tallet vilje og evne til å finne tilpassede løsninger for samarbeid. Men de foretrakk restriktive regler kombinert med en liberal praksis, heller enn å gi slipp på prinsipper, med de politiske konsekvenser det kunne ha. Slik søkte regjeringen å opparbeide og bevare handlefrihet, hjemme såvel som ute. Markeringen i 1964-65 gikk langs to fronter som var kjernepunkter i norsk avskjermingspolitikk. For det første representerte regjeringens grensdragning en fastholding av *nasjonal* kontroll med alliert militær virksomhet i Norge. Her gikk fronten mellom norske og allierte myndigheter. For det andre betydde regjeringens avgjørelser en vektlegging av *politisk* kontroll med forsvarsplanleggingen som involverte Norge. Her gikk fronten mellom norske politiske myndigheter og tyske, allierte og norske militære myndigheter. Med ryggdekning fra de politiske myndigheter i Storbritannia og i første rekke USA, kunne regjeringen fastholde *nasjonal politisk kontroll* med alliert virksomhet i Norge.

Vektleggingen av nasjonal politisk kontroll i kjernen av norsk alliansepolitikk kan ikke utelukkende forklares med antityske holdninger, militærstrategi og -politikk, indrepolitisk taktikkeri og hensynet til Sovjetunionen. Avskjermingspolitikken må også knyttes til de historiske erfaringer og tradisjoner som hadde satt sitt preg på politisk liv i Norge. Den parallelle utviklingen av nasjonale og demokratiske idealer i Norge på 1800-tallet ledet fram mot frigjøringen i 1905, og førte til at tanker om nasjonal

suverenitet ble nært knyttet til troen på demokratiet. Noe av nøkkelen til at 9. april 1940 fikk karakter av et nasjonalt traume i etterkrigsårene, finnes i denne sammenvevingen av nasjonale og demokratiske tanker, og at Norge var en ung stat, tradisjonelt isolert fra stormaktenes maktkamper.

Avskjermingspolitikken i NATO, såvel som den grunnleggende norske skepsis til overnasjonalt samarbeid i etterkrigstiden, norske ønsker om å styrke de demokratiske sidene i det atlantiske samarbeidet og den sterke motstanden mot samarbeid med ikke-demokratiske regimer som Franco-Spania, Hellas og Tyrkia, hadde en felles forankring i en sterkt utbredt tro på demokrati og nasjonalstatlig suverenitet.

Samarbeidslinjen var likevel det mest framtrædende trekk ved norske myndigheters politikk overfor Vest-Tyskland. Ytre faktorer, som norske myndigheter hadde liten eller ingen innflytelse over, satte imidlertid rammen om etableringen og utviklingen av et norsk-tysk sikkerhetspolitisk samarbeid. For det første hadde Forbundsrepublikken en tiltagende militær og sikkerhetspolitisk betydning i den vestlige alliansen mot slutten av 1950-tallet. Mellom 1/4 og 1/3 av forsvarsutgiftene i de europeiske NATO-landene mellom 1958-1965 gikk over det tyske forsvarsbudsjettet.²⁵⁶ Den sentrale geografiske plasseringen nær «jernteppet» ga Forbundsrepublikken en avgjørende stilling i det kontinentale NATO-forsvaret. Dette hadde videre indirekte betydning for Norge, siden forsvaret av den sørlige landsdelen dels var avhengig av forsvaret av Danmark, Slesvig-Holstein og Østersjøutløpene. Det tyske forsvarsbidraget ga troverdighet til det allierte forsvaret ved Østersjøutløpene og Danmarks sørlige grense.

For det andre spilte Vest-Tyskland en stadig viktigere rolle i internasjonal økonomi. Den eventyrlige økonomiske veksten på 1950-tallet gjorde at landet ble oppfattet som et lokomotiv i europeisk økonomi. Samtidig ble Forbundsrepublikken en av Norges viktigste handelspartnere. At Norge hadde en åpen økonomi gjorde avhengigheten av utenriksøkonomien og de sentrale handelspartnerne selvfølgelig og viktig for norske myndigheter.

Vest-Tysklands økende økonomiske tyngde og gradvis sterkere posisjon i NATO lå bakenfor et sterkt tysk og alliert påtrykk om militært og

sikkerhetspolitisk samarbeid overfor Norge. Det var tyske militære myndigheter tok initiativ til en tilnærming til Norge (og Danmark). Ønskene, som var formulert av (tidligere) tyske marineoffiserer allerede tidlig på 1950-tallet, var militær-strategisk begrunnet. Kysten av Sør-Norge var ønskelig å utnytte som bakre forsyningsområde for tyske styrker. Vest-Tyskland hadde sterk støtte fra allierte sjefer, blant dem sjefen for de allierte styrkene i Europa og ikke minst sjefen for Nordkommandoen. Det var vanskelig for den norske regjeringen å motstå det kraftige ytre trykket.

Forsvars- og utenriksledelsen så imidlertid også en sterk sikkerhetspolitisk egeninteresse i et samarbeid med Vest-Tyskland. Et samarbeid med Vest-Tyskland var forutsetningen for at den norske militære beredskapen kunne konsentreres i Nord-Norge. Norske militære innså videre at mye av de tyske ønskene representerte reelle allierte militære behov som sprang ut av at tyske styrker inngikk i Nordkommandoens forsvarsplaner. Som et ris bak speilet lå en klart uttalt tysk trussel om at dersom Norge ikke ønsket å samarbeide, måtte den strategiske planleggingen for tyske styrker i Nord-Europa endres. Fra et norsk militært og politisk synspunkt var det ønskelig å binde den tyske marinen til forsvaret av Sør-Norge.

Et militær-industrielt samarbeid innebar videre økonomiske og handelspolitiske fordeler, av nasjonal betydning såvel som for norske militærbedrifter. Disse fordelene veide tungt i valget av ubåter til flåteplanen og for regjeringens støtte til en gjenkjøpsavtale med Vest-Tyskland. En stor del av dynamikken i den sikkerhetspolitiske tilnærmingen mellom norske og tyske myndigheter oppsto i et samspill mellom tyske myndigheter og norsk militærindustri. Forbundsrepublikken kunne kople egne ønsker om sikkerhetspolitisk samarbeid, politisk normalisering og likestilling i det vestlige forsvarssamarbeidet opp mot allierte lands ønsker om å selge våpen til det tyske forsvaret. Den politiske kostnaden ved den tilnærming til Forbundsrepublikken som fulgte med avtalene, måtte veies opp mot konsekvensene en avvisning kunne ha for norsk militærindustri. Både norske og tyske forsvarsmyndigheter så spørsmålet om tyske forsyningslagre i Norge i sammenheng med ønsker fra norsk militærindustri om ordre fra det tyske forsvaret.

Et militær-industrielt samarbeid med Vest-Tyskland var dessuten ønskelig fra et norsk industripolitisk standpunkt. Nedtrappingen av den amerikanske våpenhjelpen gjorde det nødvendig å satse på egen forsvarsindustri for å unngå kapitaleksport. Tankegangen om militærindustrien som lokomotiv i industriutviklingen fant fotfeste internasjonalt, og rundt 1960 brøt den igjennom i Norge. Militærindustrien og forsvarsdepartementet satset sterkt på at teknologioverføring fra utlandet skulle komme norsk industriutvikling til gode. Militærindustrien skulle stimulere en strukturell omforming av næringslivet, en modernisering av norsk industri. Norske myndigheter forventet at Forbundsrepublikken ville ligge i spissen i den teknologiske utviklingen. Gjennomføringen av flåteplanen av 1960 var det første uttrykk for at forsvarets og statens anskaffelser kunne brukes aktivt for å støtte nasjonale industri-interesser.

Gjennom sitt aktive arbeid for en tilnærming til Vest-Tyskland, hadde forsvarsdepartementet og de militær-industrielle interessene betydelig innvirkning på utformingen av Norges politikk. Forsvarsdepartementets tiltagende innflytelse representerte en utfordring for utenriksdepartementet, som var det tradisjonelle sentrum i utformingen av utenrikspolitikken. Når det gjaldt forholdet til Vest-Tyskland, var det forsvarsdepartementet som hadde de viktigste kontaktene utad, med NATO, USA og tyske myndigheter. Utviklingen av samarbeidet med Vest-Tyskland var et eksempel på at faglige byråkratier med understøttelse av den politiske ledelsen i departementet (Handal og Himle) kunne være premissleverandør for politikken.

Forsvarsdepartementets suverene rolle i forhandlingene om gjenkjøpsavtalen utløste tilløp til kompetansestrid i forholdet til utenriksdepartementet. Det var imidlertid også uenighet om prioriteringen mellom industripolitiske interesser og mer tradisjonelle handelspolitiske hensyn. I forsvarsdepartementet var det et tydelig «NATO-perspektiv» som rådet, sterkt influert av felles normsett som oppsto i forbindelse med det tette militære samarbeidet. I kontrast til dette synes utenriksdepartementet derimot å ha hatt en mer tradisjonell utenrikspolitisk orientering, med en sterk affinitet til Storbritannia og britiske idealer som fremtredende.

En annen utfordrer til utenriksdepartementets kontroll med utenrikspolitikken, var statsministerens kontor, som med en mer restriktiv holdning til et samarbeid med Vest-Tyskland var en motpol til forsvarsdepartementet. Mens Lange og utenriksledelsen la stor vekt på å holde en fast linje overfor Sovjetunionen, var statsministeren og hans meningsfeller i større grad opptatt av avspenningspolitikk og frykten for en konflikt som involvert bruk av atomvåpen.²⁵⁷

Problemene med å samordne utenriks- og sikkerhetspolitikken hadde bakgrunn i en økende grad av gjensidig avhengighet og internasjonalisering generelt, og i innvevingen i det vestlige samarbeidet, i NATO og det våpentekniske samarbeidet spesielt. Denne utviklingen bragte mange ytre hensyn inn i beslutningsprosessen, og det norske styringsapparatet var ikke utrustet for oppgaven. Det oppsto et kontrollproblem om hvem som skulle ha den overordnede styringen i utenriks- og sikkerhetspolitikken. Men selv om det vises klare tegn til fragmentering og segmentering på norsk side, var utviklingen av samarbeidet med Vest-Tyskland i utstrakt grad underlagt politisk kontroll, selv om den direkte kontrollen varierte i intensitet i de forskjellige faser i prosessen.

I mange av de kompliserte spørsmålene som gjaldt sikkerhetspolitisk samarbeid med Vest-Tyskland, var det regjeringen samlet eller regjeringens sikkerhetsutvalg som sto for den overordnede nasjonale samordningen av politikken. I etableringen av nasjonal konsensus om samarbeidet med Forbundsrepublikken i 1959 ser utenrikskomitéen i Stortinget ut til å ha hatt innflytelse på utformingen av politikken. Stortingets rolle var ellers å legge premisser og normer for regjeringen og faginteressene. På samme måte la regjeringen klare føringer overfor faginteressene og beholdt kontrollen med de viktige avgjørelsene i spørsmålet om samarbeid med Vest-Tyskland. Regjeringens sikkerhetsutvalg og regjeringen som kollegium hadde således en sentral rolle i utformingen og overvåkingen av avskjermingspolitikken.

Framveksten av et sikkerhetspolitisk samarbeid med Forbundsrepublikken var del i en dreining av Norges utenrikspolitiske orientering der den europeiske dimensjonen fikk en større plass enn tidligere. På 1950-

tallet var den atlantiske dimensjonen i norsk utenrikspolitikk langt sterkere enn den europeiske. Fra slutten av 1950-tallet ble bildet mer komplisert og europeiske spørsmål kom i sterkere grad på dagsordenen. Dreiningen skyldtes i første rekke endringer i de ytre rammene. Det fant sted en strukturell dreining henimot kontinentet.²⁵⁸ Denne var knyttet til at gjenreisningen etter annen verdenskrig gradvis gikk over i en lang vekstperiode som førte til at Vest-Europas økonomiske stilling i forhold til USA ble styrket. USA gled også noe mer i bakgrunnen på grunn av styrken i det samarbeidet som vokste fram på kontinentet og avdempingen av den kalde krigen etter 1962.²⁵⁹ Politisk kom dreiningen til uttrykk i en større interesse blant norske politikere for deltakelse i det vesteuropeiske samarbeidet. Norge ble medlem i EFTA og et stort flertall blant norske politikere var kort tid etter også villig til å søke forhandlinger om fullt medlemskap i EEC, riktignok med forbehold om særordninger.

Etableringen av et sikkerhetspolitisk samarbeid med Vest-Tyskland må sees i nær sammenheng med aktiviseringen av den europeiske dimensjonen knyttet til markedsspørsmålet. I begge prosessene inntok Vest-Tyskland en helt sentrale rolle. Innenfor det sikkerhetspolitiske området var imidlertid rehabiliteringen av Vest-Tyskland plassert i en atlantisk ramme, mens den økonomiske rehabiliteringen foregikk innenfor en europeisk kontekst. Endringene i norske politikeres forhold til markedsspørsmålet må i første rekke forklares ut i fra en politisk tilknytning til og avhengighet av Storbritannia. Samtidig var norsk produksjonsliv og selvtillit styrket, og Vest-Europa og spesielt Vest-Tyskland utgjorde et viktigere marked for norske produkter og en viktigere kilde til kapital for norsk økonomisk utvikling enn tidligere.²⁶⁰ Militært som økonomisk var Vest-Tyskland blitt en sentral samarbeidspartner. Det mer avspente forholdet mellom øst og vest gjorde det også enklere for Norge å komplementere atlanterhavspolitikken med samarbeid innenfor andre sirkler.

Denne utviklingen var dypest sett knyttet til en svekking av Storbritannias stilling i norsk utenrikspolitikk og allment til fordel for kontinentet og særlig Vest-Tyskland. Det kom klarest til uttrykk da norske myndigheter så seg nødt til å handle forsvarsmateriell i Vest-Tyskland uten

at britiske myndigheter evnet å påvirke dette gjennom politisk påtrykk. Storbritannias militære og sikkerhetspolitiske betydning for Norge var betydelig svekket. De nære båndene som var etablert under annen verdenskrig mellom det norske og britiske forsvaret var ved inngangen til 1960-tallet stort sett minner. Dessuten var Storbritannias økonomiske stilling svekket. Da denne utviklingen manifesterte seg åpent fra 1961 skapte det uro både i Storbritannia og Norge, men det var lite som kunne gjøres. Vest-Tysklands stilling overfor Norge var økonomisk, industripolitisk og sikkerhetspolitisk styrket. Funksjonelt overtok Forbundsrepublikken stillingen som Norges nest viktigste samarbeidspartner i allianse-sammenheng etter USA ved inngangen til 1960-tallet. Politisk var det imidlertid ennå et stykke igjen.

English summary

Norwegian Co-operation with The Federal Republic of Germany in NATO, 1955-1965

In Norway, as in most other countries occupied by Nazi-Germany during the Second World War, opposition against German rearmament was intense and deeply rooted. Nevertheless, from 1950 the Norwegian government came to support German membership of NATO. Rather than an example of small state impotence, the Norwegian position stemmed from national security considerations. In the early fifties the Western Powers saw no possibility of defending Scandinavia against a possible Soviet attack. A credible allied defence of Southern Norway depended on German rearmament.

In concurrence with the overriding Atlantic orientation of Norwegian foreign policy, Norway preferred West German membership of NATO to the establishment of a European Defence Community. The scepticism towards the French proposal stemmed from a strong reluctance to participate in supra-national co-operation without American and British involvement, and from concern with the possibility that European integration could weaken co-operation in the Atlantic alliance. NATO-membership was also seen to be the best way of controlling the process of German rearmament.

This study analyses the development of security policy and military co-operation between Norway and The Federal Republic of Germany in NATO from 1955 to 1965. In the first couple of years after West Germany joined the alliance in 1955, the Norwegian government rejected military co-operation with Germany, mainly because of domestic political considerations. The government took account of the deep-seated popular resentments towards German militarism. Most of all, the Labour government faced a strong opposition from within its own party, and particularly in the parliamentary party.

From 1957, the Norwegian authorities gradually adopted a more co-operative attitude towards West Germany. Consequently, German-Norwegian military co-operation was established on a wide range of areas in the following years. Initially the reorientation of Norwegian policy reflected the government's growing willingness to adapt to German membership of NATO, mainly as a result of increasing external pressure in the form of German initiatives with strong allied backing. The change of policy was also due to economic considerations. The Norwegian defence industry sought to enter the German market and lobbied both the German and Norwegian authorities. The Germans used this as a means to move the Norwegian government towards normalisation of political relations between the two countries.

Nevertheless, Norwegian policy towards Germany remained ambivalent in the following years. Although co-operation was extensive, the German ally was more closely scrutinized than other partners. The aim of this screening policy was to limit and control German military activity involving Norway. The Norwegian government emphasised the importance of national political control over allied activity in Norway. This was especially true when Germany and SHAPE challenged the Norwegian base policy in 1964-65 through more extensive plans for German and American use of Norway in an emergency.

Noter

¹ Eriksen 1977, s 234f.

² FOK, FST/A, kopibok, Øen til Harlem, 11.7.1961; Tamnes 1985, s 131-132, 158.

³ FOK, FST/A, kopibok, Øen til Harlem, 11.7.1961.

⁴ UD 33.2/19, X, Handal til Gerhardsen og Lange, 23.3.1955, vedlagt brev FST til FD, 11.3.1955.

⁵ FRUS 1955-57, Volume XXVII, s. 484, nr. 168, amerikansk AmbLondon til DepState, 27.9.1955.

⁶ FD A/H 18/57, samtale 20.12.1956 am. amb.råd Raynor til Jacobsen UD, 2.1.1957.

⁷ Flere tidligere ledende offiserer fra den tyske Kriegsmarine var på slutten av 1940-tallet i all hemmelighet samlet av US. Navy i det som ble kalt «Naval History Team» i Bremerhaven. Hensikten var å videreføre tyskernes krigs-erfaringer og synspunkter på etterkrigstidens forsvar av Nord-Europa, samt å planlegge et tysk bidrag til det vestlige forsvaret. Her deltok blant andre viseadmiral Friederich Ruge, senere sjef for den tyske marinestaben, og kontreadmiral Gerhard Wagner, den første marinesjefen i den dansk-tyske Enhetskommandoen i 1962. Marinesjefenes erfaringer ble nedfelt i flere «Denkschrifte» som ble grunnlaget for den militærstrategiske tankegangen i den nye tyske marinen, og som fikk innflytelse på den tyske forsvarsstabens syn på forsvaret av Østersjøområdet; BA-MA, BW 9/1826, Denkschrift: «Der Aufbau einer deutschen Marine», september 1952, von NHT an U.S. Navy zum Zwecke der Erlangung von materieller Aufbau-Unterstützung und Ausbildungshilfen; Schneider 1988, s 196; Dischereit 1988, s 217-220; Greiner 1993, s 605.

⁸ BA-MA, BW 9/1825, mars 1951, «Petersberg»-Denkschrift. Aufbau eines deutschen Marinekontingents im Rahmen deutscher Mitwirkung an der Verteidigung WestEuropas, Gen.Adm a.D. Schniedwind, V.A. a.D. Ruge, V.A. a.D. Heye, K.A. a.D. Wagner; Schneider 1988.

⁹ UD 38.20/113, I, rapp. nr. 2 og nr. 3/1957 forsv.att. Bonn til FST, 6.2.1957; Schneider 1988.

¹⁰ UD 38.20/113, I, rapp. nr. 2 og nr. 3/1957 forsv.att. Bonn til FST, 6.2.1957.

¹¹ UD 38.20/113, I, rapp. nr. 2/1957 f.att. til FST, 6.2.1957; Villaume 1994, s 359.

¹² FD, 300.2, jnr. A/H 8518, MMW til FST, 25.8.1958; UD 38.20/113, I, rapport nr. 11/1958 f.att. til FST, 19.10.1958; FD, 300.2, jnr. A/H 10597, FD til UD, 31.10.1958; Villaume 1994, s 370.

- ¹³ UD 38.20/113, I, rapport nr. 11/1958 f.att. til FST, 19.10.1958; BA-MA, N 379/v. 108a Nachlass Ruge; Schuur 1987, s 102.
- ¹⁴ FD, 300.2, jnr. A/H 11090, FD til UD, 11.11.1958.
- ¹⁵ Sitat oversatt fra tysk av forfatteren, Schuur 1987, s 102.
- ¹⁶ Villaume 1994, s 334, 357-58; BA-MA, BW 9/1826, Denkschrift: «Der Aufbau einer deutschen Marine», vom september 1952, von NHT (Naval History Team) an U.S. Navy zum Zwecke der Erlangung von materieller Aufbau-Unterstützung und Ausbildungshilfen; Schuur 1987, s 100.
- ¹⁷ Villaume 1991 s. 162.
- ¹⁸ Villaume 1994, s 379, 384-387.
- ¹⁹ Villaume 1994, s 373-374.
- ²⁰ Villaume 1994, s 362, 414.
- ²¹ Villaume 1994, s 357-58.
- ²² Villaume 1994, s 412.
- ²³ UD 33.2/19, IX, FD-notat, 8.2.1955, vedlagt brev fra fmin til Gerhardsen og Lange; PA-AA, gr. 301, bd. 69, tysk AmbOslo til AA, 6.7.55; PA-AA, gr. 301, bd. 69, tysk AmbOslo til AA, 27.6.56; Villaume 1994, s 394.
- ²⁴ UD 33.2/80, I, FD-notat Handal, 3.11.1958.
- ²⁵ Tamnes 1991, s 83-84; BA-MA, N 379, Nachlass Ruge.
- ²⁶ Villaume 1994, s 363-64.
- ²⁷ Villaume 1994, s 388-389.
- ²⁸ FOK, FST/A, kopibok, referat fra møte SSN 7/55, 9.6.1955.
- ²⁹ UD 38.20/113, I, rapp. nr. 2/1957 og 3/1957 f.att. til FST, 6.2.1957. UD 38.20/113, I, rapp. nr. 10/1957 f.att. til FST, 30.10.1957; UD 38.20/113, I, håndskrevet undertegnet K. (Georg Kristiansen) sett av umin, 22.2.1957.
- ³⁰ PA-AA, gr. 301, bd. 69, AA-notat, 20.10.1955; PA-AA, gr. 301, bd. 69, tysk AmbOslo til AA, 27.6.1956.
- ³¹ PA-AA, gr. 301, bd. 137, AA-notat Dziembowski, 12.4.1957.
- ³² UD 33.2/80, I, UD til NATODelParis, 11.9.1957; UD 33.2/80, I, NATODelParis til UD, 13.9.1957.
- ³³ UD 33.2/80, I, Handal FD til UD, 11.9.1957.
- ³⁴ UD 38.20/113, I, rapport nr. 2/1957 og 3/1957 f.att. til FST, 6.2.1957.
- ³⁵ UD 33.2/80, I, Ramm FD til UD, 19.5.1958; UD 33.2/80, I, FD til FST, 29.8.1958.
- ³⁶ FD 300.2, FD-notat Ramm, 14.10.1958.
- ³⁷ RA, SMK, regj.prot., 16.10.1958.
- ³⁸ FOK, FST/A, kopibok, Øen til Harlem, 11.7.1961.

- ³⁹ FD 300.2, utkast til statsråd Handals redegjørelse i den utvidede utenriks- og konstitusjonskomité mandag 26. januar 1958 (Feildatert, det skal være 1959).
- ⁴⁰ RA, SMK, regj.prot., 15. 11.1959.
- ⁴¹ RA, SMK, regj.prot., 22.11.1962.
- ⁴² RA, SMK, regj.prot., 28.5.1963.
- ⁴³ RA, SMK, regj.prot., 28.11.1963.
- ⁴⁴ RA, SMK, regj.prot., 16.2.1965.
- ⁴⁵ RA, SMK, regj.prot., 16.2.1965, 25.2.1965.
- ⁴⁶ RA, SMK, regj.prot., 16.2.1965, 25.2.1965.
- ⁴⁷ UD 33.11/31, I, UD-notat Sverre, 19.8.1966.
- ⁴⁸ Barth 1982, s 41.
- ⁴⁹ Blant annet Dagbladet 20.6., 25.6. og 5.7.1955.
- ⁵⁰ Holst 1967, s. 242 (undersøkelsen i 1955); Aftenposten 22.8.1959, Norsk Gallup Institutt 1959, 2000 personer over 18 år, «Som et ledd i det felles forsvarssystem i NATO, vil vi få noen tyske offiserer stasjonert ved NATO's Nordkommando ved Oslo. Er de for eller mot det?».
- ⁵¹ Meyer 1989, s. 55f.
- ⁵² General Hans Speidel var den første tyske offiseren som fikk en innflytelsesrik posisjon i NATO da han i 1957 ble sjef for landstyrkene i Sentralkommandoen. Han kom til Norge som en del av følget til sjefen for Sentralkommandoen, den franske general Valluy. Sjefen på Kolsås, general Sugden, hadde klarert besøket med den norske forsvarsministeren og regjeringen på forhånd. Flyet til Speidel ble omdirigert til Rygge etter meldinger om demonstrasjoner rettet mot hans fortid som en av Hitlers Wehrmacht-generaler. Norske myndigheter klarte imidlertid ikke å forhindre at demonstrantene forulempet og kastet steiner på Sugden, som ble forvekslet med Speidel. Valluy protesterte kraftig overfor Handal. Ifølge Speidel overskygget episoden de etterfølgende samtalene med norsk myndigheter.; RA, SMK, regj.prot., 27.8.1957; Gustavsen 1968, s 59-60; Speidel 1977, s 367.
- ⁵³ UD 38.20/113, I, rapp. nr. 10/1957 f.att. AmbBonn til FST, 30.11.1957.
- ⁵⁴ BA-MA, BW 4/3, amb. Oppler AmbOslo til AA, 2.11.1957.
- ⁵⁵ UD 38.7/3, V, AmbBonn til UD, 12.11.1957.
- ⁵⁶ PA-AA, gr. 203, bd. 157, tysk AmbOslo til AA, 17.3.1958.
- ⁵⁷ I påskeuka 1958 klarte Berge Furre og Kaare Sollund, studenter fra Sosialistisk Studentlag med støtte i Orienteringskretsen, å få tilslutning fra et flertall av medlemmene DNAs stortingsgruppe (42 stykker) til en resolusjon til regjeringen som krevde at Norge skulle nedlegge veto mot at Vest-Tyskland ble utstyrt med atomvåpen. Mange av stortingsrepresentantene som undertegnet gjorde det i

den tro at de sluttet opp om Einar Gerhardsens syn.

⁵⁸ RA, SMK, regj.prot., 13.3.1958.

⁵⁹ PA-AA, gr. 203, bd. 157, AA-Notat, 23.6.59.

⁶⁰ PA-AA, gr. 203, bd. 157, AA-Notat, 23.6.59.

⁶¹ PA-AA,

⁶² Meyer 1989, s 87; Røsok 1977.

⁶³ Særlig aktive var klubbliderne ved Aker Mekaniske verksted, Nyland Mekaniske verksted og Eureka. Det ble til sammen overlevert 158 resolusjoner og protester, og 4650 underskrifter.

⁶⁴ Meyer 1989, s 87, Røsok 1977.

⁶⁵ Meyer 1989, s 88.

⁶⁶ Meyer 1989, s 89-90.

⁶⁷ Meyer 1989, s 90, Hetland 1983.

⁶⁸ Eriksen 1994, s 40.

⁶⁹ Meyer 1989, s. 68, Lie 1975; Bergh 1987.

⁷⁰ Nordahl 1992, s 148; Haugland 1986, s 36.

⁷¹ Bjørlo 1973; Lyng 1976.

⁷² Nordahl 1992, s 184.

⁷³ UD 33.2/18, II, AmbKøben til UD, 29.11.1956; UD 33.2/18, II, Nielsen til Handal, 22.8.1957.

⁷⁴ Eriksen 1994, s 36-38.

⁷⁵ UD 38.20/113, I, rapport nr. 2/57 og 3/57 f.att. AmbBonn til FST, 6.2.1957; UD 38.20./113, I, rapport nr. 10/57 f.att. AmbBonn til FST, 30.11.1957; UD 38.7/3, VI, FD til UD, 8.11.1958, vedlagt FD-rapport Christie, 6.11.1958; UD 33.2/80, I, FD-notat Handal, 3.11.1958; BA-MA, BW 2/14.256, Schnez til fmin, 31.12.1958; UD 33.11/29, I, UD-notat Hedemann 3.pol.ktr., 18.2.1958; RA, regj.prot., 22.1.1959, 17.2.1959, 24.2.1959; St.forh. 1959-60, 7a, s 908; UD 33.11/29, IV, FD til UD, 7.2.1966, vedlagt FD-notat Stephansen.

⁷⁶ UD 38.20/113, I, rapport nr. 2/57 og 3/57 f.att. AmbBonn til FST, 6.2.1957; SMK, RSU, 11.10.1958; RA, regj.prot., 24.2.1959; RA, regj.not., FD 1949-59, 24.2.1959.

⁷⁷ UD 38.20/113, I, rapport nr. 2/57 og 3/57 f.att. AmbBonn til FST, 6.2.1957; UD 38.20./113, I, rapport nr. 10/57 f.att. AmbBonn til FST, 30.11.1957; UD 38.7/3, VI, FD til UD, , 8.11.1958, vedlagt FD-rapport Christie.

⁷⁸ UD 38.7/3, VII, AmbBonn til UD, 16.2.1959; UD 38.7/3, VII, AmbBonn til UD, 19.2.1959.

⁷⁹ UD 38.7/3, VII, AmbBonn til UD, 19.2.1959; BA-MA, BW 2/14.256, Schnez til fmin, 31.12.1958.

- ⁸⁰ UD 33.11/29, I, AmbBonn til UD, 2.3.1959.
- ⁸¹ FOK, FST/A, kopibok, FST til FD, 1.9.1958.
- ⁸² FOK, FST/A, kopibok, FST til FD, 1.9.1958; UD 38.7/3, VII, FD til AmbBonn, 13.2.1959.
- ⁸³ RA, regj.prot., 24.2.1959.
- ⁸⁴ SMK, RSU, 11.10.1958.
- ⁸⁵ UD 38.7/3, VII, AmbBonn til UD, 12.2.1959; UD 38.7/3, VII, AmbBonn til UD, 13.2.1959; UD 38.7/3, VII, AmbBonn til UD, 16.2.1959; RA, regj.prot., 24.2.1959.
- ⁸⁶ UD 38.7/3, VII, UD til AmbOslo, 13.2.1959; RA, regj.prot., 24.2.1959; RA, regj.not., FD 1949-59, fmin til regj.medl., 24.2.1959.
- ⁸⁷ SMK, RSU, 11.10.1958.
- ⁸⁸ RA, regj.prot., 22.1.1959; St.forh. 1959, 7a, s 230-234.
- ⁸⁹ BA-MA, BW2/14.256, Schnez til fmin, 31.12.1958.
- ⁹⁰ RA, regj.prot., 17.2.1959, 24.2.1959.
- ⁹¹ St.forh. 1959, 7a, s 670, 672.
- ⁹² Riste 1984, s 34.
- ⁹³ St.forh. 1959, 7a, s 217; RA, regj.prot., 22.1.1959; *Det fremgår ikke av referatet fra regjeringskonferansen hvem som uttrykte kritikken mot begrepet forsyningsbaser.*
- ⁹⁴ Meyer 1989, s 87 og 90.
- ⁹⁵ RA, regj.prot., 24.2.1959.
- ⁹⁶ RA, regj.prot., 24.2.1959; RA, regj.not., FD 1949-59, fmin til regj.medl., 24.2.1959.
- ⁹⁷ UD 33.2/80, I, AmbMoskva til UD, 27.8.1958; *Chargé d'affaires Gulowsens kommentar er interessant: «Det er første gang jeg kan erindre å ha sett denne påstand.» Han hadde tydelig lite tillit til sannhetsverdien i det sovjetiske utsagnet.*
- ⁹⁸ UD 33.11/29, III, UD-notat 5. pol.ktr., 19.6.1959.
- ⁹⁹ RA, regj.prot., 17.2.1959.
- ¹⁰⁰ UD 33.11/29, I, UD til NATODelParis, 24.2.1959.
- ¹⁰¹ UD 33.11/29, I, UD-notat Engen, 4.3.1959
- ¹⁰² UD 33.11/29, II, Umin til UD, 3.4.1959.
- ¹⁰³ UD 33.11/29, II, Umin til UD, 3.4.1959.
- ¹⁰⁴ UD 33.11/29, III, UD til regj.medl., 20.5.1959; RA, regj.prot., 21.5.1959; UD 33.11/29, III, UD til AmbMoskva, 22.5.1959.
- ¹⁰⁵ Tamnes 1991, s 132-133; RA, regj.prot., 17.2.1959; UD 33.11/29, III, AmbMoskva til UD, 22.4.1959.

- ¹⁰⁶ UD 33.11/29, I, amb. Vogt AmbBonn til UD, 2.3.1959.
- ¹⁰⁷ De seks var S. H. Møller, P. Jacobsen, O. Lindberget, S. Løberg og O. Versto fra DNA, samt E. Løvlien fra NKP. H. Seip, L. Tomter og G. Kalrasten sluttet seg til flertallet da utsettelsesforslaget falt. Rø sok 1977, s 80.
- ¹⁰⁸ FD 005.1, mappe «Statsrådets besøk til Bonn», Rogstad AmbBonn til Himle FD, 19.4.1960, vedlagt referat samtale Himle-Hopf.
- ¹⁰⁹ FD 005.1, mappe «Statsrådets besøk til Bonn», Rogstad AmbBonn til Himle FD, 19.4.1960, vedlagt referat samtale Himle-Hopf; UD 33.11/29, IV, Ramm FD til UD for videresending til AmbBonn, 5.5.1960.
- ¹¹⁰ Haraldstad 1994; RA, regj.prot., 25.2.1960, 10.3.1960.
- ¹¹¹ UD 33.11/29, IV, FD til UD, 13.4.1960.
- ¹¹² UD 33.11/29, IV, UD-notat Boehlke til Gunneng, 26.2.1960.
- ¹¹³ RA, regj.prot., 25.2.1960; RA, regj.prot., 10.3.1960; UD 33.11/29, IV, NATODelParis til UD, 14.7.1960; UD 33.11/29, IV, notat Stephansen NATODelParis, 12.8.1960; UD 33.11/7b, II, Norstad til Handal, 11.4.1960.
- ¹¹⁴ UD 33.11/29, IV, FD til NATODelParis, 26.7.1960.
- ¹¹⁵ UD 33.11/29, IV, notat Stephansen NATODelParis, 12.8.60; UD 33.11/29, IV, NATODelParis til UD, 27.9.1960; UD 33.11/29, IV, NATODelParis til UD, 10.11.1960; UD 33.11/29, IV, FD til NATODelParis, 13.10.1960.
- ¹¹⁶ UD 33.11/29, IV, NATODelParis til UD, 14.7.1960; UD 33.11/29, IV, FD til NATODelParis, 13.8.1959, vedlagt FD-notat III avd. av 9.8.1959; UD 33.11/29, IV, NATODelParis til UD, 10.8.1960.
- ¹¹⁷ UD 33.11/29, IV, FD til NATODelParis, 26.7.1960; UD 33.11/29, IV, notat Stephansen NATODelParis, 12.8.1960.
- ¹¹⁸ UD 33.11/29, IV, FD til SJM, 13.9.1960.
- ¹¹⁹ UD 33.11/29, IV, UD-notat Boehlke til Gunneng, 26.2.1960; UD 33.11/29, IV, FD til AmbBonn, vedlagt PM, 29.8.1962.
- ¹²⁰ UD 33.11/29, IV, AmbBonn til UD, 3.12.1962.
- ¹²¹ UD 33.11/29, IV, Harlem til UD, 19.12.1962.
- ¹²² UD 33.11/29, IV, AmbBonn til UD, 18.1.1963, påtegning Rogstad.
- ¹²³ RA, regj.prot., 10.10.1961; SMK, RSU, 27.10.1961.
- ¹²⁴ Nordahl 1992.
- ¹²⁵ Haugland 1986, s 76, 149, 208.
- ¹²⁶ FOK, FST/A, 7020.0.1, FST til fmin, 8.12.1961.
- ¹²⁷ BA-MA, BW 2/2.532, generalinsp. Bundeswehr til fmin, 8.11.1961; FOK, FST/A, 7020.0.1, FST til fmin, 8.12.1961.

- ¹²⁸ UD 33.11/31, I, UD-notat Busch til umin, 11.11.1963; RA, regj.prot., 14.11.1963; UD 33.11/31, I, UD-notat Hjort-Johansen, 22.11.1963; UD 33.11/31, I, Modalsli FD til UD, 20.7.1966.
- ¹²⁹ RA, regj.prot., 14.11.1963.
- ¹³⁰ UD 33.11/31, I, UD-notat Busch til umin, 11.11.1963; RA, regj.prot., 14.11.1963; UD 33.11/31, I, UD-notat Hjort-Johansen, 22.11.1963.
- ¹³¹ UD 33.7/11, XV, Transportberedskapsrådet til UD, 22.11.1960; SMK, RSU, 25.8.1961; SMK, RSU, 1.3.1961.
- ¹³² UD 33.11/31, I, UD-notat Busch, 7.11.1963, vedlagt notat av 11.11.1963 til umin.
- ¹³³ UD 33.11/31, I, UD-notat Busch, 7.11.1963, vedlagt notat av 11.11.1963 til umin.
- ¹³⁴ UD 33.11/31, I, UD-notat Busch, 7.11.1963, vedlagt notat av 11.11.1963 til umin.
- ¹³⁵ SMK, RSU, 19.3.1964.
- ¹³⁶ FOK, FST/A, boks 78, 433.0, FST-notat, 18.1.1964.
- ¹³⁷ FOK, FST/A, boks 78, 433.0, FST-notat, 18.1.1964.
- ¹³⁸ SMK, RSU, 19.3.1964.
- ¹³⁹ FOK, FST/A, boks 78, 433.0, FST-notat, 18.1.1964.
- ¹⁴⁰ FOK, FST/A, kopibok, FST til FD, 10.12.1965; FOK, internt referat møte SSN 1/64 31.1.1964.
- ¹⁴¹ FOK, internt referat møte SSN 4/64 24.4.1964.
- ¹⁴² FOK, internt referat møte SSN 4/64 24.4.1964.
- ¹⁴³ SMK, RSU, 9.10.1964.
- ¹⁴⁴ SMK, RSU, 9.10.1964.
- ¹⁴⁵ Hauge 1989, s 124f; PA-AA, 203, bd. 151, AmbOslo til AA, 6.2.1961; Norges statskalender 1961-1965; Haugland 1986, s 124, Tamnes 1989, s 233.
- ¹⁴⁶ Tamnes 1991, s 215, 219-220.
- ¹⁴⁷ St.min.ktr, RSU, 5.1.1965.
- ¹⁴⁸ UD 33.2/42, VI, FD til UD, 21.8.1957; UD 33.2/42, VII, FD til MOK, 8.4. og 17.4.1958; UD 33.2/42, VII, FD til MOK, 5.5.1958; UD 33.2/42, VIII, FD til UD, 14.3.1959; UD, 33.2/42, VIII, FD til MOK, 10.4.1959.
- ¹⁴⁹ En fartsmile er en lengre strekning i en fjord e.l., der bunnforhold og sjøforhold ligger (eller er lagt) til rette for å prøve ut hastigheten til sjøgående fartøyer.
- ¹⁵⁰ UD 38.16/113, I, UD til tysk AmbOslo, 17.11.1958; UD 38.16/113, I, tysk AmbOslo til UD, 25.5., 13.11.1959.
- ¹⁵¹ RA, regj.prot., 21.4.1960.

- ¹⁵² UD 38.17/113, I, tysk AmbOslo til UD, 26.6.1957; UD 38.17/113, I, tysk AmbOslo til UD, 22.7.1957; UD 38.17/113, I, tysk AmbOslo til UD, 20.8.1957.
- ¹⁵³ UD 38.17/113, I, FD til UD, 22.8.1957.
- ¹⁵⁴ UD 38.17/113, UD-notat Jacobsen, 16.9.1957.
- ¹⁵⁵ Tamnes 1991, s 207.
- ¹⁵⁶ I motsetning til øvingsmessige anløp i forbindelse med egne eller felles øvelser.
- ¹⁵⁷ UD 38.1/55, I, FD-notat FD I 3, 10.11.1965.
- ¹⁵⁸ SMK, RSU, 5.2.1963; SMK, RSU, 19.11.1963.
- ¹⁵⁹ UD 38.15/7, VI, FD til UD, 22.8.1963; UD 38.15/7, VI, UD til FD, 11.9.1963; FOK, FST/A, 014, SOK til FD, 23.9.1963.
- ¹⁶⁰ FOK, FST/A, kopibok, FST til FD, 15.11.1965.
- ¹⁶¹ SMK, RSU, 19.11.1963; UD 33.2/42, XII, UD-notat 3.pol.ktr. Graver, 13.4.1964.
- ¹⁶² FOK, FST/A, kopibok, FST til FD, 15.11.1965.
- ¹⁶³ UD 33.2/42, XIII, UD-notat Graver til statssekretæren, 6.12.1965; UD 33.2/42, XIII, UD til FD, 23.12.1965; FD, Arne G. Lunds håndarkiv, FD-notat sekretariatet til statsråden, 21.2.1966.
- ¹⁶⁴ UD 38.15/7, VI, UD-notat 3. pol.ktr. Graver, 24.10.1964; FOK, FST/A, boks 40, 339.5, FST til Sjefen for Luftstridskreftene i Sør-Norge, 1.9.1966.
- ¹⁶⁵ Tamnes 1991, s 207.
- ¹⁶⁶ SMK, RSU, 5.1.1965.
- ¹⁶⁷ UD 38.1/55, I, FST-notat operasjonsstaben til 3. pol. ktr. UD, 5.1.1966, vedlagt FST-notat SJO/OPS til SJO, 23.12.1964.
- ¹⁶⁸ UD 38.1/55, I, UD-notat 3.pol.ktr. Graver til Ansteensen, 25.1.1966.
- ¹⁶⁹ UD 38.1/55, I, UD-notat 3. pol.ktr. Aase, 20.1.1966.
- ¹⁷⁰ Det er et interessant paradoks i denne sammenheng at det tyske angrepet på Norge under den annen verdenskrig, operasjon Weserübung, ble utsatt blant annet i påvente av bedre isforhold i Østersjøen. Grimnes 1984, s 49; UD 38.1/55, I, FST-notat operasjonsstaben til 3. pol.ktr. UD, 21.1.1966; UD 38.1/55, I, UD-notat Graver til Ansteensen, 25.1.1966; UD 38.1/55, I, SOK til tysk AmbOslo, 2.2.1966; UD 38.1/55, I, UD til div. norske ambassader, 2.2.1966.
- ¹⁷¹ SMK, RSU, 5.2.1963.
- ¹⁷² Øvelsene med AMF i den nordlige landsdelen ble gjennomført hvert fjerde år.
- ¹⁷³ Den sovjetiske statsminister Aleksei Kosygin rettet i Helsinki i 1966 kritikk overfor Finlands presiden Uro Kekkonen mot utvidete NATO-øvelser i nord generelt, og tysk deltakelse spesielt. Kritikken ble videreførte av Kekkonen i

Oslo få dager etter. Den ble videre fulgt opp gjennom sovjetiske markeringer overfor utenriksminister Lyng i Moskva i november 1966, og sterkere overfor forsvarsminister Otto Grieg Tiedemand i Moskva i oktober 1967. I juni 1968 oppviste Sovjetunionen også med egne styrker en maktdemonstrasjon ved Norges grenser som var enestående. Se Tamnes 1991, s 209.

¹⁷⁴ NATOs mobile styrke ble populært omtalt som «Norstads brannkorps». «Brent jord» henspiller på tyskernes taktikk under tilbaketrekkingen fra Finnmark mot slutten av andre verdenskrig, da alle bygninger ble brent etter hvert som tyskerne trakk seg tilbake.

¹⁷⁵ UD 33.2/42, XII, AmbBonn til UD, 15.6.1964.

¹⁷⁶ FOK, FST/A, boks 40, 339.5, FST-notat nr. 77/64 operasjonsstaben til stabssjef FST, 17.2.1964; FOK, FST/A, boks 40, 339.5, FST-notat nr. 147/64 sjefen for operasjonsstaben til stabssjef FST, 8.4.1964.

¹⁷⁷ I første omgang var det planlagt at grupper på 6-8 amerikanske strike-fly skulle fordeles til 3 flyplasser i Sør-Norge ved «Enkel Beredskap», i alt 18-24 fly. Flyplassene var Sola, Rygge og Gardermoen. Senere kunne det også bli aktuelt med fly fra andre land. Inkludert i den nye planen var også den amerikanske 20th Tactical Fighter Wing (TASKFORCENORTH), som etter de gjeldende beredskapsplaner skulle forlegges til Flesland flyplass etter utført strike-opdrag.

¹⁷⁸ FOK, FST/A, boks 40, 339.5, notat nr. 77/64, Engesæth fung. sjef for operasjonsstaben til S/STSJ, 17.2.1964.

¹⁷⁹ FOK, FST/A, boks 40, 339.5, notat nr. 77/64, Engesæth fung. sjef for operasjonsstaben til S/STSJ, 17.2.1964

¹⁸⁰ Sola eller Lista flystasjon.

¹⁸¹ FOK, FST/A, boks 40, 339.5, FST-notat stabssjefen FST til sjefen for operasjonsstaben, 29.9.1964.

¹⁸² Et av områdene som var foreslått som spredningsområde var Sør-Norge. Flyene skulle flys til Lista flystasjon, og deretter fordeles til en rekke mindre flyplasser i Sør-Norge; Kjevik, Vigra, Røros, Eggemoen, Haslemoen, Jarlsberg og Notodden.

¹⁸³ FOK, FST/A, boks 40, 339.5, FST til LOK, 19.10.1964

¹⁸⁴ SMK, RSU, 9.10.1964, 5.1.1965.

¹⁸⁵ FOK, FST/A, boks 40, 339.5, FST til LOK, 19.10.1964; SMK, RSU, 2.3.1965; FOK, FST/A, boks 40, 339.5, FST til FD, 18.3.1965; FOK, FST/A, kopibok, FST til FD, 30.11.1965; SMK, RSU, 19.10.1966; FOK, FST/A, boks 40, 339.5, fmin til FSJ, 15.11.1966; FST/A, boks 40, 339.5, FSJ til fmin, 26.1.1967.

- ¹⁸⁶ Tamnes 1991, s 214, Tamnes 1989, s 233.
- ¹⁸⁷ Tamnes 1991, s 195.
- ¹⁸⁸ Tamnes 1991, s 113, 192-193, 199-202.
- ¹⁸⁹ Tamnes 1991, s 208-209.
- ¹⁹⁰ Tamnes 1991, s 194.
- ¹⁹¹ FD 005.1, FD til FST, 25.3.1966; FOK, FST/A, boks 40, 339.5, FST til FD, 15.10.1969; Tamnes 1991, s 213.
- ¹⁹² St. meld. nr. 32 (1945-46), s 2.
- ¹⁹³ Wicken 1987a, s 44-46.
- ¹⁹⁴ Wicken 1987a, s 25ff og 63; Wicken 1992a, s 29.
- ¹⁹⁵ Wicken 1987a, s 62f.
- ¹⁹⁶ Bonde 1990, s 44.
- ¹⁹⁷ Wicken 1987a, s 40, 63; Wicken 1990, s 145f.
- ¹⁹⁸ Wicken 1992a, s 30f; Wicken 1984, s 158.
- ¹⁹⁹ UD 38.7/3, III, Hauge til UD, 14.6.1956; UD 38.7/3, III, UD til AmbBonn, 14.6.1956; UD 38.7/3, III, AmbBonn til UD, 22.8.1956, vedlagt notat Rogstad 21.8.1956; UD 38.7/3, III, notat Hauge til UD, 29.8.1956; UD 38.7/3, III, Daasnes, militærbedriftenes Oslo-kontor til UD, 18.9.1956.
- ²⁰⁰ UD 38.7/3, IV, AmbBonn til UD, 7.2.1957.
- ²⁰¹ UD 38.7/3, IV, AmbBonn til UD, 19.9.1957; UD 38.7/3, IV, Handal/Christie, FD til UD, 26.9.1957; UD 38.7/3, IV, Skjerdal ID til UD, 30.9.1957.
- ²⁰² Tyske eksempler på tjenester var overhaling av kanoner og vintertrening i Nord-Norge. Det siste var, som vi så i kapittel 4, ikke aktuelt. Overhaling av kanoner kunne derimot være interessant for Kongsberg Våpenfabrikk. UD 38.7/3, V, AmbBonn til UD, 9.4.1958, vedlagt notat Rogstad; UD 38.7/3, VI, UD til FD, 6.6.1958.
- ²⁰³ UD 38.7/3, V, fung. umin Skaug til FD, 12.10.1957.
- ²⁰⁴ UD 38.7/3, V, UD-notat Brun 4. h. pol. ktr., 14.4.1958; RA, SMK, regj.prot., 13.3.1958.
- ²⁰⁵ UD 38.7/3, V, UD-notat Brun 4. h.pol.ktr., 24.10.1957.
- ²⁰⁶ UD 38.7/3, V, AmbBonn til UD, 26.10.1957, vedlagt notat Rogstad.
- ²⁰⁷ UD 38.7/3, V, AmbBonn til UD, 26.10.1957, vedlagt notat Rogstad.
- ²⁰⁸ UD 38.7/3, V, UD-notat Brun, 4. h.pol.ktr., 30.4.1958.
- ²⁰⁹ UD 38.7/3, VI, rapport fra statssekretær Rusts besøk i Norge av Christie, FDM til UD, 8.11.1958; UD 38.7/3, VI, FD til UD, 17.7.1958; UD 38.7/3, VI, ?? til ???, 11.9.1958; UD 38.7/3, VI, UD til AmbBonn, 20.9.1958; UD 38.7/3, VI, 4. h.pol.ktr. til rettsavd., 6.10.1958; UD 38.7/3, VI, 2. rettsktr. til 4. h.pol.ktr., 8.10.1958.

- ²¹⁰ UD 38.7/3, VI, AmbBonn til UD, 16.7.1958, vedlagt notat Rogstad. Påtegning Skylstad.
- ²¹¹ UD 38.7/3, VI, AmbBonn til UD, 16.7.1958, vedlagt notat Rogstad. Påtegning Brun, Frydenlund og Skylstad.
- ²¹² UD 38.7/3, VI, UD til NATODelParis, 21.8.1958; UD 38.7/3, VI, NATODelParis til UD, 10.9.1958, vedlagt notat Sæbø.
- ²¹³ FD 300.2, FD-notat Ramm, 14.10.1958.
- ²¹⁴ UD 38.7/3, VI, UD-notat Hedemann 3. pol.ktr., 10.10.1958.
- ²¹⁵ UD 38.6/12, VI, Stortingsproposisjon nr. 25 (1960-61) Om et nybyggingssprogram for Marinen.
- ²¹⁶ Wicken 1987b, s 55; UD ad-doss 38.6/23, I, UD-notat Kristiansen, 5.2.1960.
- ²¹⁷ FOK, SOK, 1958-1960, 724.00, Anskaffelser av U-båter, mappe 1958-1959, MOK/H-arkiv jnr. 4243, Kvalheim, norsk liaisonoffiser MAAG til Handal, 4.12.1959, vedlagt brev fra MAAG, Naval Section til Chief of Naval Operations datert 1.7.1959; UD 38.6/12, VI, Stortingsproposisjon nr. 25 (1960-61) Om et nybyggingsprogram for Marinen.
- ²¹⁸ UD 38.6/12, VI, Stortingsproposisjon nr. 25 (1960-61) Om et nybyggingssprogram for Marinen; FOK, SOK, 1958-1960, 724.00 Anskaffelse av U-båter 1958-59, MOK H-arkiv jnr. 3106/59, Pettersen, forsyningsstab til Sjefen for Marinen, 18.9.1959.
- ²¹⁹ FOK, SOK, 724.00, Anskaffelse av U-båter, mappe 1958-59, jnr. 4066/59, Nunn sjef for MAAG Norge til fmin, 23.11.1959; FOK, SOK, 724.00, jnr. 3937/59, sjef for marinen til marineattasjeen Washington, 24.11.1959.
- ²²⁰ FOK, SOK, 1958-60, 724.00, Anskaffelse av U-båter, 1958-59, jnr. H3226/59, Hostvedt sjef for marinen til FD, 28.9.1959; FOK, SOK, 1958-60, 724.00, Anskaffelse av U-båter, mappe 1958-59, jnr. 3937/59, Tamber, nestkommanderende marinen til marineattasjeen i Washington, 24.11.1959
- ²²¹ UD 38.6/23, I, Kolstad AmbBonn til FD, 29.8.1959; UD 38.6/23, I, Vogt AmbBonn til UD, 15.9.1959, vedlagt notat Kolstad 14.9.1959; UD 38.6/23, I, Vogt AmbBonn til UD, 23.10.1959; UD 38.6/23, II, Rogstad AmbBonn til Sommerfelt UD, 15.1.1960; FD, mappe «Statsrådets besøk til Bonn», FD-notat statssekretæren til statsråden, 13.4.60; Wicken 1992, s 29; FD, fmin håndarkiv 1958-1961, adm. dir. Møller, RA til Handal, 30.6.60; FD, mappe «Statsrådets besøk til Bonn», notat Himle til statsråden, 8.2.1960.
- ²²² FD, mappe «Statsråd Handals besøk i Bonn», Rogstad AmbBonn til Himle, FD, 9.4.1960.
- ²²³ UD 38.6/23, I, Kolstad AmbBonn til FD, 29.8.1959, vedlagt notat Rogstad 28.8.1959

- ²²⁴ FD, mappe «Statsrådets besøk til Bonn», Rogstad AmbBonn referat fra konferanse i Bonn den 4.4.1960, 19.4.60.
- ²²⁵ Tallene er hentet fra Statistisk Sentralbyrås Historisk statistikk 1978. Regnestykket tar ikke hensyn til økingen i innførselen fra Vest-Tyskland på grunn av ubåtkjøpet. Dette skyldes at alternativet hadde vært å kjøpe i Sverige som ikke var villig til å tilby kompensasjon for norske kjøp. Dermed kan gjenkjøpet som en illustrasjon regnes som netto utjevning av underskuddet på handelsbalansen.
- ²²⁶ UD 38.6/23, II, FD-notat til regjeringen, 28.9.1960.
- ²²⁷ Wicken 1990, s 147.
- ²²⁸ Wicken 1987b, s 68-69.
- ²²⁹ Wicken 1987b, s 69.
- ²³⁰ Wicken 1987b, s 58
- ²³¹ Wicken 1992a, s 52.
- ²³² Wicken 1992a, s 53; UD 38.6/23, II, referat fra møte FD 4.3.1961.
- ²³³ UD 38.6/23, II, referat fra møte FD 4.3.1961.
- ²³⁴ UD 38.6/23, II, referat fra møte FD, 4.3.1961.
- ²³⁵ UD 38.6/23, II, UD-notat Gulowsen I. h.pol.ktr., 1.2.1961; UD 38.6/23, II, UD-notat Gulowsen I. h.pol.ktr., 9.2.1961; UD 38.6/23, II, UD-notat Gulowsen I. h.pol.ktr., 13.2.1961.
- ²³⁶ UD 38.6/23, I, UD-notat, 27.11.1959.
- ²³⁷ UD 38.6/23, II, AmbBonn til FD, 23.5.1960.
- ²³⁸ UD 38.6/23, II, UD-notat Gulowsen I. h.pol.ktr., 1.2.1961; UD 38.6/23, II, UD-notat Gulowsen I. h.pol.ktr., 9.2.1961; UD 38.6/23, II, UD-notat Gulowsen I. h.pol.ktr., 13.2.1961.
- ²³⁹ UD 38.6/23, II, referat fra møte FD, 4.3.1961.
- ²⁴⁰ PRO FO 371/159442/N 1192/5, White Board of Trade til Mason, FO, 26.5.1961.
- ²⁴¹ PRO FO 371/159442/N 1192/6(B), britisk ambassadør Oslo Walker til Mason, Northern Departement, FO, 7.6.1961; Sogner 1992, s 109; PRO FO 371/151733/N 1192/4, Paterson britisk AmbOslo til Mason, Northern Departement FO, 23.7.1960, vedlagt notat av Kerby 15.7.1960; PRO FO 371/159442/N 1192/2, referat fra møte i Arms Working Party Ballantyne, 2.5.1961.
- ²⁴² PRO FO 371/159442/N 1192/19, britisk ambassadør Oslo Walker til Mason, Northern Departement, FO, 22.11.1961.
- ²⁴³ PRO FO 371/159442/N 1192/2, referat fra møte i Arms Working Party Ballantyne, påskrift ukjent signatur, 2.5.1961.

- ²⁴⁴ PRO FO 371/159442/N 1192/2, referat fra møte i Arms Working Party Ballantyne, 2.5. 1961; PRO FO 371/159442/N 1192/5, Mason FO til amb. Walker AmbOslo, 5.6. 1961; PRO FO 371/159442/N 1192/6, amb. Walker AmbOslo til Mason FO, 3.6. 1961.
- ²⁴⁵ PRO FO 371/159442/N 1192/10(C), Laver AmbOslo til Mason FO, 4.7.1961; UD 38.6/23, II, Hva?? Rogstad, 21.6.1961; PRO FO 371/159442/N 1192/10(B), Walker AmbOslo til Mason FO, 5.7.1961.
- ²⁴⁶ PRO FO 371/159442/N 1192/2, Tabor Ministry of Aviation til Harley, Ministry of Defence, med kommentar fra Ballantyne, 13.4. 1961; FD, Handals håndarkiv, brev fra Handal til amb. Braadland AmbLond, 16.9. 1960.
- ²⁴⁷ PRO FO 371/159442/N 1192/2, fra Tabor Ministry of Aviation til Harley Ministry of Defence, med kommentar fra Ballantyne, 13.4. 1961; PRO FO 371/159442/N 1192/2, referat fra møte i Arms Working Party Ballantyne, 2.5. 1961; PRO FO 371/159442/N 1192/6(B), amb. Walker AmbOslo til Mason FO, 7.6. 1961; PRO FO 371/159442/N 1192/6(B), amb. Walker AmbOslo til Mason FO, 7.6. 1961.
- ²⁴⁸ PRO FO 371/159442/N 1192/2, fra Tabor Ministry of Aviation til Harley Ministry of Defence, med kommentar fra Ballantyne, 13.4. 1961; PRO FO 371/159442/N 1192/2, referat fra møte i Arms Working Party Ballantyne, 2.5. 1961.
- ²⁴⁹ PRO FO 371/151733/ N 1192/4, Paterson britisk AmbOslo til Heath, FO, 23.7.1960.
- ²⁵⁰ Berdal 1992, s 33-34.
- ²⁵¹ PRO FO 371/151733/N 1192/4, Paterson AmbOslo til Mason, Northern Departement FO, 23.7.1960, vedlagt notat Kerby, 15.7.1960.
- ²⁵² PRO FO 371/159442/N 1192/10(A), amb. Walker AmbOslo til Mason FO, 27.6. 1961.
- ²⁵³ PRO FO 371/159442/N 1192/10(A), amb. Walker AmbOslo til Mason FO, 27.6. 1961.
- ²⁵⁴ PRO FO 371/159442/N 1192/10, amb. Walker AmbOslo til Mason, FO, 19.6. 1961, vedlagt notat samtale amb. Walker og Dalgliesh, repr. for Napiers, produsent av «Deltic»-motoren, 20.6.1961.
- ²⁵⁵ PRO FO 371/159442/N 1192/10, amb. Walker AmbOslo til Mason FO, 19.6. 1961.
- ²⁵⁶ Barth 1982, s 27.
- ²⁵⁷ Tamnes 1986a, s 45-46.
- ²⁵⁸ Tamnes 1986a, s 53.
- ²⁵⁹ Lundestad 1977, s 474-475.
- ²⁶⁰ Eriksen og Pharo 1991, s 215-216.

Litteraturliste

- Alstad, B. 1969, *Norske meninger I Norge, nordmenn og verden*, Pax forlag, Oslo.
- Barth, M. 1982, *Military Integration: The Case of Norway and West Germany*, hovedfagsoppgave i statsvitenskap, UiO, Oslo.
- Berdal, M. 1992, «British Naval Policy and Norwegian security. Maritime power in transition, 1951-60», *Forsvarsstudier*, nr. 2.
- Berdal, M. 1993, «Forging a maritime alliance. Norway and the evolution of American Maritime Strategy 1945-1960», *Forsvarsstudier*, nr. 4.
- Bergh, T. 1977, «Norsk økonomisk politikk 1945-65», i Bergh, T. og Pharo, H.Ø. (red.), *Vekst og Velstand. Norsk politisk historie 1945-1965*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Bergh, T. 1987, «Storhetstid», i Bull, E., Kokkvoll, A. og Sverdrup, J. (red.), *Arbeiderbevegelsens historie, bd. 5*, Tiden Norsk Forlag, Oslo.
- Bjørlo, S. 1973, *Gerhardsens store tale. Norge og NATOs råds møte i Paris 1957*, hovedfagsoppgave i historie, UiO, Oslo.
- Bonde, A. 1990, «The Making of Terne. The First Norwegian Weapons System 1953-1962», *Forsvarsstudier*, nr. 1.
- Bull, E. 1979, «Norge i den rike verden. Tiden etter 1945», i Mykland, K. (red.), *Norges historie bind 14*, Cappelens forlag, Oslo.
- Dischereit, A. 1988, «Die Weiterentwicklung konzeptioneller Vorstellungen der Marine seit 1962 und deren Auswirkungen auf das Operationskonzept der Flotte», i 28. *Historisch-Taktische Tagung der Flotte 1988. Seestrategische und operative Führung der deutschen Marine - Abhängigkeiten und Wechselwirkungen*,
- Eriksen, K.E. 1977, «Norge i det vestlige samarbeid», i Bergh, T. og Pharo, H.Ø. (red.), *Vekst og Velstand. Norsk politisk historie 1945-1965*, Universitetsforlaget, Oslo. 3. utg.
- Eriksen, K.E. 1992, «Den svenska utrikespolitikens janusansikte», *Internationella studier*, nr. 1.

- Eriksen, K.E. 1994, «The Northern European Command: Establishment and the First 10 Years», i *Headquarters Allied Forces Northern Europe, 1951-1994*, AFNORTH Magazine, Oslo.
- Eriksen, K.E. og Pharo, H.Ø. 1991, «De fire sirklene i norsk utenrikspolitikk 1949-1961», i Due-Nielsen, C., Noack, J.P. og Petersen, N. (red.), *Danmark, Norden og NATO 1948-1962*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København.
- Eriksen, K.E. og Pharo, H.Ø. 1992, «Norsk sikkerhetspolitikk som etterkrigshistorisk forskningsfelt», *Etterkrigshistorisk register, LOS-senteret i Bergen*, notat nr. 13.
- Greiner, C. 1985, «The Defence of Western Europe and the Rearmament of Western Germany, 1947-1950», i Riste, O. (red.), *Western Security: The Formative Years. European and Atlantic Defence 1947-1953*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Greiner, C. 1993, «Die militärische Eingliederung der Bundesrepublik Deutschland in die WEU und die NATO 1954 bis 1957», i *Anfänge westdeutscher Sicherheitspolitik 1945-1956. Band 3: Die NATO-option*, R. Oldenbourg Verlag, München.
- Gustavsen, F. 1968, *Rett på sak*, Pax forlag, Oslo.
- Haraldstad, H. 1994, *Franco-Spanias fiende nummer en? Norges politikk overfor Franco-Spania, 1946-1960*, hovedfagsoppgave i historie, UiO.
- Hauge, J.C. 1989, *Mennesker*, Tiden Norsk Forlag, Oslo.
- Haugland, J. 1986, *Dagbok frå Kongens råd*, Det norske samlaget,
- Hermansen, H.P. 1980, *Fra krigstilstand til allianse. Norge, Vest-Tyskland og sikkerhetspolitikken 1947-1955*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Hetland, T.M. 1983, *Sovjetunionen og norsk tryggingpolitikk 1948-1959*, hovedfagsoppgave i historie, UiB, Bergen.
- Hoffmann, F. 1966, *Påskeopprøret 1958*, Pax forlag, Oslo.
- Holst, J.J. 1967, *Norsk sikkerhetspolitikk i et strategisk perspektiv*, Norsk utenrikspolitisk institutt, Oslo.
- Jølstad, Anders, *Norsk sikkerhetspolitisk samarbeid med Vest-Tyskland fra 1955 til 1965*, hovedfagsoppgave i historie, UiO.

- Levsen, D. 1993, «*Eine Schwierige Partnerschaft*». *Ausgewählte Kapitel zur Entwicklung der politischen, militärischen und rüstungstechnischen Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und dem Königreich Norwegen von 1949 bis 1966*, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel, Kiel.
- Lie, H. 1975, *Slik jeg ser det ...*, Tiden Norsk Forlag, Oslo.
- Lundestad, G. 1970, *Norske holdninger overfor Vest-Tyskland 1947-1951*, hovedfagsoppgave i historie, UiO.
- Lundestad, G. 1977, «Hovedtendenser i norsk politikk 1945-65», i Bergh, T. og Pharo, H.Ø. (red.), *Vekst og Velstand. Norsk politisk historie 1945-1965*, Universitetsforlaget, Oslo. 3. utg.
- Lyng, J. 1976, *Mellom øst og vest. Erindringer 1965-1968*, Cappelen forlag, Oslo.
- Maier, K.A. 1990, «Die internationalen Auseinandersetzungen um die Westintegration der Bundesrepublik Deutschland und um ihre Bewaffnung im Rahmen der Europäischen Verteidigungsgemeinschaft», i Köllner, L., Maier, K.A., Meier-Dörnberg, W. og Volkmann, H-E. (red.), *Anfänge westdeutscher Sicherheitspolitik 1945-1956. Band 2: Die EVG-Phase*, Oldenbourg Verlag, München.
- Meier-Dörnberg, W. 1990, «Die Planung des Verteidigungsbeitrages der Bundesrepublik Deutschland im Rahmen der EVG», i Köllner, L., Maier, K.A., Meier-Dörnberg, W. og Volkmann, H-E. (red.), *Anfänge westdeutscher Sicherheitspolitik 1945-1956 Band 2: Die EVG-Phase*, Oldenbourg Verlag, München.
- Meyer, J.K. 1989, «NATOs kritikere. Den sikkerhetspolitiske opposisjon, 1949-1961», *Forsvarsstudier*, nr. 3.
- Nordahl, K. 1992, *Dagbøker, bind 2, 1956-1975*, Tiden Norsk Forlag, Oslo.
- Range, C. 1990, *Die Generale und Admirale der Bundeswehr*, Herford,
- Rautenberg, H.J. og Wiggershaus, N. 1977, «Die «Himmeroder Denkschrift» vom Oktober 1950. Politische und militärische Überlegungen für eine Beitrag der Bundesrepublik Deutschland zu westeuropäischer Verteidigung», *Militärgeschichtliche Mitteilungen*, Nr. 1.

- Riste, O. 1984, «Frå integritetstraktat til atompolitikk: Det stormakts-garanterte Norge 1905-1983», *Forsvarsstudier*, Årbok III.
- Riste, O. 1991, «Isolasjonisme og stormaktsgarantiar», *Forsvarsstudier*, nr. 3.
- Røhne, N.A. 1989, «De første skritt inn i Europa. Norsk europapolitikk fra 1950», *Forsvarsstudier*, nr. 5.
- Røsok, A. 1977, *Norske vurderinger av det sikkerhetspolitiske samarbeid med Forbundsrepublikken Tyskland belyst gjennom debatten om to tyske offiserer på Kolsås i 1959*, hovedfagsoppgave i historie, UiO, Oslo.
- Schneider, K. 1988, «Seestrategische und operative Vorstellungen beim Aufbau der Marine bis Anfang der 60er Jahre», i 28. *Historisch-Taktische Tagung der Flotte 1988. Seestrategische Konzeption und operative Führung in der deutschen Marine – Abhängigkeiten und Wechselwirkungen*,
- Schuur, H. 1987, «25 Jahre NAVBALTAP», *Marineforum*, 62 Jahrgang, Bd. 4.
- Sogner, I. 1992, *Norges holdning til nordisk økonomisk samarbeid 1947-1959*, hovedfagsoppgave i historie, UiO, Oslo.
- Speidel, H. 1977, *Aus unserer Zeit. Erinnerungen*, Propyläen Verlag (Verlag Ullstein), Berlin, Frankfurt/M, Wien.
- Strandberg, R. 1971, «Den norske debatten i 1954 om Vest-Tysklands inntreden i NATO», i Aasheim, N. (red.), *Etterkrigshistorie II: Et alliert Norge. Emner fra norsk historie etter 1945*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Strauss, F.J. 1989, *Die Erinnerungen*, Siedler Verlag, Berlin.
- Tamnes, R. 1985, «Norway's Struggle for the Northern Flank, 1950-1952», i Riste, O. (red.), *Western Security: The Formative Years. European and Atlantic Defence 1947-1953*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Tamnes, R. 1986, «Ettpartistat, småstat og særinteresser. Tre skoler i norsk sikkerhetspolitikk», *Nytt Norsk Tidsskrift*, nr. 3.
- Tamnes, R. 1986, «Kamp mot russerne på tysk jord? Tysklandsbrigaden og den kalde krigen 1947-1953», *Forsvarsstudier*, Årbok V.
- Tamnes, R. 1987, «Integration and Screening. The Two Faces of Norwegian Alliance Policy, 1945-1986», *Forsvarsstudier*, Årbok VI.

- Tamnes, R. 1989, «Handlefrihet og lojalitet. Norge og atompolitikken i 1950-årene», i Bergh, T. og Pharo, H.Ø. (red.), *Historiker og veileder. Festskrift til Jacob Sverdrup*, Tiden Norsk Forlag, Oslo.
- Tamnes, R. 1991, *The United States and the Cold War in the High North*, Ad Notam forlag, Oslo.
- Tamnes, R. 1993, «Forskningen om den kalde krigen - status og fremtid», *Historisk Tidsskrift*, nr. 4.
- Villaume, P. 1991, «Mulig fjende - nødvendig allieret? Vesttyskland rolle i utformingen av dansk forsvars- og sikkerhedspolitik 1950-1961», i Due-Nielsen, C., Noack, J.P. og Petersen, N. (red.), *Danmark, Norden og NATO 1948-1962*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København.
- Villaume, P. 1994, *Allieret med forbehold. Danmark, NATO og den kolde krig. En studie i dansk sikkerhedspolitik*, ikke publisert doktoravhandling.
- Wagner, J. 1988, «West German Naval Policy on the Northern Flank: Determinants and Perspectives 1955-1988», *NUPI-rapport*, nr. 117.
- Wegener, E. 1974, «Die Seegebiete: Nordflanke der NATO und Nordatlantik», i Mahncke, D. og Swartz, H.P. (red.), *Seemacht und Aussenpolitik*, Frankfurt am Main.
- Wicken, O. 1984, «Vekst og våpen. Norsk militærproduksjon som industri-politisk virkemiddel i 1960-årene», *Forsvarsstudier*, Årbok III.
- Wicken, O. 1987a, «Norske våpen til NATOs forsvar», *Forsvarsstudier*, nr. 1.
- Wicken, O. 1987b, «Militære anskaffelser - forsvars- eller industri-politikk?», i Böhme, K.R. (red.), *Krigsmateriellanskaffning. Föredrag vid nordiska historikermøtet i Reykjavik 1987*, Militärhögskolan, Stockholm.
- Wicken, O. 1990, «Modernization through Military Industry: The Creation of a «Military-Industrial System» in Norway 1960-75», i Gleditsch, N.P. og Njølstad, O. (red.), *Arms Races. Technological and Political Dynamics*, London.
- Wicken, O. 1992, «Moralens vokter eller våpenkremmer? Regulering av norsk våpeneksport 1935-1992», *Forsvarsstudier*, nr. 3.

Wiggershaus, N. 1985, «The Decision for a West German Defence Contribution», i Riste, O. (red.), *Western Security: The Formative Years 1947-1953. European and Atlantic Defence 1947-1953*, Universitetsforlaget, Oslo.